رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (الکہف)
الحمد للہ والمنۃ کہ نسخہ عجیبہ وصحیفہ عربیہ
مشتمل بر قواعد صرفیہ حاوی بر مسائل عربیہ
گنجینہ فوائد صرف ذخیرہ جواہر شرف موسوم
بارشاد الصرف
المحشی بالحاشیۃ الموسومۃ
بامداد الصرف
مصنف مولانا عبدالکریم صاحب قلات والہ
تصحیح شدہ مولوی عبدالعزیز صاحب قاسمی
بفرمائش مولوی محمد عظیم اینڈ سنز، تاجران کتب، شاہی بازار، شکارپور، سندھ
جملہ حقوق محفوظ بحق ناشران
ادارہ اشاعت کتب
مولوی محمد عظیم اینڈ سنز، تاجران کتب
شاہی بازار، شکارپور، سندھ

رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (الکہف)

الحمد للہ والمنۃ کہ نسخہ عجیبہ وصحیفہ غریبہ مشتمل بر قواعد صرفیہ حاوی بر رسائل عربیہ

گنجینہ فوائد صرف ذخیرہ جواہر شرف موسوم

بارشاد الصرف

(المحشی بالحاشیۃ الموسومۃ)

بامداد الصرف

مصنف مولانا عبد الکریم غفرلہ تلات والہ

تصحیح شدہ مولوی عبد العزیز صاحب قاسمی

بفرمائش مولوی محمد عظیم اینڈ سنز تاجران کتب شاہی بازار شکارپور سندھ

ادارہ اشاعت الکتب مولوی محمد عظیم اینڈ سنز تاجران الکتب

شاہی بازار شکارپور سندھ

بدانکہ چوں طالب العلم شروع کند در علمے از علوم او را دانستن اول چہار چیز ضرور است **اول** تعریف علم دوئم موضوع العلم سوئم غرض العلم **چہارم** واضع العلم **تعریف علم الصرف** الصرف علم باصول یعرف بہا احوال الکلمة الثلث من حیث اصل و بناء ورد و بدل **موضوع الصرف** کلمات لغت عرب من حیث بناء واشتقاق و اعلال و تعلیل و رد و بدل وحرف وغیرہ **غرض الصرف** نگہداشتن ذہن از خطا در صیغہ یعنی صیانة الذہن عن الخطاء فی الصیغة **واضع الصرف** مسلم بن ہروی یا حضرت علی کرم اللہ وجہہ معنی **مطلق الموضوع** الموضوع ما یبحث فیہ عن عوارضہ الذاتیة کبدن الانسان للطب **صرف** در لغت بچند معانی مستعمل است زر و سیم و واژگون کردن و رنگ کہ شراک نعلین را بداں رنگ کنند و گردانیدن یک صیغہ بسوئے صیغہا مختلفہ و گردانیدن ہر چیز و خالص ہر چیز **لغت** در لغت زبان و بولی را گویند و در اصطلاح ما یعبر بہ کل قوم عن اغراضہم **واصطلاح** در لغت جمع شدن کار را گویند، واصطلاح در اصطلاح اتفاق قوم مخصوص علی امر مخصوص **لفظ** در لغت انداختن چیزے از دہان چنانچہ عرب گویند اکلت التمرة ولفظت نواہا در اصطلاح سخن گفتن برابر معنے مفرد باشد یا مرکب، ذو معنے باشد یا مہملہ **کلمہ** در لغت جرح کردن را گویند و در اصطلاح الکلمة لفظ وضع لمعنی مفرد یعنی کلمہ لفظے است موضوع برائے معنی مفرد و مناسبت در معنی لغوی و اصطلاحی ضروری باشد پس چنانکہ جرح انسان را زخم می کند ہمچنیں سخن سخت و دشنام مردم را جراحت می کند چنانکہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ فرمودہ (شعر) جراحات السنان لہا التیام، ولا یلتام ما جرح اللسان (بیت) جرح جہا نیزہ بہ گردد بہ دارو، ولے جرحے زبان را نیست دارو (ابیات) آمدہ ماضی بمعنے در مضارع چند جا، وقت عطفش بر مضارع بعد موصوف ابتدا + جعفر آمد بمعنے اندر چار، خربوز نام و رد حمار + چنانکہ مقولہ است رایت جعفرًا علی جعفر فی جعفر یا کل جعفرا + خندریس بر دو معنے آمدہ اے کامیاب، گندمی کہنہ بداں دیگر بداں کہنہ شراب ۔ دیدم مرد جعفر را بر خر در نہر کہ میخورد خربوزہ را + جمع ش را چند معنی گفتہ اند اے جاناما، مادہ بدخوی پیر زن اے دلربا + **صیغہ** در لغت رز در بوتہ انداختن را گویند و در اصطلاح ہیئة حاصلة من ترکیب حروف وحرکات وسکنات **حروف زوائد** کہ در اسماء و افعال آیند و نشانی اسماء و افعال باشد ایں اند یعنے اگر چیزے زائد شود، ایں حروف زائدہ آیند، گویند کہ شاگردے از استاد پرسید کہ کدام حروف زائدہ آیند، استاد در جواب گفت سئلتمونیہا شاگرد خاموش شد، شاید کہ استاد ناراض شدہ است، پس دوم روز گفت یا استاد حروف زائدہ کدام کدام آیند، گفت الیوم تنساہا شاگرد خاموش شد بعدہ سوم روز گفت، حروف زائدہ کدام کدام آیند، در جواب گفت ہویت السمانا پس شاگرد معلوم کرد، کہ حروف زائدہ یازدہ اند کہ در جملہ الیوم تنساہا اند **حروف جارہ** (بیت) باو تا و کاف ولام، واو، منذ، مذ، خلا، رب، حاشا، من، عدا، فی، عن، الی حتی علی + مبنی آن باشد کہ ماند بر قرار، معرب آن باشد کہ گردد بار بار + **تنوین** در لغت نون کردن کلمہ را گویند، و در اصطلاح نون ساکنة تتبع حرکة الاخرة الکلمة (بیت) تنادین پنج اند اے پر غرض، ترنم، تمکن، تقابل، عوض، بہ تنکیر پنجم شد اے یار غار، اگر ہوش داری برو یاد دار +

حضرت استاذنا **محمد عبد العزیز** صاحب، نقل کنندہ، شاگرد حضور بخش، قلات والہ

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

بدان اَسۡعَدَكَ اللّٰهُ تَعَالٰی فِی الدَّارَیۡنِ که کلمات لغت عرب بر سه قسم است. اسم[1] است و فعل[2] است و حرف[3] است، اسم چون رَجُلٌ وَفَرَسٌ وفعل چون ضَرَبَ وَدَحۡرَجَ وحرف چون مِنۡ والیٰ واسم بر سه قسم است ثلاثی و رباعی وخماسی، ثلاثی سه حرفی را گویند، چون زَیۡدٌ رباعی چهار حرفی را گویند، چون جَعۡفَرٌ وخماسی پنج حرفی را گویند چون سَفَرۡجَلٌ وفعل بر دو قسم است، ثلاثی، و رباعی ثلاثی چون ضَرَبَ ورباعی چون دَحۡرَجَ **بداں که** میزان در کلام عرب فاوعین[4] ولام است، وحروف بر دو قسم است، حرف اصلی وحرف زائده. حرف اصلی آن ست که در مقابله فا وعین ولام بود، چون ضَرَبَ بروزن فَعَلَ وحرف زائد آن ست که در مقابله ایں حرف نه بود، چون اَکۡرَمَ بروزن اَفۡعَلَ، وحرف اصلی در ثلاثی سه است فاوعین ویک لام چون ضَرَبَ بروزن فَعَلَ، وحرف اصلی در رباعی چهار است فاوعین ودو لام چون دَحۡرَجَ بروزن فَعۡلَلَ، وحرف اصلی در خماسی پنج است فاوعین وسه لام چون جَحۡمَرِشٌ بروزن فَعۡلَلِلٌ ثلاثی بر دو قسم است، ثلاثی مجرد وثلاثی مجرد فیه، ثلاثی مجرد آن ست که بر سه حرف اصلی او چیزے زیادہ نبود، چون ضَرَبَ بروزن فَعَلَ، وثلاثی مزید فیه آن ست که بر سه حرف اصلی او چیزے زیاده بود، چوں اَکۡرَمَ بروزن اَفۡعَلَ ورباعی نیز بر دو قسم است، رباعی مجرد ورباعی مزید فیه، رباعی مجرد آن ست که بر چهار حرف اصلی او چیزے زیاده نه بود، چوں دَحۡرَجَ بروزن فَعۡلَلَ ورباعی مزید فیه آن ست که بر چهار حرف اصلی او چیزے زیاده بود، چون تَدَحۡرَجَ بروزن تَفَعۡلَلَ، خماسی نیز بر دو قسم است، خماسی مجرد، وخماسی مزید فیه، خماسی مجرد آن ست که بر پنج حرف اصلی او چیزے زیاده نه بود، چوں جَحۡمَرِشٌ بروزن فَعۡلَلِلٌ وخماسی مزید فیه آن ست که بر پنج حرف اصلی او چیزے زیاده بود، چوں خَنۡدَرِیۡسٌ بروزن فَعۡلَلِیۡلٌ **بدانکه** جملہ اقسام اسم وفعل از ہفت اقسام بیروں نیست (**بیت**) صحیح

---

[1] اسم در لغت داغ دار شدن، وبلند شدن را گویند، ودر اصطلاح کلمه ایست که دلالت می کند بر معنی خود بغیر ضم کردن کلمه دیگرے، ودرو، زمانه هم نباشد، چون رَجُلٌ فَرَسٌ وعلامت او ایں است، که در اولش الف ولام باشد، چوں الرَّجُلُ، یا حرف ندا باشد، چوں یَا عَبۡدَ اللّٰهِ یا حرف جر باشد، چوں بِرَبِّ النَّاسِ یا حرف میم باشد غالباً چون مَضۡرُوۡبٌ، ودر آخرش تنوین باشد چوں غُلَامٌ وَزَیۡدٌ یا کسره باشد چوں غُلَامُ زَیۡدٍ یا نام شخصے یا نام چیزے باشد چوں عَمۡرٌو وَبَصۡرِیٌّ"

[2] وفعل بالکسرہ، در لغت کار را گویند، ودر اصطلاح کلمه ایست که دلالت می کند بر معنی خود، بغیر ضم کردن کلمه دیگرے، ودرو یکے از زمانهائے ثلاثه، که ماضی وحال واستقبال است هم باشد، چوں ضَرَبَ یَضۡرِبُ وعلامت او ایں ست، که اولش حرفے از حروف اَتَیۡنَ، که الف وتا ویا ونون است، می باشد، چون اَضۡرِبُ وَتَضۡرِبُ وَیَضۡرِبُ وَنَضۡرِبُ یا حرف قد یا سین یا سوف یا لم یا لما باشند، چوں قَدۡ اَفۡلَحَ، وَسَیَعۡلَمُوۡنَ وَسَوۡفَ تَعۡلَمُوۡنَ۔ وَلَمۡ یَضۡرِبۡ، وَلَمَّا یَضۡرِبۡ، یا در آخرش تائے تانیث ساکن باشد، چوں ضَرَبَتۡ، یا تائے متحرک باشد، چون ضَرَبۡتَ، ضَرَبۡتِ، ضَرَبۡتُ، یا آخرش مبنی بر فتح باشد، چوں ضَرَبَ وَدَحۡرَجَ ۱۲

[3] وحرف در لغت طرف را گویند، ودر اصطلاح کلمه ایست که دلالت نمی کند بر معنی خود بغیر ضم کردن کلمه دیگر، ودرو زمانه هم نه باشد، چوں ذَهَبۡتُ مِنَ الۡبَصۡرَةِ اِلَی الۡکُوۡفَةِ، وعلامت او ایں است، که خالی باشد از علامتهائے اسم وفعل چوں مِنۡ والیٰ۔

[4] اگر کسے گوید که چرا فا وعین ولام، برائے میزان کلام اختیار کرد مصنف، وباقی را گذاشت مثلاً معل، سعل بیاوردے؟

جواب :۔ ایں است که مخارج حروف سه اند، شفت، حلق، وسط برائے هر مخرج یک حرف اختیار کرد، چرا که صرف برائے قرأة تیار شده، لہذا مصنف فا وعین ولام اختیار کرده از باقی حروف، ۱۲ غفور بخش عفا الله عنه، تولت واله۔

است ومثال است ومضاعف ولفیف وناقص مہموز واجوف، صحیح آن ست کہ مقابلہ فا وعین ولام اسم یا فعل حرف علت وہمزہ وتضعیف نبود، چون ضَرْبٌ وضَرَبَ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ وحرف علت سہ است واو، والف وبا، چون جمع کنی وائے شود، مہموز آن ست کہ درو ے ہمزہ، مقابل فا یا عین یا لام اسم یا فعل بود وآن بر سہ قسم است مہموز الفا، ومہموز العین ومہموز اللام، مہموز الفا آن ست کہ در مقابلہ فا کلمہ اسم یا فعل ہمزہ بود، چون اَمْرٌ واَمَرَ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ و مہموز العین آن ست کہ در مقابلہ عین کلمہ اسم یا فعل ہمزہ بود، چون سَاَلٌ وسَاَلَ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ ومہموز اللام آن ست کہ در مقابلہ لام کلمہ، اسم یا فعل ہمزہ بود چون قَدْءٌ وقَدَءَ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ ومضاعف آن ست کہ دو حرف اصلی او از یک جنس بود، ومضاعف بر دو قسم ست، مضاعف ثلاثی ومضاعف رباعی ومضاعف آن ست کہ در مقابلہ عین ولام اسم یا فعل دو حرف از یک جنس بود، چون مَدٌّ ومَدَّ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ کہ در اصل مَدْدٌ ومَدَدَ بود، مضاعف رباعی آن ست کہ در مقابلہ فا ولام اول وعین ولام ثانی اسم وفعل دو حرف از یک جنس بود چون زَلْزَلَ وزِلْزَالًا بر وزن فَعْلَلَ وفِعْلَالًا ومثال آن ست کہ در مقابلہ فا رکلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چون وَعْدٌ ووَعَدَ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ واجوف آن ست کہ در مقابلہ عین کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چون قَوْلٌ وقَالَ بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ وناقص آن ست کہ در مقابلہ لام کلمہ اسم یا فعل حرف علت بود چون رَمْیٌ ورَمٰی بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ ولفیف آن ست کہ دو حرف اصلی او حرف علت باشند، ولفیف بر دو قسم است، لفیف مقرون، لفیف مفروق، لفیف مقرون آن ست کہ در مقابلہ عین ولام اسم یا فعل حرف علت بود، چون طَیٌّ وطَوٰی بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ ولفیف مفروق آن ست کہ در مقابلہ فا ولام کلمہ حرف علت بود، چون وَشْیٌ ووَشٰی بر وزن فَعْلٌ وفَعَلَ باز اسم بر دو قسم است اسم جامد واسم مصدر، اسم جامد آن ست کہ از وے چیزے اشتقاق کردہ نشود، چون رَجُلٌ وفَرَسٌ واسم مصدر آن ست کہ از وے چیزے اشتقاق کردہ شود ودر آخر معنی پارسی آن دال ونون، یا تا ونون باشند چون اَلضَّرْبُ زدن واَلْقَتْلُ کشتن بدانکہ عرب از ہر مصدر، دوازدہ چیزے را اشتقاق میکنند، ماضی ومضارع واسم فاعل واسم مفعول وجحد ونفی وامر ونہی واسم زمان واسم مکان واسم آلہ واسم تفضیل ماضی زمان گذشتہ را گویند مضارع زمان آیندہ را گویند اسم فاعل نام کنندہ کار را گویند اسم مفعول نام کردہ شدہ را گویند جحد انکار ماضی، نفی، انکار مستقبل امر فرمودن کارے، نہی باز داشتن از کارے، اسم زمان نام وقت کردن کارے، اسم مکان، جائے کردن کارے، اسم آلہ، آنچہ کارے بوے کنند اسم تفضیل نام بہتر کار کنندہ را گویند،

باب اول صرف صغیر ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

چون اَلضَّرْبُ زدن ضَرَبَ یَضْرِبُ ضَرْبًا فَھُوَ ضَارِبٌ وضُرِبَ یُضْرَبُ ضَرْبًا فَذَاكَ مَضْرُوْبٌ لَمْ یَضْرِبْ لَمْ یُضْرَبْ لَا یَضْرِبُ لَا یُضْرَبُ لَنْ یَضْرِبَ لَنْ یُضْرَبَ الامر منه اِضْرِبْ لِتُضْرَبْ لِیَضْرِبْ لِیُضْرَبْ والنهی عنه لَا تَضْرِبْ لَا تُضْرَبْ لَا یَضْرِبْ لَا یُضْرَبْ الظرف منه مَضْرِبٌ والآلة منه مِضْرَبٌ مِضْرَابٌ وافعل التفضیل المذکر

منه اَضْرَبُ والمونث منه ضُرْبٰی وفعل التعجب منه مَا اَضْرَبَهٗ وَ اَضْرِبْ بِهٖ وَضَرُبَ۔

باب اول صرفِ کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ

ضَرَبَ	زد آن یک مرد در زمان گذشتہ، صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد، صحیح ازباب، فَعَلَ یَفْعِلُ
ضَرَبَا	زدند آن دو مردان در زمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد الخ 〃 〃 〃
ضَرَبُوْا	زدند آن ہمہ مردان، در زمان گذشتہ، صیغہ جمع مذکر غائبین، فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد الخ 〃 〃 〃
ضَرَبَتْ	زد آن یک زن در زمان گذشتہ، صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ، فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد الخ 〃 〃 〃
ضَرَبَتَا	زدند آن دو زنان، در زمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْنَ	زدند آن ہمہ زنان، در زمان گذشتہ، صیغہ جمع مؤنث غائبات، فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتَ	زدی تو یک مرد، در زمان گذشتہ، صیغہ واحد مذکر مخاطب، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتُمَا	زدید شما دو مردان، در زمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتُمْ	زدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ، صیغہ جمع مذکر مخاطبین، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتِ	زدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتُمَا	زدید شما دو زنان در زمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتُنَّ	زدید شما ہمہ زنان، در زمان گذشتہ، صیغہ جمع مؤنث مخاطبات، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْتُ	زدم من یک مرد، یا یک زن، در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک، فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃 〃
ضَرَبْنَا	زدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک، فعل ماضی معلوم الخ

باب اول صرفِ کبیر فعل ماضی مجہول ثلاثی مجرد صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ

ضُرِبَ	زدہ شد آن یک مرد، در زمان گذشتہ، صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی مجہول، ثلاثی مجرد، صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ
ضُرِبَا	زدہ شدند آن دو مردان، در زمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مذکر غائبین، فعل ماضی مجہول الخ 〃 〃 〃
ضُرِبُوْا	زدہ شدند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ، صیغہ جمع مذکر غائبین، فعل ماضی مجہول الخ 〃 〃 〃
ضُرِبَتْ	زدہ شد آن یک زن، در زمان گذشتہ، صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ، فعل ماضی مجہول الخ 〃 〃 〃
ضُرِبَتَا	زدہ شدند آن دو زنان، در زمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین، فعل ماضی مجہول الخ 〃 〃 〃
ضُرِبْنَ	زدہ شدند آن ہمہ زنان، در زمان گذشتہ، صیغہ جمع مؤنث غائبات، فعل ماضی مجہول 〃 〃 〃

ضُرِبْتَ	زدہ شدی تو یک مرد، در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
ضُرِبْتُمَا	زدہ شدید شما ہمہ مردان، در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین، فعل ماضی مجہول 〃 〃
ضُرِبْتُمْ	زدہ شدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین، فعل ماضی مجہول 〃 〃
ضُرِبْتِ	زدہ شدی تو یک زن، در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبۃ فعل ماضی مجہول 〃 〃 〃
ضُرِبْتُمَا	زدہ شدید شما ہمہ زنان، در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین، فعل ماضی مجہول 〃 〃 〃
ضُرِبْتُنَّ	زدہ شدید شما ہمہ زنان، در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی مجہول 〃 〃 〃
ضُرِبْتُ	زدہ شدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک، فعل ماضی مجہول 〃 〃 〃
ضُرِبْنَا	زدہ شدیم ما دو مرداں یا دو زنان، یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں، در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی مجہول الخ

باب اول صرف کبیر فعل مضارع معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

يَضْرِبُ	میزند یا خواہد زد آن یک مرد، در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل مضارع معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
يَضْرِبَانِ	میزنند یا خواہند زد آن دو مرداں، در زمان حال یا استقبال، صیغہ تثنیہ مذکر غائبین، فعل مضارع معلوم الخ 〃 〃
يَضْرِبُونَ	میزنند یا خواہند زد آن ہمہ مرداں، در زمان حال یا استقبال، صیغہ جمع مذکر غائبین الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبُ	میزند یا خواہد زد، آن یک زن، در زمان حال یا استقبال، صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبَانِ	میزنند یا خواہند زد آن دو زنان، در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین الخ 〃 〃 〃
يَضْرِبْنَ	میزنند یا خواہند زد، آن ہمہ زنان، در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبُ	میزنی یا خواہی زد، تو یک مرد، در زمان حال یا استقبال، صیغہ واحد مذکر مخاطب الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبَانِ	میزنید، یا خواہید زد شما دو مردان در زمان حال یا استقبال، صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبُونَ	میزنید، یا خواہید زد، شما ہمہ مردان، در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبِينَ	میزنی یا خواہی زد تو یک زن در زمان حال یا استقبال، صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبَانِ	میزنید یا خواہید زد شما دو زنان در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین الخ 〃 〃 〃
تَضْرِبْنَ	میزنید یا خواہید زد شما ہمہ زنان، در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات الخ 〃 〃 〃
أَضْرِبُ	میزنم یا خواہم زد من یک مرد یا یک زن، در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل مضارع معلوم الخ
نَضْرِبُ	میزنیم یا خواہیم زد ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان حال یا استقبال، صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل مضارع معلوم، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

باب اول صرف کبیر فعل مضارع مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

صیغه	معنی
یُضْرَبُ	زده بشود، یا زده خواهد شد آن یک مرد، در زمان حال یا استقبال صیغه واحد مذکر غائب فعل مضارع مجهول ثلاثی مجرد الخ
یُضْرَبَانِ	زده بشوند یا زده خواهند شد آن دو مردان، در زمان حال یا استقبال صیغه تثنیه مذکر غائبین فعل مضارع مجهول الخ 〃
یُضْرَبُوْنَ	زده بشوند یا زده خواهند شد آن همه مردان، در زمان حال یا استقبال صیغه جمع مذکر غائبین الخ 〃 〃
تُضْرَبُ	زده بشود یا زده خواهد شد آن یک زن، در زمان حال یا استقبال صیغه واحده مؤنثه غائبه الخ 〃
تُضْرَبَانِ	زده بشوند یا زده خواهند شد آں دو زنان، در زمان حال یا استقبال صیغه تثنیه مؤنث غائبتین الخ 〃
یُضْرَبْنَ	زده بشوند یا زده خواهند شد آں همه زنان، در زمان حال یا استقبال صیغه جمع مؤنث غائبات الخ 〃
تُضْرَبُ	زده بشوی یا زده خواهی شد تو یک مرد در زمان حال یا استقبال صیغه واحد مذکر غائب الخ 〃
تُضْرَبَانِ	زده بشوید یا زده خواهید شد شما دو مردان در زمان حال یا استقبال صیغه تثنیه مذکر مخاطبین الخ 〃
تُضْرَبُوْنَ	زده بشوید یا زده خواهید شد شما همه مردان در زمان حال یا استقبال صیغه جمع مذکر مخاطبین الخ 〃
تُضْرَبِیْنَ	زده بشوی یا زده خواهی شد تو یک زن در زمان حال یا استقبال صیغه واحده مؤنثه مخاطبه الخ 〃
تُضْرَبَانِ	زده بشوید یا زده خواهید شد شما دو زنان در زمان حال یا استقبال صیغه تثنیه مؤنث مخاطبتین الخ 〃
تُضْرَبْنَ	زده بشوید یا زده خواهید شد شما همه زنان، در زمان حال یا استقبال صیغه جمع مؤنث مخاطبات الخ 〃
اُضْرَبُ	زده می شوم یا زده خواهم شد من یک مرد یا یک زن در زمان حال یا استقبال صیغه واحد متکلم مشترک الخ 〃
نُضْرَبُ	زده بشویم یا زده خواهیم شد ما دو مردان یا دو زنان یا همه مردان یا همه زنان، در زمان حال یا استقبال صیغه جمع متکلم مع الغیر مشترک الخ

باب اول صرف کبیر اسم فاعل ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

صیغه	معنی
ضَارِبٌ	یک مرد زننده، صیغه واحد مذکر اسم فاعل، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
ضَارِبَانِ	دو مردان زنندگان، صیغه تثنیه مذکر اسم فاعل، ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
ضَارِبُوْنَ	همه مردان زنندگان، صیغه جمع مذکر سالم، اسم فاعل ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
ضَرَبَةٌ	ضُرَّابٌ۔ ضُرَّبٌ۔ ضُرُبٌ۔ ضُرَبَاءُ۔ ضُرْبَانٌ۔ ضِرَابٌ۔ ضُرُوْبٌ۔ اَضْرَابٌ۔
	همه مردان زنندگان صیغه جمع مذکر مکسر اسم فاعل، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
ضَارِبَةٌ	یک زن زننده، صیغه واحده مؤنثه، اسم فاعل، ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
ضَارِبَتَانِ	دو زنان زنندگان، صیغه تثنیه مؤنث اسم فاعل ثلاثی مجرد الخ 〃 〃

ضَارِبَاتٌ	ہمہ زنان زنندگان، صیغہ جمع مؤنث سالم، اسم فاعل، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
ضَوَارِبُ	ضُرَّبٌ ہمہ زنان زنندگان، صیغہ جمع مؤنث مکسر اسم فاعل ثلاثی مجرد الخ 〃
ضُوَیْرِبٌ	یک مرد اندک زننده، صیغہ واحد مذکر مصغر اسم فاعل ثلاثی مجرد الخ 〃
ضُوَیْرِبَۃٌ	یک زن اندک زننده صیغہ واحدہ مؤنثہ مصغر اسم فاعل ثلاثی مجرد الخ 〃

باب اول صرف کبیر اسم مفعول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَضْرُوْبٌ	یک مرد زده شده، صیغہ واحد مذکر اسم مفعول، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مَضْرُوْبَانِ	دو مردان زده شدگان، صیغہ تثنیہ مذکر اسم مفعول الخ 〃
مَضْرُوْبُوْنَ	ہمہ مردان زده شدگان صیغہ جمع مذکر سالم اسم مفعول الخ 〃
مَضْرُوْبَۃٌ	یک زن زده شده صیغہ واحدہ مؤنثہ اسم مفعول الخ 〃
مَضْرُوْبَتَانِ	دو زنان زده شدگان، صیغہ تثنیہ مؤنث اسم مفعول الخ 〃
مَضْرُوْبَاتٌ	ہمہ زنان زده شدگان، صیغہ جمع مؤنث سالم اسم مفعول الخ 〃
مَضَارِیْبُ	ہمہ مردان یا ہمہ زنان زده شدگان، صیغہ جمع مکسر مشترک اسم مفعول الخ 〃
مُضَیْرِیْبٌ	یک مرد اندک زده شده، صیغہ واحد مذکر مصغر اسم مفعول الخ
مُضَیْرِیْبَۃٌ	یک زن اندک زده شده، صیغہ واحدہ مؤنثہ مصغر اسم مفعول 〃

اسم مبالغہ ثلاثی مجرد صحیح

فَعَّالٌ	غَفَّارٌ	واحد مذکر اسم مبالغہ معنے بسیار بخشنده		
فَعُوْلٌ	غَفُوْرٌ	فُعُّوْلٌ	قُدُّوْسٌ	
فَعَّالَۃٌ	عَلَّامَۃٌ	فَعُوْلٌ	صَبُوْرٌ	شَکُوْرٌ
فَعْلَانٌ	رَحْمَانٌ	فَعِیْلٌ	رَحِیْمٌ	

بدانکہ اکثر در صیغہ مبالغہ مذکر و مؤنث یکساں آید چنانچہ عَلَّامَۃٌ برائے مذکر و مؤنث یکساں آید

صفت مشبہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعُلَ یَفْعُلُ

چون اَلشَّرَفُ بزرگ شدن

شَرِیْفٌ	یک مرد باعزت، صیغہ واحد مذکر صفت مشبہ ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
شَرِیْفَانِ	دو مردان باعزت، صیغہ تثنیہ مذکر، صفت مشبہ الخ 〃
شَرِیْفُوْنَ	ہمہ مردان باعزت، صیغہ جمع مذکر سالم صفت مشبہ الخ 〃
شُرَفَاءُ	شُرَفَانٌ۔ شِرْفَانٌ۔ شِرَافٌ۔ شُرُفٌ۔ اَشْرَافٌ۔ اَشْرِفَاءُ۔ اَشْرِفَةٌ
	ہمہ مرداں باعزت، صیغہ جمع مکسر صفت مشبہ ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
شَرِیْفَةٌ	یک زن باعزت، صیغہ واحدہ مؤنثہ صفت مشبہ الخ 〃
شَرِیْفَتَانِ	دو زنان باعزت، صیغہ تثنیہ مؤنث، صفت مشبہ الخ 〃
شَرِیْفَاتٌ	ہمہ زنان باعزت، صیغہ جمع مؤنث سالم صفت مشبہ الخ 〃
شَرَائِفُ	ہمہ زنان باعزت، صیغہ جمع مؤنث مکسر صفت مشبہ الخ 〃
شُرَیْفٌ	یک مردک باندک عزت صیغہ واحد مذکر مصغر صفت مشبہ الخ 〃
شُرَیْفَةٌ	یک زنک باندک عزت صیغہ واحدہ مؤنثہ مصغرہ صفت مشبہ الخ 〃

باب اول صرف کبیر فعل مستقبل معلوم مؤکد بلام تاکید و نون ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَیَضْرِبَنَّ	ضرور ضرور خواہد زد آن یک مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل مستقبل معلوم مؤکد ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَیَضْرِبَانِّ	ضرور ضرور خواہند زد آن دو مردان، در زمان آئندہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل مستقبل معلوم الخ 〃
لَیَضْرِبُنَّ	ضرور ضرور خواہند زد آن ہمہ مردان در زمان آئندہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل مستقبل معلوم الخ 〃
لَتَضْرِبَنَّ	ضرور ضرور خواہد زد آن یک زن، در زمان آئندہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل مستقبل معلوم الخ 〃
لَتَضْرِبَانِّ	ضرور ضرور خواہند زد آن دو زنان در زمان آئندہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل مستقبل معلوم، 〃
لَیَضْرِبْنَانِّ	ضرور ضرور خواہند زد آن ہمہ زنان در زمان آئندہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل مستقبل معلوم 〃
لَتَضْرِبَنَّ	ضرور ضرور خواہی زد تو یک مرد، در زمان آئندہ، صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل مستقبل معلوم، 〃
لَتَضْرِبَانِّ	ضرور ضرور خواہید زد شما دو مردان، در زمان آئندہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل مستقبل معلوم 〃
لَتَضْرِبُنَّ	ضرور ضرور خواہید زد شما ہمہ مردان در زمان آئندہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل مستقبل معلوم، 〃
لَتَضْرِبِنَّ	ضرور ضرور خواہی زد، تو یک زن، در زمان آئندہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل مستقبل معلوم، 〃
لَتَضْرِبَانِّ	ضرور ضرور خواہید زد شما دو زنان، در زمان آئندہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل مستقبل معلوم، 〃

لَتُضْرَبْنَانِّ	ضرور ضرور خواہید زد شما ہمہ زنان، درزمان آئندہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل مستقبل معلوم ثلاثی مجرد الخ
لَاَضْرِبَنَّ	ضرور ضرور خواہم زد من یک مرد، یا یک زن، درزمان آئندہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل مستقبل معلوم الخ
لَنَضْرِبَنَّ	ضرور ضرور خواہیم زد ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان، درزمان آیندہ صیغہ تثنیہ و جمع متکلم مع الغیر مشترک الخ

باب اول صرف کبیر فعل مستقبل مجہول مؤکد بلام و نون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَیُضْرَبَنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہد شد آن یک مرد، درزمان آیندہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل مستقبل مجہول ثلاثی مجرد الخ
لَیُضْرَبَانِّ	ضرور ضرور زدہ خواہند شد آن دو مردان درزمان آیندہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل مستقبل مجہول الخ
لَیُضْرَبُنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہند شد آن ہمہ مردان درزمان آیندہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبَنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہد شد آن یک زن درزمان آیندہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبَانِّ	ضرور ضرور زدہ خواہند شد آن دو زنان درزمان آیندہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل مستقبل مجہول الخ
لَیُضْرَبْنَانِّ	ضرور ضرور زدہ خواہند شد آن ہمہ زنان درزمان آیندہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبَنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہی شد تو یک مرد درزمان آیندہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبَانِّ	ضرور ضرور زدہ خواہید شد شما دو مردان درزمان آیندہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبُنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہید شد شما ہمہ مردان درزمان آیندہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبِنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہی شد تو یک زن درزمان آیندہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبَانِّ	ضرور ضرور زدہ خواہید شد شما دو زنان درزمان آیندہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل مستقبل مجہول الخ
لَتُضْرَبْنَانِّ	ضرور ضرور زدہ خواہید شد شما ہمہ زنان درزمان آیندہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل مستقبل مجہول الخ
لَاُضْرَبَنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہم شد من یک مرد یا یک زن درزمان آئندہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل مستقبل مجہول الخ
لَنُضْرَبَنَّ	ضرور ضرور زدہ خواہیم شد ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل مستقبل مجہول الخ

باب اول صرف کبیر فعل جحد معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَمْ یَضْرِبْ	نہ زد آن یک مرد، درزمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل جحد معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَمْ یَضْرِبَا	نہ زدند آں دو مردان، درزمان گذشتہ، صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل جحد معلوم الخ
لَمْ یَضْرِبُوا	نہ زدند آن ہمہ مردان، درزمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل جحد معلوم الخ
لَمْ تَضْرِبْ	نہ زد آن یک زن درزمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل جحد معلوم الخ

لَمْ تَضْرِبَا — نہ زدند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل جحد معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَمْ یَضْرِبْنَ — نہ زدند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ تَضْرِبْ — نہ زدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ تَضْرِبَا — نہ زدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ تَضْرِبُوا — نہ زدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ تَضْرِبِي — نہ زدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ تَضْرِبَا — نہ زدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ تَضْرِبْنَ — نہ زدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ أَضْرِبْ — نہ زدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل جحد معلوم الخ 〃 〃

لَمْ نَضْرِبْ — نہ زدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل جحد معلوم الخ

باب اول صرف کبیر فعل جحد مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَمْ یُضْرَبْ — نہ زدہ شد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل جحد مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَمْ یُضْرَبَا — نہ زدہ شدند آن دو مردان، در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین، فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ یُضْرَبُوا — نہ زدہ شدند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین، فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبْ — نہ زدہ شد آن یک زن، در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ، فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبَا — نہ زدہ شدند آن دو زنان، در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ یُضْرَبْنَ — نہ زدہ شدند آن ہمہ زنان، در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبْ — نہ زدہ شدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبَا — نہ زدہ شدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبُوا — نہ زدہ شدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبِي — نہ زدہ شدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد مؤنثہ مخاطبہ فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبَا — نہ زدہ شدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ تُضْرَبْنَ — نہ زدہ شدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ أُضْرَبْ — نہ زدہ شدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک، فعل جحد مجہول الخ 〃 〃

لَمْ نُضْرَبْ	نہ زدہ شدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل جحد مجہول الخ

باب اول صرف کبیر فعل نفی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَا یَضْرِبُ	نمیزند یا نخواہد زد آن یک مرد، در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نفی معلوم ثلاثی مجرد الخ ،،
لَا یَضْرِبَانِ	نمیزنند یا نخواہند زد آن دو مرداں، در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین، فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا یَضْرِبُوْنَ	نمیزنند یا نخواہند زد آں ہمہ مردان، در زمان حال یا استقبال، صیغہ جمع مذکر غائبین، فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبُ	نمیزند یا نخواہد زد آن یک زن، در زمان حال یا استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ، فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبَانِ	نمیزنند یا نخواہند زد آن دو زنان در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا یَضْرِبْنَ	نمیزنند یا نخواہند زد آن ہمہ زنان در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبُ	نمیزنی یا نخواہی زد تو یک مرد در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبَانِ	نمیزنید یا نخواہید زد شما دو مردان در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبُوْنَ	نمیزنید یا نخواہید زد شما ہمہ مردان در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبِیْنَ	نمیزنی یا نخواہی زد تو یک زن در زمان حال یا استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبَانِ	نمیزنید یا نخواہید زد شما دو زنان در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبْنَ	نمیزنید یا نخواہید زد شما دو زنان در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا اَضْرِبُ	نمیزنم یا نخواہم زد من یک مرد یا یک زن در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک، فعل نفی معلوم الخ ،،
لَا نَضْرِبُ	نمیزنیم یا نخواہیم زد ما دو مردان یا دو زناں یا ہمہ زنان، در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل نفی معلوم الخ

باب اول صرف کبیر فعل نفی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَا یُضْرَبُ	زدہ نمیشود یا زدہ نخواہد شد آن یک مرد در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نفی مجہول ثلاثی مجرد الخ
لَا یُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آن دو مرداں در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نفی مجہول الخ ،،
لَا یُضْرَبُوْنَ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آن ہمہ مرداں در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نفی مجہول الخ ،،
لَا تُضْرَبُ	زدہ نمیشود یا زدہ نخواہد شد آن یک زن در زمان حال یا استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نفی مجہول الخ ،،
لَا تُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آن یک زن در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نفی مجہول الخ ،،
لَا یُضْرَبْنَ	زدہ نمیشوند یا زدہ نخواہند شد آں ہمہ زنان در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نفی مجہول الخ ،،

لَا تُضْرَبُ	زدہ نمی شوی یا زدہ نخواہی شد آن یک مرد در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نفی مجہول الخ
لَا تُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما دو مرداں در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نفی مجہول الخ
لَا تُضْرَبُوْنَ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما ہمہ مرداں در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نفی مجہول الخ
لَا تُضْرَبِیْنَ	زدہ نمی شوی یا زدہ نخواہی شد تو یک زن در زمان حال یا استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نفی مجہول الخ
لَا تُضْرَبَانِ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما دو زناں در زمان حال یا استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل نفی مجہول الخ
لَا تُضْرَبْنَ	زدہ نمیشوید یا زدہ نخواہید شد شما ہمہ زناں در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نفی مجہول الخ
لَا اُضْرَبُ	زدہ نمیشوم یا زدہ نخواہم شد من یک مرد یا یک زن در زمان حال یا استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نفی مجہول الخ
لَا نُضْرَبُ	زدہ نمیشویم یا زدہ نخواہیم شد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان حال یا استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک الخ

باب اول صرف کبیر فعل نفی معلوم مؤکد بلن ناصبہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَنْ یَّضْرِبَ	ہرگز نخواہد زد آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نفی معلوم مؤکد بلن ناصبہ تاکید ثلاثی مجرد الخ
لَنْ یَّضْرِبَا	ہرگز نخواہند زد آن دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ یَّضْرِبُوْا	ہرگز نخواہند زد آن ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبَ	ہرگز نخواہد زد آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبَا	ہرگز نخواہند زد آں دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ یَّضْرِبْنَ	ہرگز نخواہند زد آن ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبَ	ہرگز نخواہی زد تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبَا	ہرگز نخواہید زد شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبُوْا	ہرگز نخواہید زد شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبِیْ	ہرگز نخواہی زد تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبَا	ہرگز نخواہید زد شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطب فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ تَضْرِبْنَ	ہرگز نخواہید زد شما ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ اَضْرِبَ	ہرگز نخواہم زد من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نفی معلوم الخ ″ ″
لَنْ نَّضْرِبَ	ہرگز نخواہیم زد ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل نفی معلوم مؤکد بلن ناصبہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

باب اول صرف کبیر فعل نفی مجہول مؤکد بلن ناصبہ تاکیدیہ ثلاثی مجرد از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَنْ یُضْرَبَ	ہرگز زدہ نخواہد شد آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نفی مجہول مؤکد بلن ناصبہ الخ
لَنْ یُضْرَبَا	ہرگز زدہ نخواہند شد آن دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ یُضْرَبُوْا	ہرگز زدہ نخواہند شد آن ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین، فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبَ	ہرگز زدہ نخواہد شد آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبَا	ہرگز زدہ نخواہند شد آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ یُضْرَبْنَ	ہرگز زدہ نخواہند شد آن ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبَ	ہرگز زدہ نخواہی شد تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبَا	ہرگز زدہ نخواہید شد شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطب فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبُوْا	ہرگز زدہ نخواہید شد شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطب فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبِیْ	ہرگز زدہ نخواہی شد تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ تُضْرَبَا	ہرگز زدہ نخواہید شد شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مخاطبتین فعل ماضی نفی مجہول الخ
لَنْ تُضْرَبْنَ	ہرگز زدہ نخواہید شد شما ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی نفی مجہول الخ 〃
لَنْ اُضْرَبَ	ہرگز زدہ نخواہم شد من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ جمع واحد متکلم مشترک فعل نفی مجہول الخ 〃
لَنْ نُضْرَبَ	ہرگز زدہ نخواہیم شد ما دو مرداں یا دو زنان یا ہمہ مرداں یا ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک

فعل نفی مجہول مؤکد بلن ناصبہ، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

باب اول صرف کبیر فعل امر حاضر معلوم بے لام ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

اِضْرِبْ	بزن تو یک مرد در زمان استقبال، صیغہ واحد مخاطب فعل امر حاضر ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
اِضْرِبَا	بزنید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل امر حاضر معلوم الخ 〃
اِضْرِبُوْا	بزنید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل امر حاضر معلوم الخ 〃
اِضْرِبِیْ	بزن تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل امر حاضر معلوم الخ 〃
اِضْرِبَا	بزنید شما دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبین فعل امر حاضر معلوم الخ 〃
اِضْرِبْنَ	بزنید شما ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل امر حاضر معلوم الخ 〃

امر حاضر معلوم بے لام مؤکد بنون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

اِضْرِبَنَّ	ضرور ضرور بزن تو یک مرد در زمان استقبال، صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبَانِّ	ضرور ضرور بزنید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین، فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبُنَّ	ضرور ضرور بزنید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبِنَّ	ضرور ضرور بزن تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبَانِّ	ضرور ضرور بزنید شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبین فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبْنَانِّ	ضرور ضرور بزنید شما ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل امر حاضر معلوم الخ	″

امر حاضر معلوم بے لام مؤکد بنون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

اِضْرِبَنْ	ضرور بزن تو یک مرد در زمان استقبال، صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبُنْ	ضرور بزنید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل امر حاضر معلوم الخ	″
اِضْرِبِنْ	ضرور بزن تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل امر حاضر معلوم الخ	″

امر حاضر مجہول بالام ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لِتُضْرَبْ	باید کہ زدہ شوی تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبَا	باید کہ زدہ شوید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبُوْا	باید کہ زدہ شوید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبِيْ	باید کہ زدہ شوی تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبَا	باید کہ زدہ شوید شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبین فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبْنَ	باید کہ زدہ شوید شما ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل امر حاضر مجہول الخ	″

امر حاضر مجہول بالام مؤکد بنون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لِتُضْرَبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوی تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبَانِّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطبین فعل امر حاضر مجہول الخ	″
لِتُضْرَبُنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل امر حاضر مجہول	″

لِتُضْرَبِنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوی تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل امر حاضر مجہول الخ
لِتُضْرَبَانِّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوید شما دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل امر حاضر مجہول الخ
لِتُضْرَبْنَانِّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوید شما ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل امر حاضر مجہول الخ

امر حاضر مجہول بالام مؤکد بنون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لِتُضْرَبَنْ	باید کہ ضرور زدہ شوی تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل امر حاضر مجہول الخ ״
لِتُضْرَبُنْ	باید کہ ضرور زدہ شوید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل امر حاضر مجہول الخ ״
لِتُضْرَبِنْ	باید کہ ضرور زدہ شوی تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل امر حاضر مجہول الخ ״

امر غائب معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لِیَضْرِبْ	باید کہ بزند آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل امر غائب معلوم ثلاثی مجرد الخ ״
لِیَضْرِبَا	باید کہ بزنند آن دو مردان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائب فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِیَضْرِبُوْا	باید کہ بزنند آن دو مردان در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِتَضْرِبْ	باید کہ بزند آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِتَضْرِبَا	باید کہ بزنند آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنثہ غائبتین فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِیَضْرِبْنَ	باید کہ بزنند آں ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِاَضْرِبْ	باید کہ بزنم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِنَضْرِبْ	باید کہ بزنیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مرداں یا ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل امر غائب معلوم الخ

امر غائب معلوم مؤکد بنون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لِیَضْرِبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور بزند آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِیَضْرِبَانِّ	باید کہ ضرور ضرور بزنند آن دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائب فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِیَضْرِبُنَّ	باید کہ ضرور ضرور بزنند آن ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائب فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِتَضْرِبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور بزند آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل امر غائب معلوم الخ ״
لِتَضْرِبَانِّ	باید کہ ضرور ضرور زنند آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل امر غائب معلوم الخ ״

لِيَضْرِبْنَانِّ	باید کہ ضرور ضرور بزنند آں ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل امر غائب معلوم الخ
لِاَضْرِبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور بزنم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل امر غائب معلوم الخ
لِنَضْرِبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور بزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مشترک مع الغیر فعل امر الخ

امر غائب معلوم مؤکد بنون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لِيَضْرِبَنْ	باید کہ ضرور بزند آں یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل امر غائب معلوم الخ
لِيَضْرِبُنْ	باید کہ ضرور بزنند آں ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل امر غائب معلوم الخ
لِتَضْرِبَنْ	باید کہ ضرور بزند آں یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل امر غائب معلوم الخ
لِاَضْرِبَنْ	باید کہ ضرور بزنم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل امر غائب معلوم الخ
لِنَضْرِبَنْ	باید کہ ضرور بزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل امر الخ

امر غائب مجہول بالام ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لِيُضْرَبْ	باید کہ زدہ شود آں یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل امر غائب مجہول بالام ثلاثی مجرد الخ
لِيُضْرَبَا	باید کہ زدہ شوند آں دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِيُضْرَبُوْا	باید کہ زدہ شوند آں ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِتُضْرَبْ	باید کہ زدہ شود آں یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِتُضْرَبَا	باید کہ زدہ شوند آں دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِيُضْرَبْنَ	باید کہ زدہ شوند آں ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِاُضْرَبْ	باید کہ زدہ شوم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِنُضْرَبْ	باید کہ زدہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل امر غائب الخ

امر غائب مجہول بالام مؤکد با نون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لِيُضْرَبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شود آں یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل امر غائب مجہول بالام الخ
لِيُضْرَبَانِّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوند آں دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل امر غائب مجہول الخ ,,
لِيُضْرَبُنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوند آں ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل امر غائب مجہول الخ ,,

لِتُضْرَبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شود آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل امر غائب مجہول بالام مؤکد الخ
لِتُضْرَبَآنِّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوند آں دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل امر غائب مجہول الخ ،،
لِيُضْرَبْنَانِّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوند آں ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل امر غائب مجہول الخ ،،
لِاُضْرَبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شوم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل امر غائب مجہول الخ ،،
لِنُضْرَبَنَّ	باید کہ ضرور ضرور زدہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک الخ ،،

امر غائب مجہول بالام مؤکد بانون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لِيُضْرَبَنْ	باید کہ ضرور زدہ شود آں یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل امر غائب مجہول بالام مؤکد بانون تاکید خفیفہ الخ
لِيُضْرَبُنْ	باید کہ ضرور زدہ شوند آں ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل امر غائب مجہول الخ ،،
لِتُضْرَبَنْ	باید کہ ضرور زدہ شوند آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل امر غائب مجہول الخ ،،
لِاُضْرَبَنْ	باید کہ ضرور زدہ شوم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل امر غائب مجہول الخ ،،
لِنُضْرَبَنْ	باید کہ ضرور زدہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل امر الخ

نہی حاضر معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب، فَعَلَ يَفْعِلُ

لَا تَضْرِبْ	مزن تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نہی حاضر معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ الخ
لَا تَضْرِبَا	مزنید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر معلوم الخ
لَا تَضْرِبُوا	مزنید شما ہمہ مردان در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر معلوم الخ
لَا تَضْرِبِي	مزن تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نہی حاضر معلوم الخ
لَا تَضْرِبَا	مزنید شما دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل نہی حاضر معلوم الخ
لَا تَضْرِبْنَ	مزنید شما ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نہی حاضر معلوم الخ

نہی حاضر معلوم مؤکد بنون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لَا تَضْرِبَنَّ	ہرگز ہرگز مزن تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نہی حاضر معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبَآنِّ	ہرگز ہرگز مزنید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر معلوم الخ ،،
لَا تَضْرِبُنَّ	ہرگز ہرگز مزنید شما ہمہ مردان در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر معلوم الخ ،،

لا تضرِبِنّ	ہرگز ہرگز مزن تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نہی حاضر معلوم مؤکد بنون تاکید ثقیلہ الخ
لا تضرِبانِّ	ہرگز ہرگز مزنید شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل نہی حاضر معلوم الخ
لا تضرِبنانِّ	ہرگز ہرگز مزنید شما ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نہی حاضر معلوم الخ ،،

نہی حاضر معلوم مؤکد بنون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لا تضرِبَنْ	ہرگز مزن تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نہی حاضر معلوم الخ ،، ،،
لا تضرِبُنْ	ہرگز مزنید شما ہمہ مردان در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر معلوم الخ
لا تضرِبِنْ	ہرگز مزن تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نہی حاضر معلوم الخ ،، ،،

نہی حاضر مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لا تُضرَبْ	زدہ مشو تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نہی حاضر مجہول الخ ،، ،،
لا تُضرَبا	زدہ مشوید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر مجہول الخ ،، ،،
لا تُضرَبُوا	زدہ مشوید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر مجہول الخ ،، ،،
لا تُضرَبِي	زدہ مشو تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نہی حاضر مجہول الخ ،، ،،
لا تُضرَبا	زدہ مشوید شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل نہی حاضر معلوم الخ ،، ،،
لا تُضرَبْنَ	زدہ مشوید شما ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نہی حاضر معلوم الخ ،، ،،

نہی حاضر مجہول مؤکد بنون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لا تُضرَبَنَّ	ہرگز ہرگز زدہ مشو تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نہی حاضر مجہول الخ ،،
لا تُضرَبانِّ	ہرگز ہرگز زدہ مشوید شما دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر مجہول الخ ،،
لا تُضرَبُنَّ	ہرگز ہرگز زدہ مشوید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر مجہول الخ ،،
لا تُضرَبِنَّ	ہرگز ہرگز زدہ مشو تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نہی حاضر مجہول الخ ،،
لا تُضرَبانِّ	ہرگز ہرگز زدہ مشوید شما دو زناں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل نہی حاضر مجہول الخ ،،
لا تُضرَبنانِّ	ہرگز ہرگز زدہ مشوید شما ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل نہی حاضر مجہول الخ ،،

نہی حاضر مجہول مؤکد بنون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لَا تُضْرَبَنْ ہرگز زدہ مشو تو یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل نہی حاضر مجہول مؤکد بنون تاکید خفیفہ الخ

لَا تُضْرَبُنْ ہرگز زدہ مشوید شما ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل نہی حاضر مجہول الخ ״

لَا تُضْرَبِنْ ہرگز زدہ مشو تو یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل نہی حاضر مجہول الخ ״

نہی غائب معلوم ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لَا يَضْرِبْ نزند آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نہی غائب معلوم ثلاثی مجرد الخ ״

لَا يَضْرِبَا نزنند آن دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا يَضْرِبُوا نزنند آن ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا تَضْرِبْ نزند آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا تَضْرِبَا نزنند آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا يَضْرِبْنَ نزنند آن ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا أَضْرِبْ نزنم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نہی متکلم معلوم الخ ״

لَا نَضْرِبْ نزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل نہی متکلم معلوم الخ

نہی غائب معلوم مؤکد با نون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

لَا يَضْرِبَنَّ ہرگز ہرگز نزند آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نہی غائب معلوم مؤکد با نون تاکید ثقیلہ الخ

لَا يَضْرِبَانِّ ہرگز ہرگز نزنند آں دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا يَضْرِبُنَّ ہرگز ہرگز نزنند آں ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا تَضْرِبَنَّ ہرگز ہرگز نزند آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا تَضْرِبَانِّ ہرگز ہرگز نزنند آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا يَضْرِبْنَانِّ ہرگز ہرگز نزنند آں ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا أَضْرِبَنَّ ہرگز ہرگز نزنم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نہی غائب معلوم الخ ״

لَا نَضْرِبَنَّ ہرگز ہرگز نزنیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل نہی الخ

نہی غائب معلوم مؤکد بنون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَا یَضْرِبَنْ	ہرگز نہ زند آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نہی غائب معلوم مؤکد بانون تاکید خفیفہ الخ
لَا یَضْرِبُنْ	ہرگز نہ زنند آن ہمہ مردان در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نہی غائب معلوم الخ "
لَا تَضْرِبَنْ	ہرگز نہ زند آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نہی غائب معلوم الخ "
لَا اَضْرِبَنْ	ہرگز نہ زنم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نہی متکلم الخ "
لَا نَضْرِبَنْ	ہرگز نہ زنیم ما دو مرداں یا دو زنان یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر فعل نہی متکلم

نہی غائب مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَا یُضْرَبْ	زدہ نہ شود آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نہی غائب مجہول ثلاثی مجرد الخ "
لَا یُضْرَبَا	زدہ نہ شوند آں دو مرداں در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا یُضْرَبُوْا	زدہ نہ شوند آں ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا تُضْرَبْ	زدہ نہ شود آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا تُضْرَبَا	زدہ نہ شوند آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا یُضْرَبْنَ	زدہ نہ شوند آن ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا اُضْرَبْ	زدہ نشوم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نہی متکلم الخ "
لَا نُضْرَبْ	زدہ نہ شویم ما دو مرداں یا دو زنان یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل نہی متکلم الخ

نہی غائب مجہول مؤکد بانون تاکید ثقیلہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَا یُضْرَبَنَّ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شود آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نہی غائب مجہول مؤکد بانون تاکید ثقیلہ الخ
لَا یُضْرَبَانِّ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شوند آن دو مردان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل نہی غائب مجہول الخ "
لَا یُضْرَبُنَّ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شوند آن ہمہ مردان در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا تُضْرَبَنَّ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شود آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا تُضْرَبَانِّ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شوند آن دو زنان در زمان استقبال صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل نہی غائب مجہول الخ " "
لَا یُضْرَبْنَانِّ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شوند آن ہمہ زنان در زمان استقبال صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل نہی غائب مجہول الخ " "

لَا اُضْرَبَنْ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شوم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نہی متکلم الخ
لَا نُضْرَبَنْ	ہرگز ہرگز زدہ نہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک الخ

نہی غائب مجہول مؤکد با نون تاکید خفیفہ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَا یُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نہ شود آن یک مرد در زمان استقبال صیغہ واحد مذکر غائب فعل نہی غائب مجہول مؤکد با نون تاکید خفیفہ الخ
لَا یُضْرَبُنْ	ہرگز زدہ نہ شوند آن ہمہ مرداں در زمان استقبال صیغہ جمع مذکر غائبین فعل نہی غائب مجہول الخ 〃
لَا تُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نہ شود آن یک زن در زمان استقبال صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل نہی غائب مجہول الخ 〃
لَا اُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نہ شوم من یک مرد یا یک زن در زمان استقبال صیغہ واحد متکلم مشترک فعل نہی متکلم مجہول الخ 〃
لَا نُضْرَبَنْ	ہرگز زدہ نہ شویم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان استقبال صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک الخ 〃

اسم ظرف ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَضْرِبٌ	یک جا یا یک وقت زدن صیغہ واحد اسم ظرف ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مَضْرِبَانِ	دو جا یا دو وقت زدن صیغہ تثنیہ اسم ظرف ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
مَضَارِبُ	ہمہ جا یا ہمہ وقت زدن صیغہ جمع مکسر اسم ظرف ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
مُضَيْرِبٌ	یک جا یا یک وقت اندک زدن صیغہ واحد مصغر اسم ظرف ثلاثی مجرد الخ 〃 〃

صرف کبیر اسم آلہ صغریٰ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مِضْرَبٌ	یک آلہ زدن صیغہ واحد اسم صغریٰ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مِضْرَبَانِ	دو آلہ زدن صیغہ تثنیہ اسم آلہ صغریٰ ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
مَضَارِبُ	ہمہ آلات زدن صیغہ جمع مکسر اسم آلہ صغریٰ ثلاثی مجرد الخ 〃 〃
مُضَيْرِبٌ	یک آلہ اندک زدن صیغہ واحد مصغر اسم آلہ صغریٰ ثلاثی مجرد الخ

اسم آلہ وسطیٰ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مِضْرَبَةٌ	یک آلہ زدن صیغہ واحد اسم آلہ وسطیٰ ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مِضْرَبَتَانِ	دو آلہ زدن صیغہ تثنیہ اسم وسطیٰ ثلاثی مجرد الخ

مَضَارِبُ	ہمہ آلات زدن، صیغہ جمع مکسر اسم آلہ وسطیٰ ثلاثی مجرد، صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ
مُضَيْرِبَةٌ	یک آلہ اندک زدن صیغہ واحد مصغر اسم آلہ وسطیٰ، ثلاثی مجرد الخ " "

اسم آلہ کبریٰ ثلاثی مجرد صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ

مِضْرَابٌ	یک آلہ زدن صیغہ واحد اسم آلہ کبریٰ، ثلاثی مجرد، صحیح ازباب الخ "
مِضْرَابَانِ	دو آلہ زدن صیغہ تثنیہ اسم آلہ کبرے ثلاثی مجرد، صحیح ازباب الخ "
مَضَارِيبُ	ہمہ آلات زدن صیغہ جمع مکسر اسم آلہ کبریٰ ثلاثی مجرد الخ " "
مُضَيْرِيبٌ	یک آلہ اندک زدن صیغہ واحد مصغر اسم آلہ کبریٰ ثلاثی مجرد الخ " "

اسم تفضیل المذکر ثلاثی مجرد صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ

اَضْرَبُ	یک مرد بسیار زننده صیغہ واحد مذکر اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "
اَضْرَبَانِ	دو مردان بسیار زنندگان صیغہ تثنیہ مذکر اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "
اَضْرَبُوْنَ	ہمہ مردان بسیار زنندگان صیغہ جمع مذکر سالم اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "
اَضَارِبُ	ہمہ مردان بسیار زنندگان صیغہ جمع مذکر مکسر اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "
اُضَيْرِبُ	یک مرد کم بہتر زننده صیغہ واحد مذکر مصغر اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "

اسم تفضیل المؤنث ثلاثی مجرد صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ

ضُرْبىٰ	یک زن بسیار زننده صیغہ واحدہ مؤنثہ اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "
ضُرْبَيَانِ	دو زنان بسیار زنندگان صیغہ تثنیہ مؤنث اسم تفضیل ثلاثی مجرد الخ " "
ضُرْبَيَاتٌ	ہمہ زنان بسیار زنندگان صیغہ جمع مؤنث سالم اسم تفضیل الخ " "
ضُرَبٌ	ہمہ زنان بسیار زنندگان صیغہ جمع مؤنث مکسر اسم تفضیل الخ " "
ضُرَيْبىٰ	یک زن بسیار زننده صیغہ واحدہ مؤنثہ مصغرہ اسم تفضیل الخ " "

فعل التعجب ثلاثی مجرد صحیح ازباب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَا اَضْرَبَهٗ	چہ خوش زد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب الخ "
اَضْرِبْ بِهٖ	چہ خوش زد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب الخ "
وَضَرُبَ	چہ خوش زد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب الخ "

فوائد عجیبہ ملحقہ "بارشادِ الصّرف" برائے طلّاب نو آموز

فرق درمیان ہمزہ والف :۔ الف ہمیشہ ساکن بے ضغطہ زبان بر آید چوں مادلا و آنکہ حرکت قبول نمیکند و یا ساکن باضغطہ زبان بر آید اگرچہ بصورت الف نوشتہ شود چنانچہ در الحمد و افرء ہمزہ اند ولیکن بعض مردمان الف گویند این مجاز است حرکت در لغت جنبش را گویند و در اصطلاح زبر، زیر، پیش را گویند، چرا کہ وقت تلفظ حرف متحرک لب انسان در حرکت می آیند

اعراب در لغت ظاہر کردن را گویند و در اصطلاح آن حرکت کہ در آخر معرب آید از سبب تحول عامل، فرق درمیان اعراب و حرکت :۔ اعراب خاص حرکت کہ در معرب آید، حرکت عام چہ در آخر باشد یا در اول و غیرہ ہمچنیں رفع، نصب، جر آن حرکات کہ در آخر معرب آید، خاص ست و فتح، ضم، کسرہ عام ست مبنی یا معرب را آید در آخر باشد چہ در اول، چہ در وسط، و بعض فتحہ و کسرہ و ضمہ خاص کردہ اند کہ بر آخر مبنی آید و بعض استعمال بجائے یکدیگر آرند عامل در لغت کار کنندہ را گویند و در اصطلاح مابہ رفع و نصب و جر و جزم، قانون در لغت مسطر کتاب را گویند و در اصطلاح قاعدہ کلیہ کہ شامل باشد ہمہ جزئیات خود را

فرق میان منصرف و غیر منصرف منصرف آنکہ ہر سہ اعراب و تنوین قبول کند، چون زَيْدٌ، جَآءَ زَيْدٌ وَرَأَيْتُ زَيْدًا وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ و غیر منصرف آنکہ ہر سہ اعراب و تنوین را قبول نکند چوں ضَوَارِبُ و در اصطلاح آنکہ دو سبب از اسباب منع صرف درو بود، و را منع صرف ہم گویند،

معلوم در لغت دانستہ شدہ را گویند، چونکہ فعل معلوم را فاعل معلوم باشد از یں سبب فعل معلوم گویند و در اصطلاح آن فعل کہ اسناد فعل بسوئے کنندہ حقیقی باشد چنانچہ ضَرَبَ زَيْدٌ و مجہول در لغت گم کردہ باشد را گویند و در اصطلاح فعل مجہول آنکہ نسبت فعل بسوئے فاعل یعنی کنندہ کار نہ باشد بلکہ بسوئے مفعول فعل باشد چوں ضُرِبَ زَيْدٌ یعنی ضرب بر زید واقع شدہ است باقی کنندہ گم است، پس چونکہ فاعل او گم است، مجہول گم کردہ فاعل۔

ضمیر در لغت راز پوشیدہ را گویند، چونکہ ضمیر بجائے اسم ظاہر ضمیر دانستند، گویا کہ اسم را پوشیدہ کردند، از یں سبب مضمرات را کنایہ گویند، و ضمیر در اصطلاح آن کہ بجائے غائب و مخاطب و متکلم گویند،

بدانکہ فعل حدث است اد را محدث یعنی پیدا کنندہ باید پس کنندہ او را فاعل گویند پس او مذکر باشد یا مؤنث و ہر یکے مفرد باشد یا تثنیہ یا جمع و ہر یکے غائب یا مخاطب یا متکلم باشد پس این فاعل ہژدہ شدند چہار ساقط شدند باقی چہاردہ ماندند پس گاہے فاعل کہ اسم ظاہر باشد چوں ضَرَبَ زَيْدٌ گاہے ضمیر بارز باشد چوں ضَرَبْتُ کہ ضَرَبَ فعل است تُ فاعل ضمیر بارز و گاہے ضمیر مستتر پوشیدہ باشد چوں زَيْدٌ ضَرَبَ فاعل ضمیر مستتر کہ هُوَ است، کہ می گردد بسوئے زید،

فرق درمیان اسم فاعل و فاعل فعل یا ضمیر فاعل، اسم ضمیر آنکہ مشتق باشد چوں ضَارِبٌ فاعل و ضمیر فاعل ہمیشہ جامد یا ضمیر باشد کہ قیام نسبت فعل بداں باشد چوں ضَرَبَ زَيْدٌ و ضَرَبْتُ +

رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

ضَرَبَ[1] را از ضَرْبًا بنا کردند ضَرْبًا اسم مصدر بود، چون خواستند، کہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی معلوم بنا کنند، حرف اول را برحال، خود گذاشتند ثانی را فتح داده، تنوین تمکن[2] علامت اسمیت را حذف کرده، آخرش مبنی بر فتح ساختند تا از ضَرْبًا، ضَرَبَ شد ضَرَبَا را از ضَرَبَ بنا کردند، ضَرَبَ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی معلوم بود، چوں خواستند، کہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین بنا کردند الف علامت تثنیہ وضمیر فاعل در آخرش در آوردند، تا از ضَرَبَ، ضَرَبَا شد[3]، ضَرَبُوا را از ضَرَبَ بنا کردند، واو ساکن علامت جمع مذکر وضمیر فاعل بضمہ ماقبل در آخرش آوردند تا از ضَرَبَ. ضَرَبُوا شد، ضَرَبَتْ را از ضَرَبَ بنا کردند، ضَرَبَ صیغہ واحد مذکر غائب بود چوں خواستند، کہ صیغہ واحدہ مونثہ غائبہ بنا کنند تا ساکنہ محض علامت[4] تانیث در آخرش آوردند، تا از ضَرَبَ. ضَرَبَتْ شد، ضَرَبَتَا را از ضَرَبَتْ بنا کردند. الف علامت تثنیہ وضمیر فاعل بفتحہ ماقبل در آخرش در آوردند تا از ضَرَبَتْ

---

[1] قولہ ضَرَبَ را از ضَرْبًا بنا کردند الخ اختلاف ست درمیان بصریین وکوفیین، بصریوں می گویند، کہ مصدر اصل است وفعل فرع زیرا کہ معنے لغوی مصدر جائے صادر شدن است، وایں معنے بر مصدر وقتے صادق می آید کہ ازان اشتقاق کردہ آید ماسوائے ایں دلیل، ادلہ دیگر بیان کردہ اند و کوفیان می گویند، کہ فعل اصل است ومصدر فرع زیرا کہ اصالت فعل در تعلیل مسلم است، پس در اشتقاق نیز فعل را اصل گفتن لازم آمد، تا ہریک از اصل وفرع شے واحد گردد، بصریوں دفع می کنند، وایں لزوم را مسلم نمی دارند، بنابریں یَعِدُ تَعِدُ اَعِدُ نَعِدُ در تعلیل فرع اَعِدُ اند در اشتقاق فرع وے نیستند، بلکہ بالاتفاق ہرچہار صیغہ از ماضی خود مبنی اند، پس ضرور نیست کہ ہرچہ اصل شد از جہتے از جہت دیگر نیز اصل شود، پس تطابق مذہبین برایں قرار یافت، کہ مصدر فرع فعل است در تعلیل واصل وے است در اشتقاق فعلی ولہذا مصنف گفتہ است کہ ضَرَبَ را از ضَرْبًا بنا کردند ۱۲

[2] قولہ تنوین تمکن الخ بقید تمکن احتراز کرد از باقی تنوینات وآن تنوین ترنم است کہ در آخر فعل آید، کقول الشاعر (مصرعہ) فقولی ان اصبت لقد اصابن۔ کہ در اصل لقد اصاب بود، وتنوین چوں سے کہ معنی آن اسکت سکوتا تاما است، وتنوین عوض، چنانچہ در لفظ یومئذ وحینئذ کہ در اصل یوم اذا کان کذا وحین اذا کان کذا بود، اعنی ایں تنوین جملہ کان کذا است کہ مضاف الیہ اذا شدہ ست وتنوین تقابل کہ در مسلمات عوض نون مسلمین آمدہ است، وتنوین تمکن را تمکن ازیں جہت گویند، کہ معنے تمکن قادر شدن است واسمے کہ براں تنوین تمکن داخل می شود، معرب می باشد، پس گویا کہ اسم عامل را قادر می کند بر خود وعامل قدرت یابد بر عمل کردن دراں اسم معرب متمکن۔

[3] قولہ ضَرَبَا شد سوال چنانچہ در ضَرَبْتُمَا قبل از الف میم زیادہ کردند، تا ضربت وقتے کہ در وے اشباع کردہ شود با تثنیہ خود ملتبس نشود، ہم چنیں بایستی کہ قبل از الف ضَرَبَا نیز میم آوردندی، تا با واحد ش وقتے کہ اشباع کردہ شود ملتبس نشود۔

جواب: در صیغہ غیر مخاطب اشباع جائز نیست۔ پس حاجت میم در ضَرَبَا نماند، زیرا کہ خوف التباس، نماندہ ۱۲

[4] محض علامت تانیث[1] را بقید محض دفع کرد، وہم فاعل بودن تا ساکنہ برائے فعل۔ سوال: چوں تا ضَرَبَتْ علامت تانیث است باید کہ مانند تائے ضَارِبَةٌ متحرک باشد۔

جواب: تائے کہ علامت تانیث است، در آخر اسم متحرک بود، ودر فعل ساکن، زیرا کہ فعل دال است بر حدث وزمان ونسبت الی فاعل باوجود ایں سہ امور در فعل نوع ثقل ست در معنے، وآن ثقل مقتضی است خفت لفظی را، بخلاف اسم کہ در معنی آن زمان ونسبت الی فاعل ماخوذ نیست پس ثقل معنوی کہ مقتضی خفت لفظی است، در وے پیدا نشدہ است کہ بلحاظ آن تا را ساکن کردہ شود، لہذا در فعل ساکن کردند، ودر اسم متحرک۔

[1] قانون: ہر تائے تانیث در فعل ہمیشہ ساکن ودر اسم ہمیشہ متحرک باشد وعکس اداندک + از قانون شاہ جمالی است۔

ضَرَبْتَا[1] شد، ضَرَبْنَ را از ضَرَبَتْ بنا کردند، نون مفتوح علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل در آخرش درآوردند تا از ضَرَبَتْ، ضَرَبَتْنَ شد پس اجتماع دو علامت تانیث شد این چنیں مستکره بود، لهذا تائے وحدت را حذف کرد، ماقبلش را ساکن کردند، تا که لازم[2] نیاید توالی اربع حرکات، تا از ضَرَبَتْنَ، ضَرَبْنَ شد

قانون:۔ اجتماع دو علامت تانیث در فعل مطلقاً[3] ممنوع است، و در اسم وقتے که از یک جنس[4] باشد،

قانون:۔ اجتماع اربع حرکات متوالیات در یک[عـه] کلمه و حکم[عـه] وے[5] ممنوع است،

ضَرَبْتَ را از ضَرَبَ بنا کردند، تائے مفتوح علامت واحد مذکر مخاطب وضمیر فاعل بسکون[6] ماقبل در آخرش درآوردند، تا از ضَرَبَ، ضَرَبْتَ شد ضَرَبْتُمَا را از ضَرَبْتَ بنا کردند، الف علامت تثنیه وضمیر فاعل در آخرش درآورده، میم مفتوحه[7]، بضمه ماقبل درمیان تا، والف آوردند، تا از ضَرَبْتَ، ضَرَبْتُمَا شد

---

[1] قوله ضَرَبْتَا شد اگر گفته شود که توالی اربع حرکات ممنوع است، چنانچه مصنف قریباً ذکر خواهد کرد، پس چرا دریں جائے یکے از حذف یا سکون اختیار نه کردند تا محظور لازم نیاید، جوابش ایں که توالی اربع حرکات اصلی است، و ایں جا حرکت تا رعارضی است که بلحاظ الف آمده است که او تقاضا انفتاح ماقبل خود می کند و حرکت عارضی در حکم سکون است، پس توالی اربع حرکات اصلی نه گردید۔ سوال:۔ اگر حرکت تا ر در حکم سکون است، والف دائماً ساکن باشد، پس اجتماع ساکنین شد پس چرا یکے از حذف یا تحریک اینها اختیار نکردند، تا اجتماع ساکنین رفع شود۔ جواب:۔ اجتماع ساکنین که ناجائز است مراد از وے سکون هر دو ظاهری است، و ایں جائے سکون تا ر حکمی است، چرا که بظاهر معرب است، لهذا محظور مذکور لازم نیامد ۱۲

[2] قوله تا لازم نه آید الخ سوال:۔ علبتا نیز مستکره بود، زیرانکه دراں نیز توالی اربع حرکات شد، والا باید که ضَرَبْنَ نیز برحال ماند که زیاده ازاں مستکره نیست۔ جواب:۔ علبتا دراصل علابته بود، الف برائے تخفیف حذف کردند، پس آن الف، بعد از حذف نیز ملحوظ است، لهذا توالی اربع حرکات لازم نیاید، زیراں که الف ساکن است، اگر گفته شود، چنانچه دریں جائے باعتبار کردن محذوف محظور لازم می آید، ضَرَبَتْنَ نیز تا محذوف را اعتبار کرده محظور رفع گردد، گویم الف در علبته برائے خفت حذف کرده اند، پس اعتبار کردن آن بعید نیست، بخلاف تائے تانیث ساکنه که آں محذوف شده است، بسبب اجتماع دو علامت تانیث پس بر تقدیر اعتبار آن استکراه لازم خواهد آمد، لهذا آمد سکون فا ر کلمه چنانچه در آخر کرده شده است،

[3] قوله مطلقاً الخ مراد از مطلقاً تعمیم علامت تانیث است یعنی متحدة الجنس باشد یا مختلفة الجنس اجتماع هر دو در فعل ممنوع است مثال مختلفة الجنس چون ضَرَبَتْتَ و مثال متحدة الجنس در فعل نه شده است ۱۲

[4] قوله از یک جنس الخ احتراز است از مختلفة الجنس، که اجتماع آن در اسم ممنوع نیست، مثال متحدة الجنس چوں ضَارِبَاتٌ و مختلف الجنس چوں حُبْلَيَاتٌ زیرا که یائے مبدل از الف حُبْلَى است که غیر جنس تا است ۱۲

[5] قوله حکم وے الخ یعنے دو کلمه را بسبب کمال اتصال حکم یک کلمه داده باشند، چوں نون ضَرَبْنَ را که خود اتصال لفظی هم دارد و معنوی نیز، ازیں جهت هر دو را حکم یک کلمه داده شود ۱۲

[6] بسکون ماقبل الخ تا لازم نیاید توالی اربع حرکات ۱۲

[7] قوله میم مفتوحه بضمه ماقبل الخ سوال: باوردن الف صیغه تثنیه بیشود پس آوردن میم میان تا ر والف چه فائده دارد؟
جواب:۔ اگر میم نمی آوردند ملتبس می گردد صیغه تثنیه با واحد خود، وقتے ز در واحد اشباع کرده شود، چنانچه در قول شاعر۔ فانك ضامن بالرزق حق۔ توفی کل نفس ما ضمنتا، پس الحول اگر میان الف و تا ر، و میم بافته شود صیغه تثنیه باشد اگر میم نه باشد صیغه واحد باشد، والف اشباع باشد اما وجه تخصیص میم وجه نیاوردن حرف دیگر میان تا ر والف رعایت لفظا اختما است تا بهیئت تثنیه اسم و تثنیه فعل بر یک نمط ماند، و مفتوح نمودن میم از جهت الفاست که او مفتوح بودن ماقبل خود می خواهد، وجه مضموم بودن ماقبل میم ایں است که میم حرف شفوی است و ضمه شفوی است و میم تقاضا می کند که حرکت ماقبل او نیز شفوی باشد، لهذا ماقبل او مضموم کردند، و مفتوح نه گذاشتند و دلیل براں که ضمه شفوی است ایں است که واو بالاتفاق شفوی است واو مرکب، است از ضمتین۔ اگر کل شفوی باشد، جزو او نیز شفوی باشد، پس ازیں ظاهر شد که ضمه نیز شفوی است و طریقه معلوم نمودن مخرج حروف ایں است که هر حرفے که مخرج او معلوم کردنی است آن را ساکن کنند، و در ماقبل آن همزه مفتوحه بیارند، پس از اح، ال، ام معلوم مے شود که حا حلقی است ولام وسطی و میم شفوی ۱۲

عـه مثال حقیقةً یک کلمه دَحْرَجَ و یَضْرِبُ پس دَحَرَجَ و یَضَرِبُ خوانده شد۔

عـه مثال حکماً یک کلمه ضَرَبْنَ که در حقیقت ن جدا کلمه، علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل است پس ضَرَبَنَ نخوانده شود ۱۲

ضَرَبْتُمُوْ را از ضَرَبْتَ بنا کردند، واو ساکنہ علامت جمع مذکر وضمیر فاعل در آخرش در آوردہ میم مضمومہ[۱] بضمہ ماقبل میان تا، وواو در آوردہ واو را حذف کردہ میم را ساکن کردند تا از ضَرَبْتَ، ضَرَبْتُمُوْ شد

قانون:۔ ہر واوے کہ واقع شود در آخر اسم غیر متمکن[۲] ماقبلش مضموم آن واو را حذف کنند وجوبًا، مگر واو هُوَ[۳]،

ضَرَبْتِ را از ضَرَبْتَ بنا کردند فتح تا را بکسرہ بدل کردند تا از ضَرَبْتَ، ضَرَبْتِ شد ضَرَبْتُمَا را از ضَرَبْتَ بنا کردند الف علامت تثنیہ وضمیر فاعل بفتحہ ماقبل در آخرش در آوردند میم مفتوحہ[۴] را بضمہ ماقبل میان تا و الف در آوردند، تا از ضَرَبْتِ ضَرَبْتُمَا شد، ضَرَبْتُنَّ را از ضَرَبْتَ بنا کردند، نون مفتوح علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل در آخرش در آوردہ میم[۵] ساکنہ بضمہ ماقبل میان تا، ونون در آوردہ میم را بسبب قرب مخرج نون کردہ، نون را در نون ادغام کردند

---

[۱] قولہ میم مضمومہ الخ اگر گفتہ شود کہ صیغہ جمع بآوردن واو ساکنہ تمام می شود نہ با واحد خود بوقت اشباع ملتبس می شود، پس چرا میم میان تا و واو در آوردند، گوئیم کہ برائے متابعت اصل یعنی تثنیہ، زیرا کہ تثنیہ برائے جمع اصل است اما مضموم بودن میم پس برائے اقتضائے واو ومضموم بودن ماقبل میم، پس برائے اقتضائے میم، کما مر انفًا فی التثنیۃ ۱۲

[۲] قولہ غیر متمکن الخ یعنی مبنی زیرا کہ عامل را قدرت عمل کردن بر وے نمی دہد، کما مر فی تسمیۃ المعرب بالتمکن فی بناء ضرب۔ سوال:۔ ایں قاعدہ در ضَرَبْتُمُوْا ہماں وقت جاری شدے کہ ضَرَبْتُمُوْا اسم بودے۔ جواب:۔ از اسم عام است حقیقی باشد، خواہ مجازی وایں جا اسم است مجازًا زیرا کہ میم در اکثر جائے علامت اسمیت می باشد در مَضْرَبٌ ومَضْرُوْبٌ ومِضْرَابٌ وغیر ذالک وگاہے علامت را حکم وے علامت را میدہند ازیں جائے میم مجازًا اسم شمردہ اند واو مضموم است پس شرط مضمومیت ماقبل نیز یافتہ است وبعدا زاں واو آمدہ است لہذا قانون مذکور جاری کردند، پس ضَرَبْتُمْ شد۔ سوال: میم را ساکن چرا کردند، جواب:۔ برائے ثقل معنوی کہ در فعل است واو تقاضا می کند خفت لفظی را وآن خفت در سکون میم است، نہ در ضمہ وے ۱۲

[۳] قولہ مگر واو هُوَ الخ رفع اعتراض است بر وجوبیت قانون مذکور، وجہ اعتراض ایں کہ وجوبیت قانون مذکور تقاضا کند بر حذف واو را و باقی ماندن واو هُوَ منع می کند وجوبیت قانون را دفع این کہ قانون مذکور وجوبی است مگر لفظ هُوَ ازاں مستثنیٰ است از باعث دیگر وآں ایں کہ بنا صالح کلمہ بر سہ حرف است ولفظ هُوَ ازاں عاری است، پس اگر واو نیز حذف گردد بالکلیہ انقص خواہد ماند لہٰذا وے را از قاعدہ مذکور مستثنیٰ کردند، اما مثال اسم مبنی کہ اسم باشد تحقیقًا واو محذوف شدہ باشد بقاعدہ مذکور مثل هُمْ وَاَنْتُمْ کہ در اصل همو وانتمو بودند وقتے کہ قبل ایشاں ضمیر منصوب متصل گردد واو وضمہ ماقبلش ہر دو عود می کند زیرا نکہ دریں وقت بسبب اتصال ظاہری واو در وسط ماند، وحکم حذف وے ہماں وقت است کہ در آخر باشد نہ وقتے کہ در وسط بود، چوں ضَرَبْتُمُوْهُ ۱۲

[۴] قولہ میم مفتوحہ الخ سوال:۔ در ضَرَبْتُمَا تثنیہ مذکر مخاطبین میم ازیں جہت آوردہ بودند کہ با واحد خود ملتبس نہ شود، ودر حالت اشباع با واحد ایں جا خوف التباس نیست واحدش ملتبس باشد یا نہ زیرا نکہ ضَرَبْتِ در حالت اشباع ضَرَبْتِي خواہد شد۔ پس در میان واحد و تثنیہ التباس نخواہد شد۔

جواب:۔ ایراد میم در ایں جا برائے رفع التباس نیست بلکہ برائے اتباع زیرا نکہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین تابع است برائے تثنیہ مذکر مخاطبین زیرا کہ مؤنث فرع است برائے مذکر ۱۲

[۵] قولہ میم ساکنہ بضمہ ماقبل الخ اگر گفتہ شود کہ بنائے صیغہ بآوردن نون یعنی بِضَرَبْتُنَّ تمام شد، باز میم چرا آوردند گفتہ شود محض برائے اتباع تثنیہ وے چرا کہ جمع مؤنث مخاطبات فرع تثنیہ مؤنث مخاطبتین است نہ برائے دفع التباس ۱۲

سوال:۔ میم را ساکن کردند متحرک بہ یکے از حرکات ثلاثہ چرا نہ کردند باوجود محذوری لازم نمی آید، جواب:۔ باشکرا معلوم شدہ است کہ ماقبل نون جمع مؤنث واو ساکن می باشد چنانچہ در ضَرَبْنَ وَيَضْرِبْنَ وَتَضْرِبْنَ وَاِضْرِبْنَ وامثال ذالک پس دریں جائے نیز میم را ساکن کردند، کہ ماقبل نون مذکور است۔

سوال:۔ پس باید کہ ضَرَبْتُمُنَّ بخوانند ضَرَبْتُنَّ چرا می خوانند جواب:۔ نون وسطی بود میم شفوی وایں ہر دو قریب المخرج اند پس بسبب قرب مخرج ایشاں میم را نون کردن کہ بدوں اتحاد جنس ادغام ممتنع است۔ وبعد ازاں دو حرف از یک جنس بہم آمدند اول ایشاں ساکن مع وجود جمیع شرائط پس نون را در نون ادغام کردن لہٰذا ضَرَبْتُنَّ شد۔

سوال:۔ چنانچہ میم را نون کردند، ادغام ممکن گردید، ہم چنیں اگر نون را میم کردند ادغام ممکن شدی، جواب:۔ اگر میم را نون نہ کردندی ضَرَبْتُمْ شدی پس معلوم نہ شدی کہ کدام صیغہ است، زیرا کہ علامت جمع مؤنث نون است، وآں دریں صورت معدوم شدے ۱۲

تا از ضَرَبْتِ ضَرَبْتُنَّ شد، ضَرَبْتُ را از ضَرَبَ بنا کردند تائے مضمومہ[1] علامت واحد متکلم وضمیر فاعل بسکون ماقبل در آخرش در آوردند تا از ضَرَبَ ضَرَبْتُ شد، ضَرَبْنَا را از ضَرَبْتُ بنا کردند، ضَرَبْتُ صیغہ متکلم مشترک بود، چون خواستند کہ صیغہ متکلم مع الغیر مشترک بنا کنند تائے مضمومہ علامت واحد متکلم را حذف کردہ بجایش نا[2] علامت جمع متکلم مع الغیر وضمیر فاعل در آوردند، تا از ضَرَبْتُ، ضَرَبْنَا شد ضُرِبَ (الی اٰخرہ) را از ضَرَبَ[3] (الی اٰخرہ) بنا کردند، حرف اول را ضمہ، وماقبل آخر را کسرہ دادند تا از ضَرَبَ (الی اٰخرہ) ضُرِبَ (الی اٰخرہ) شد۔

قَانُون :۔ در ہر[4] ماضی مجہول ثلاثی مجرد، ورباعی مجرد، در باب افعال وتفعیل ومفاعلہ حرف اول را ضمہ وماقبل آخر را کسرہ می دہند وجوبًا، بشرطیکہ قبل ازاں کسرہ نباشد، وباقی صیغہا مثل ماضی معلوم اند، یَضْرِبُ تَضْرِبُ، اَضْرِبُ نَضْرِبُ را از ضَرَبَ بنا کردند[5]، ضَرَبَ فعل ماضی معلوم بود، چون خواستند کہ مضارع[6] معلوم بنا کنند

---

[1] قولہ تائے مضمومہ الخ باید دانست، کہ الف تثنیہ چونکہ در تثنیہ غائب وغائبہ، ومخاطب ومخاطبہ مشترک بود، لہذا ہر جا بر الف اطلاق تثنیہ کردہ است، بدوں قید تذکیر وتانیث، وغیبت وخطاب، وہم چنین بر نون ضَرَبْنَ وضَرَبْتُنَّ اطلاق نون جمع مؤنث کردہ است، بدوں قید غیبت وخطاب اما تائے مفتوحہ ضَرَبْتَ ومکسورہ ضَرَبْتِ ومضمومہ ضَرَبْتُ چوں مشترک نہ بود، لہذا علامت را براحد مذکر مخاطب در اول، ومؤنثہ مخاطبہ در ثانی وواحد متکلم مشترک در ثالث مقید کرد، اما واو ضَرَبُوْا چوں درمیان جمع غائبین ومخاطبین مضارع وامر ونہی مشترک است ولیکن مخصوص است بمذکر لہذا بتذکیر مقید کرد، وخطاب مطلق نہادہ، وہم چنیں نون جمع مؤنث غیر مخصوص است بمونث وعام است از غیبت وخطاب لہذا باول مقید کرد، واز ثانی مطلق گذاشت ۱۲

[2] قولہ نا علامت جمع متکلم مع الغیر الخ باید دانست۔ کہ در بودن لفظ نا علامت برائے متکلم مع الغیر اختلاف است بعضے گویند کہ علامت متکلم مع الغیر مشترک، نون است، ماخوذ از نَحْنُ ضمیر مرفوع متصل لیکن چونکہ بایراد محض نون صیغہ متکلم مع الغیر را با ضَرَبْنَ صیغہ مؤنث غائبات التباس می شد، لہذا فتح نون را باشباع نمودہ الف پیدا کردند، برائے رفع آن التباس، پس الف آنہا جزو علامت نماند، وبعض دیگر می گویند کہ چون باستقرائے در صیغہ متکلم مع الغیر نا بالف ونون یافتہ می شود، پس معلوم می شود، کہ علامت متکلم مع الغیر مجموعہ مرکب از نون والف است، پس الف نزد اینان جزو علامت شد، نہ خارج از وے ۱۲

[3] قولہ ضَرَبَ الخ باید دانست کہ جمیع طرق بنائے ماضی مجہول از معلوم بر سہ قسم اند، یکے آنکہ ماتن ذکر کردہ است، پس بریں تقدیر ضُرِبَ از ضَرَبَ وضُرِبَا از ضَرَبَا وضُرِبُوْا از ضَرَبُوْا بنا شد، وعلی ہذا القیاس فی البواقی، گویا کہ از برائے اختصار بنائے جمیع صیغہ کلیۃ ذکر کردہ شد، وطریقہ دوم ایں کہ ضُرِبَ را از ضَرَبَ بنا کردہ، باقی صیغہا را از ضُرِبَ مانند معلوم بنا کردہ شود، پس قول ماتن در آخر قانون بنائے مجہول وباقی صیغہا مثل ماضی معلوم اند، اشارہ بدیں طریقہ است وطریقہ سوم ایں کہ کلیۃ ہمہ را مثل طریقہ اول بنا نہ کردہ شود، وقت سوال ہر یکے را علیحدہ بنا کردہ شود، چنانچہ ضُرِبَ را از ضَرَبَ، وضُرِبْتُ را از ضَرَبْتُ وایں طریقہ ثالث حقیقۃ طریقہ اول، است، مگر دراں اجمال است، ودریں تفصیل ۱۲

[4] قولہ در ہر ماضی الخ باید دانست کہ جمیع ابواب ثلاثی مجرد شش عدد اند، وجمیع ابواب ثلاثی مزید فیہ دوازدہ باب، ورباعی مجرد را یک باب است ودر رباعی مزید فیہ را سہ باب، جملہ بست ودو باب شدند، وبرائے بنائے ماضی مجہول ایں بست ودو باب از ماضی معلوم سہ قانون اند یکے ازاں سہ آن است، کہ دریں جا مذکور است، وآن دہ باب را شامل است۔ اعنی شش باب ثلاثی مجرد را یک باب رباعی مجرد را وسہ باب ثلاثی مزید فیہ را و باقی دوازدہ ابواب در دو قانون منضبط اند، کہ بعد ازیں مذکور خواہند گردید۔ ۱۲

[5] مضارع را از ماضی بنا کردند، وبرعکس چرا نہ کردند؟

جواب :۔ ماضی دلالت می کند بر ثبات ومضارع دلالت می کند، بر سیاتی، پس اشتقاق آن کہ دلالت نمی کند، بر ثبات ازاں کہ دال بر ثبات باشد اولی است۔

[6] قولہ مضارع الخ معنے مضارع مشابہ است ومضارع را ازیں جہت مضارع می گویند، کہ مشابہ است اسم فاعل را در حرکات وسکنات وتعداد حروف وصفت بودن برائے نکرہ، ودر دخول لام ابتدار ۱۲

یک حرف از حروف آتین[1] مفتوحہ بسکون[2] فا کلمہ[3] در اولش در آورہ، ماقبل آخر را کسرہ دادہ وضمہ اعرابی در آخرش آوردند، تا از ضَرَبَ، یَضْرِبُ، تَضْرِبُ، اَضْرِبُ، نَضْرِبُ شد ندیَضْرِبَانِ را از یَضْرِبُ بنا کردند، الف علامت تثنیہ وضمیر فاعل بفتحہ ماقبل و نون مکسورہ، عوض[4] ضمہ کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند، تا از یَضْرِبُ، یَضْرِبَانِ شد، یَضْرِبُوْنَ را از یَضْرِبُ بنا کردند، واو ساکنہ علامت جمع مذکر وضمیر[5] فاعل بضمہ ماقبل و نون مفتوحہ عوض[6] ضمہ کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند، تا از یَضْرِبُ، یَضْرِبُوْنَ شد، تَضْرِبَانِ را از تَضْرِبُ بنا کردند، الف علامت تثنیہ وضمیر فاعل بفتحہ ماقبل و نون مکسورہ عوض ضمہ کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند، تا از تَضْرِبُ، تَضْرِبَانِ شُد، یَضْرِبْنَ را از تَضْرِبُ بنا کردند، نون مفتوحہ علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل بسکون ماقبل در آخرش در آوردہ تا را بیا بدل کردند، تا از تَضْرِبُ یَضْرِبْنَ شد تَضْرِبَانِ تَضْرِبُوْنَ

---

[1] قولہ از حروف آتین الخ سوال :- بر زیادتی ماضی برائے چیست ؟
جواب :- برائے ایں کہ در معنی ماضی و مضارع اختلاف است زیراں کہ ماضی دلالت می کند بر زمان سابق، و مضارع بر زمان لاحق پس واجب آمد کہ در الفاظ ہر دو نیز اختلاف باشد، تا دلالت کند اختلاف لفظی بر اختلاف معنی پس حروف مذکورہ برائے تحصیل اختلاف لفظی است درمیان ہر دو،
سوال :- اختلاف لفظی چنانچہ بر زیادتی پیدا شدہ است، ہم چنین بحذف حرفے از حروف ماضی نیز پیدا شد پس آن را برایں چرا اختیار کردند ؟
جواب :- اختلاف مضارع با ماضی بحذف حرف از حروف ماضی ممکن نہ بود، زیراں کہ بحذف حرف کلمہ از بنائے صالح خود ناقص شدے و آن بغیر ضرورت جائز نیست۔

[2] قولہ بسکون فا کلمہ الخ سوال :- فا کلمہ را چرا ساکن کردند ؟
جواب :- برائے گریختن از توالی اربع حرکات،
سوال :- دفع توالی اربع حرکات باسکان عین کلمہ یا لام کلمہ نیز می شد، پس اسکان فا کلمہ بکدام جہت ترجیح یافت ؟
جواب :- توالی اربع حرکات از حروف اتین لازم آمدہ است، پس اسکان فا کلمہ کہ قریب است بوے از عین کلمہ و لام کلمہ اولیٰ باشد۔

[3] قولہ در اولش الخ سوال :- زیادتی حروف اتین در آخر ماضی نیز ممکن بود، پس در آخرہ چرا نہ کردند ؟
جواب :- اگر در آخر ماضی کردندے مضارع با ماضی خود ملتبس شدے، زیراں کہ بزیادتی تائے متحرکہ بہ مخاطب و مخاطبہ و واحد متکلم و بزیادتی نون با جمع مؤنث غائبات ملتبس می شد، و بزیادتی یا در آخر با ماضی ملتبس نمی شد، اما ئے را برا خوات وے محمول کردند،

[4] قولہ عوض ضمہ الخ بداں کہ ضمہ لام برائے مناسبت واو است۔ نہ ضمہ اعراب، چہ وے در آخر بود، و لام در جمع حکم توسط پیدا کردہ ۱۲ نوادر۔

[5] قولہ ضمیر فاعل الخ بداں کہ الف در تثنیہ، و واو، در جمع و یائے در واحدہ مخاطبہ، و ہم چنیں نون در یَفْعَلْنَ و تَفْعَلْنَ ضمیر فاعل اند بخلاف باقی صیغہائے کہ ضمیر فاعل در آنہا گاہے مستتر و گاہے ظاہر بود، الا ہر دو صیغہ متکلم، و واحد مخاطب کہ فاعلش ہمیشہ ضمیر مستتر باشد، و لہذا افعل زید و نفعل زید دن و تفعل زید درست نیست ۱۲ نوادر۔

[6] قولہ عوض ضمہ الخ بداں کہ نون تثنیہ و جمع عوض ضمہ اعرابی است کہ در مفرد بود، و وجہ تخصیص نون اعرابی عوض ضمہ، و حرکت اعرابی آن ست کہ در اصل در زیادت و تصرف حروف علت بودہ اند، و چون زیادت حروف علت دریں جائے بسبب موجود بودن حرف علت دیگر ثقلے پیدا می کرد، لہذا نون را کہ مناسبت تام با حرف دارد، و در آخر اسمائے متمکنہ بلباس تنوین، تابع اعراب واقع می شود افزودند، چوں کسرہ میان فتحہ و ضمہ متوسط است، ہم چناں کہ تثنیہ میان واحد و جمع لہذا نون جمع را مکسور نمودند، و چوں جمع باعتبار کثرت معنی نسبت واحد و تثنیہ ثقیل است، و فتح خفیف لہذا نون جمع مفتوح ساختند تا ثقل زایل شود ۱۲

را از واحد خود مثل یَضْرِبَانِ وَیَضْرِبُوْنَ بنا می کنند، تَضْرِبِیْنَ را از تَضْرِبُ[1] بنا کردند، یا ساکنہ علامت تانیث[2] و ضمیر فاعل نزد بعض[3] بکسرہ ما قبل و نون مفتوحہ عوض ضمہ کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند تا از تَضْرِبُ، تَضْرِبِیْنَ شد، تَضْرِبَانِ را از تَضْرِبِیْنَ بنا کردند، یا ر ساکنہ علامت تانیث[4] را حذف کردہ بجایش الف علامت تثنیہ[5] و ضمیر فاعل بفتحہ[6] ما قبل در آوردہ، فتحہ نون را بکسرہ بدل[7] کردند تا از تَضْرِبِیْنَ، تَضْرِبَانِ شد تَضْرِبْنَ را از تَضْرِبِیْنَ بنا کردند، یا۔ و نون واحد را حذف کردہ، بجایش نون مفتوحہ علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل بسکون ما قبل در آوردند تا از تَضْرِبِیْنَ، تَضْرِبْنَ شد یَضْرِبُ تَضْرِبُ، اَضْرِبُ، نَضْرِبُ را از یَضْرِبُ، تَضْرِبُ، اَضْرِبُ نَضْرِبُ بنا کردند، یَضْرِبُ (الی اٰخرہ) فعل مضارع معلوم بود، چوں خواستند کہ فعل مضارع مجہول بنا کنند، حرف[8] اول را ضمہ و ما قبل آخر[9] را فتحہ دادند، تا از یَضْرِبُ (الی اٰخرہ) یُضْرَبُ (الی آخرہ) شد،

قَانُوْن:۔ در[10] ہر مضارع مجہول حرف اول ضمہ و ما قبل آخر را فتحہ میدہند وجوباً بشرطیکہ در مضارع معلوم

---

[1] قولہ از تَضْرِبُ الخ اے از تَضْرِبُ واحد مذکر مخاطب بنا کردند، زیرا نکہ صیغہ واحد مذکر مخاطب اصل است، برائے واحدہ مؤنثہ مخاطبہ ۱۲

[2] قولہ علامت تانیث الخ فیہ نظر، زیراں کہ برایں اجتماع دو علامت تانیث خواہد شد یکے تائے دوم یائے، و اجتماع دو علامت تانیث در فعل مطلقاً ممنوع است، کما مر ۱۲

[3] قولہ نزد بعض الخ متعلق است بضمیر فاعل، پس ازیں عبارت فہمیدہ می شود، کہ فاعلیت یائے ساکنہ نزد بعض است لیکن ایں غیر صحیح است، زیراں کہ فاعلیت وے نزد جمہور مسلمہ است، چنانچہ فاعلیت الف یَضْرِبَانِ و واو یَضْرِبُوْنَ نزد ایشاں مسلم است الا الاخفش کہ یائے علامت خطاب می گوید جمہور آں را علامت خطاب نیز نمی گویند، زیراں کہ اجتماع برایں تقدیر دو علامت خطاب خواہد شد میان تا کہ حرف خطاب است و میان یا ر ۱۲

[4] قولہ علامت تانیث را الخ بلکہ ضمیر فاعل را حذف کردند، کہ وے دلالت می کند بر وحدت فاعل و مقصود از بنائے تثنیہ تعدد فاعل است و منافات وحدت برائے تعدد و کثرت ظاہر است ۱۲

[5] قولہ علامت تثنیہ الخ سوال:۔ اگر الف تَضْرِبَانِ باقی صیغہائے مضارع و ہم چنین واو یَضْرِبُوْنَ و تَضْرِبُوْنَ واشباہہما علامت تثنیہ و جمع اند، و مثل الف تثنیہ فاعل، و واو جمع وے، پس چرا بدخول جوازم و نواصب متغیر نہ می شوند، چنانچہ در یک فاعل بدخول جارہ و ناصبہ متغیر می شود ۱۲
جواب:۔ الف و واو در اشتقاق علامت تثنیہ و جمع است، نہ ضمیر فاعل و الف و واو تثنیہ و جمع مضارع، چنانچہ علامت تثنیہ و جمع ست ہم چنیں ضمیر فاعل نیز است و ضمیر متغیر نہ می شود، لہٰذا الف و واو مشتقات کہ ضمائر نہ بودند متغیر شوند، و الف و واو مضارع کہ ضمائر بودند از تغیر و انقلاب سلامت ماندند ۱۲

[6] قولہ بفتح ما قبل الخ اے و فتحہ کہ بجائے یائے ساکنہ الف آوردند، برائے مناسبت الف لام کلمہ را مفتوح ساختند، زیرا کہ اگر مفتوح نہ می کردند، الف الف نہ می ماندند ۱۲

[7] قولہ بدل کردند الخ تا موافق شود بنائے نون اعرابی، با باقی نونات اعرابیہ را کہ در آواخر تثنیہ آمدہ است ۱۲

[8] قولہ حرف اول را الخ اے حرف مضارعت را ۱۲

[9] ما قبل آخر الخ اے عین کلمہ را فتح دادند ۱۲

[10] قولہ در ہر مضارع مجہول الخ برائے بنائے مضارع مجہول از معلوم در جمیع ابواب ہمیں یک قاعدہ است کہ حرف اول را ضمہ دادہ شود، اگر پیشتر در معلوم مضموم نہ باشد، و ما قبل آخر را فتح دادہ شود، اگر پیشتر در معلوم مفتوح نہ باشد ۱۲

ع سوال:۔ نون اعرابی را در تثنیہ کسرہ ازیں دادند، کہ کسرہ میان فتحہ و ضمہ متوسط است، چنانچہ تثنیہ میان واحد و جمع متوسط است، و در جمع فتح ازیں اختیار کردند، کہ در جمع باعتبار کثرت معنی ثقل است و فتح خفیف است، پس در تَضْرِبِیْنَ کہ ثقل ہم چوں جمع در وے نیامدہ نون اعرابی کدام وجہ مفتوح نمودند؟
جواب:۔ از حرکات ثلاثہ و سکون اگر سکون اختیار کردندے۔ التقائے ساکنین شدے، و اگر ضمہ و کسرہ آوردندے ثقل شدے زیرا کہ یائے پیشتر در وے موجود است، لہٰذا فتح کہ اخف الحرکات است اختیار کردند ۱۲

ضمہ وفتحہ نباشد، وباقی صیغہا رابر معلوم قیاس باید کرد، ضَارِبٌ را از یَضْرِبُ بنا کردند، حرف مضارع را حذف کردہ فا کلمہ را فتحہ دادہ، بعدہ الف علامت اسم فاعل در آوردہ، تنوین تمکن علامت اسمیت را در آخرش در آوردند تا از یَضْرِبُ، ضَارِبٌ شد ضَارِبَانِ را از ضَارِبٌ بنا کردند الف علامت تثنیہ بفتحہ ماقبل و نون مکسورہ عوض ضمہ یا تنوین یا ہر دو کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند تا از ضَارِبٌ، ضَارِبَانِ شد، ضَارِبُوْنَ را از ضَارِبٌ بنا کردند، واو ساکنہ علامت جمع مذکر بضمہ ماقبل و نون مفتوحہ عوض ضمہ یا تنوین یا ہر دو کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند، تا از ضَارِبٌ، ضَارِبُوْنَ شد، ضَرَبَةٌ را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرف اول را بر حال خود گذاشتہ، ثانی را حذف کردہ، عین و لام کلمہ را فتح دادہ، تائے متحرک علامت جمع مذکر مکسر

۱ قولہ ضمہ وفتحہ نباشد الخ زیرانکہ اگر پیشتر ضمہ باشد، پس فقط ماقبل آخر را مفتوح کردہ خواہد شد، واگر پیشتر ماقبل آخر مفتوح باشد پس محض حرف اول را ضمہ دادہ خواہد شد، مثال اول چون مُکْرِمٌ وَیُعَرِّفُ وَیُضَارِبُ وَیُدَحْرِجُ ومثال دوم چون یَعْلَمُ وَیَمْنَعُ وَیَتَقَابَلُ ومثال مضارع کہ دران حاجت ہر دو بیفتد چون یَضْرِبُ وَیَنْصُرُ وَیَجْتَنِبُ وَیَسْتَغْفِرُ وامثال ذٰلک ۱۲

۲ قولہ باقی صیغہا را الخ لے این ہرچہ گذشت بیان بنائے یَضْرِبُ اَضْرِبُ نَضْرِبُ بود وباقی صیغہا را بر معلوم قیاس کشد، پس تثنیہ وجمع را از واحد وغائب را از غائب ومخاطب را از مخاطب ومؤنث را از مذکر بنا کنند، چنانچہ معلوم مفصلا مذکور شد ۱۲

۳ قولہ یَضْرِبُ الخ از یَضْرِبُ بنا کردند از برائے مناسبت ہر دو، در وقوع صفت برائے نکرہ، ودر حرکات وسکنات وتعداد حروف وغیر ذلک ۱۲

۴ قولہ حرف مضارع الخ یعنی یائے مضارعت را حذف کردند، تا واقع شد فرق درمیان اسم فاعل ومضارع وتعیین فرق بحذف کردند زیرانکہ بزیادتی کثرت زیادات لازم می آید، وتعیین فرق بحذف حرف مضارعت کردند، زیرانکہ علامت مضارعت زائدہ است۔ والمزائد احق بالحذف ۱۲

۵ قولہ علامت تثنیہ الخ اے الف ضَارِبَانِ وامثال آن از باقی مشتقات محض علامت تانیث است وضمیر فاعل درآنہا دائما مستتر است وازین سبب بدخول جارہ وناصبہ بیا منقلب می شود، واگر ضمیر فاعل بود منقلب بیا نشدہ، چنانچہ الف یَضْرِبَانِ بدخول جوازم ونواصب متغیر ومنقلب نمی شود ۱۲

۶ قولہ ونون مکسورہ الخ باید دانست کہ اگر نون ضَارِبَانِ ومانند وے را فتح میدادند، توالی اربع حرکات فتحات می شد چہ الف درحکم دو فتح است وما قبل وے نیز دائما مفتوح می شد، پس توالی ثلاثہ فتحات پیشتر موجود است، پس نون را نیز اگر فتح میدادند، توالی اربع فتحات می شد ۱۲

۷ قولہ عوض ضمہ الخ چنانچہ الضَّارِبَانِ کہ نون عوض ضمہ است زیراکہ در مفرد بسبب دخول لام تعریف تنوین نیست ۱۲

۸ قولہ یا تنوین الخ وبہمین سبب وقت اضافت محذوف می شود ۱۲

۹ قولہ یا ہر دو الخ چنانچہ در ضَارِبَانِ کہ در مفرد ضمہ وتنوین ہر دو موجود بود، ودر تثنیہ بعوض ہر دو نون آمدہ ۱۲

۱۰ قولہ در واحد بود الخ متعلق است ہر یکے از قولہ ضمہ تنوین وہر دو علی سبیل البدل ۱۲

۱۱ قولہ مفتوحہ الخ تا تعادل نماند ثقل واو ضمہ ماقبلش را ۱۲

۱۲ قولہ یا تنوین الخ وازین جہت وقت اضافت مانند نون تنوین محذوف می شود ۱۲

۱۳ قولہ یا ہر دو الخ چنانچہ در ضَارِبُوْنَ کہ جمع ضَارِبٌ است ودران ضمہ وتنوین ہر دو موجود است ودر ضَارِبُوْنَ عوض ہر دو نون آمدہ است فقط ۱۲

۱۴ قولہ در واحد الخ متعلق است بہر یکے از ضمہ یا تنوین وہر دو علی سبیل البدل والامثلۃ ظاہرۃ ۱۲

۱۵ قولہ ضَرَبَةٌ الخ چون از بنائے واحد مذکر اسم فاعل وتثنیہ وجمع سالم وے فارغ شد ودر بنائے جموع مکسرہ وے شروع شدہ است، واز اوزان وے بہشت وزن ذکر کردہ است یکے ضَرَبَةٌ بروزن فَعَلَةٌ وجموع مکسر اسم فاعل برین وزن بکثرت آمدہ، چنانچہ فَسَقَةٌ جمع فَاسِقٌ، وَرَثَةٌ جمع وَارِثٌ وشیخ رضی در شافیہ گفتہ است کہ وزن فَعَلَةٌ در جمع فاعل صفتے بسیار می آید، لیکن در کثرت واصالت مانند وزن فعال است چون عجزۃ وکفرۃ وبررۃ وخونۃ ودر ناقص فا کلمہ را مضموم می خواند، چنانچہ قضاۃ ودعاۃ واما تفصیل فعلۃ از ناقص اختلاف قراء وسراۃ در محل وے خواہد ۱۲

ھ

قانون:۔ ہر اسم فاعل ثلاثی مجرد غالبا بروزن فَاعِلٌ می آید واز غیر ثلاثی مجرد بروزن فعل مضارع معلوم آن باب می آید میم مضمومہ بجائے حرف استین کسرہ دادن ماقبل آخر را اگر نہ باشد، وتنوین تمکن در آخرش در آرند ۱۲

در آوردند اعراب را برتا[1] که آخر کلمہ است جاری کردند، تا از ضَارِبٌ ضَرَبَةٌ شد ضُرَّابٌ[2] را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرف[3] اول را ضمہ دادہ[4] ثانی را حذف کردہ، عین کلمہ را مشدد و مفتوحہ[5] ساختہ، بعدہ الف علامت جمع مذکر مکسر در آوردند تا از ضَارِبٌ، ضُرَّابٌ شد، ضُرَّبٌ[6] را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ دادہ، ثانی را حذف کردہ، عین کلمہ را مشدد مفتوحہ ساختند، تا از ضَارِبٌ، ضُرَّبٌ شد ضُرْبٌ[7] را از ضَارِبٌ بنا کردند حرف اول را ضمہ دادہ، ثانی را حذف کردہ، عین کلمہ را ساکن کردند تا از ضَارِبٌ، ضُرْبٌ شد، ضُرَبَاءُ[8] را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ دادہ ثانی را حذف کردہ، عین و لام کلمہ را فتحہ دادہ الف ممدودہ علامت جمع مذکر در آخرش در آوردہ، تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند برائے منع صرف تا از ضَارِبٌ، ضُرَبَاءُ شد ضُرْبَانٌ[9] را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرف[10] اول را ضمہ دادہ، ثانی[11] را حذف کردہ، عین کلمہ را ساکن کردہ، الف و نون مزید[12] تان علامت جمع مذکر مکسر بفتحہ[13] ما قبل در آخرش[14] در آوردہ، اعراب را بر نون کہ آخر کلمہ[15] است جاری کردند تا از ضَارِبٌ، ضُرْبَانٌ شد،

---

[1] قولہ برتا کہ آخر کلمہ الخ باید دانست کہ قبل لحوق تا کہ آخر کلمہ بود، اعراب برے جاری بود اکنوں چونکہ تا، بدو متصل گردید، آخر کلمہ تا شد ازیں جہت اعراب نیز برد ے جاری، ولام کلمہ لے حرف با بنی ماند، زیرا کہ در وسط آمدہ، و وسط کلمہ مبنی می شد زیرا کہ مظہر اعراب آخر کلمہ است نہ وسط و بنائے وے بر فتح بلحاظ خفت است ۱۲

[2] قولہ ضُرَّابٌ الخ دوم از اوزان اسم فاعل ضُرَّابٌ بروزن فعال و اوزان اسم فاعل برایں وزن بسیار آمدہ چنانچہ زُوَّارٌ و غُيَّاتٌ و قُرَّاءٌ و جُهَّالٌ و عُلَّامٌ۔ وایں وزن در جمع فاعل صفتے اصل است، چنانچہ در شرح رضی تصریح نمودہ است امادر شرح فصول اکبر بر نوشتہ است کہ ایں جمع در ناقص وادے باشد، خواہ یائی قلیل است، چنانچہ غُزَّاءٌ و سُرَّاءٌ جمع غَازِي و سَارِي ۱۲

[3] قولہ حروف اول الخ لے فا کلمہ را ۱۲ [4] قولہ ثانی را الخ لے الف ضَارِبٌ را حذف کردہ ۱۲

[5] قولہ مفتوح ساختند برائے مناسبت و موافقت الف علامت جمع مذکر مکسر کہ بدو متصل کردنی است ۱۲

[6] قولہ ضُرَّبٌ الخ سیوم از اوزان جمع مکسر اسم فاعل ضُرَّبٌ است بروزن فُعَّلٌ و اوزان جمع اسم فاعل بروزن فُعَّلٌ نیز بسیار آمدہ، شیخ رضی در شرح شافیہ گفتہ است کہ غالب در فاعل وصفت فُعَّلٌ است، مثل شُهَّدٌ و غُيَّبٌ و صُوَّمٌ و گفتہ است کہ وزن فُعَّل و فُعَّالٌ در اصل دواند۔ در جمع فاعل وصفے و نیز گفتہ است کہ تقول فی ناقص غازٍ غُزًّى و عافٍ عُفًّى ۱۲

[7] قولہ ضُرْبٌ الخ چہارم از اوزان جمع مکسر اسم فاعل ضُرْبٌ است۔ بروزن فُعْلٌ بسکون عین کلمہ شیخ رضی گفتہ است کہ جمع وصفی بروزن فُعُلٌ بضمتین بسیار آمدہ است، چنانچہ بُزُلٌ و شُرُفٌ بعدہ تخفیف کردہ شدہ است دروے بسکون عین کلمہ نزد بنی تمیم پس معلوم شد کہ ضُرْبٌ بسکون عین کلمہ چنانچہ در متن است مذہب بنی تمیم است نہ جمہور ۱۲

[8] قولہ ضُرَبَاءُ شد الخ پنجم از اوزان جمع مکسر اسم فاعل ضُرَبَاءُ بروزن فُعَلَاءُ است شیخ رضی گفتہ در شرح کافیہ کہ آوردہ می شود جمع مکسر فاعل وصفے بروزن فُعَلَاءُ چون جُهَلَاءُ و شُعَرَاءُ برائے مشابہت وے بفعیل مثل کُرَمَاءُ و کُرَمَاءُ پس فُعَلَاءُ نیستند اصل دریں باب بلکہ برائے تشبیہ ہر دو بیاب دیگر چنانچہ گذشت و اکثر جمعیت فُعَلَاءُ دراین باب وغیرہ ہماں وقت است کہ دلالت کند بر خصلت مدح یا ذم چنانچہ جُهَلَاءُ و جُبَنَاءُ و شُجَعَاءُ ۱۲

[9] قولہ ضُرْبَانٌ الخ ششم از اوزان جمع مکسر اسم فاعل ضُرْبَانٌ است بروزن فُعْلَانٌ شیخ رضی گفتہ است و آمدہ است جمع فاعل وصفی بروزن فُعْلَان نیز چوں شُبْتَانٌ و رُعْيَانٌ برائے تشبیہ دادن فاعل وصفی بفاعل اسمی چوں شُجْوَانٌ ۱۲

[10] قولہ حرف اول الخ لے فا کلمہ را ضمہ دادند ۱۲

[11] قولہ ثانی را الخ لے حرفے کہ ثانی بود در واحدان را حذف کردند، وآن الف فاعل بود ۱۲

[12] قولہ الف و نون مزید تان الخ لے ہر دو را یک جا زیادہ نمودند ۱۲ [13] قولہ بفتح ما قبل الخ لے فتح ما قبل الف برائے مناسبت الف ۱۲

[14] قولہ در آخرش الخ لے در آخر ضَارِبٌ کہ قبل و نون مزید تان ضُرْبٌ شدہ است آوردند ۱۲

[15] قولہ آخر کلمہ است الخ لے بلحاظ جمیع حروف کلمہ نہ بلحاظ حروف اصلی وے زیراں کہ بلحاظ حروف اصلی آخرش لام کلمہ است کہ آن با نصال الف و نون مزید تین در وسط شدہ است و چونکہ وسط کلمہ جائے اعراب نیست مبنی شد و مظہر اعراب حرف اخیر است و حرف اخیر ایں جا نون است لہذا اعراب نیز بر نون جاری کردہ است ۱۲

ضِرَابٌ را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرفِ اول را کسرہ دادہ ثانی را حذف کردہ، سوئم جائے الف علامت جمع مذکر مکسر بفتحہ ماقبل در آوردند، تا از ضَارِبٌ، ضِرَابٌ[1] شد، ضُرُوبٌ را از ضَارِبٌ بنا کردند، حرفِ اول را ضمہ دادہ ثانی را حذف کردہ سوئم جائے واو ساکن علامت جمع مذکر مکسر بضمہ[2] ماقبل در آوردند، تا از ضَارِبٌ، ضُرُوبٌ[3] شد، ضَارِبَةٌ را از ضَارِبٌ بنا کردند، ضَارِبٌ صیغہ واحد مذکر اسم فاعل بود چون خواستند کہ صیغہ واحد مؤنثہ اسم فاعل بنا کنند، تا[4] متحرک علامت تانیث بفتحہ ماقبل[5] در آخرش در آوردہ اعراب را بر تا کہ آخر کلمہ[6] است جاری کردند، تا از ضَارِبٌ، ضَارِبَةٌ[7] شد، ضَارِبَتَانِ را از ضَارِبَةٌ بنا کردند، الف علامت[8] تثنیہ بفتحہ ماقبل[9] نون مکسورہ[10] عوض ضمہ[11] یا تنوین یا ہر دو کہ در واحد بود آخرش[12] در آوردند، تا از ضَارِبَةٌ ضَارِبَتَانِ شد، ضَارِبَاتٌ را از ضَارِبَةٌ[13] بنا کردند، الف و تا رعلامت جمع مؤنث سالم بفتحہ ماقبل در آخرش در آوردہ اعراب را بر تا کہ آخر کلمہ است جاری کردند تا از ضَارِبَةٌ، ضَارِبَاتٌ شد پس اجتماع دو علامت تانیث[14] شد و این چنین منکرہ[15] بود

---

[1] قولہ ضِرَابٌ شد الخ ہفتم از ابنیہ جمع مکسر اسم فاعل وزن فِعَالٌ است، چنانچہ نِیَامٌ و قِیَامٌ و دِعَاءٌ و صِحَابٌ نیز برایں وزن اند، کما فی الرضی و صاحب فصول اکبریہ گفتہ است، و می آید فِعَالٌ مثل کِتَابٌ اے بکسرہ فا برائے صفت کہ بروزن فَاعِلٌ باشد، مثل تَاجِرٌ و کَافِرٌ و قَائِمٌ و رَاعٍ برائے صفت کہ بروزن فَعَالٌ بفتح فا کلمہ باشد، فعل جَوَادٌ و رِدَاءٌ و بعضے گفتہ اند کہ وزن فِعَالٌ بکسر فا در ہر دو۔ اے تَاجِرٌ، جَوَادٌ مفرد نیست ۱۲

[2] قولہ بضمہ ماقبل الخ اے علامت جمع مکسر چوں کہ در این جا واو است، قبل از لام کلمہ دواد نہ می ماند تا کہ ماقبل وے مضموم نہ کردہ شود لہٰذا برائے مناسبت واو قبلش را اے عین کلمہ را مبنی کردند، بر ضمہ زیراں کہ اگر ماقبل واو را مبنی بر ضمہ نہ می کردند واو بقانون مِیْعَادٌ یا می گردید و ضُرُوْیْبٌ می شد، و مقصود وزن فَعُولٌ و فَعِیلٌ ۱۲

[3] قولہ ضُرُوبٌ شد الخ ضُرُوبٌ بروزن فُعُولٌ شد، شیخ رضی گفتہ است، کہ جمع مکسر اسم فاعل وصفی بروزن فُعُولٌ نیز می آید، چنانچہ شُهُوْدٌ وَ حُضُوْرٌ و رُکُوْعٌ دپس می گویند، کہ ایں جمع نیز در آن باب است کہ مصدر آن بروزن فُعُولٌ آید انتہی، ایں ست ہشتم از ہشت اوزان جمع مکسر اسم فاعل کہ مصنف درپے آن شدہ است، اما افعال و فعلیٰ در جمع فاعل چوں اَتْبَاعٌ جمع تَابِعٌ و هَلْکیٰ جمع هالك قلیل و سماعی است و فواعل در جمع فاعل چوں فوارس جمع فارس و بوازل در جمع بازل و کواهل در جمع کاهل پس آن مختص است بفاعل اسمی یا صفتے کہ برائے غیر ذوی العقول باشد ۱۲

[4] قولہ متحرک الخ زیرا کہ تائے تانیث در اسم دائما متحرک می باشد ۱۲

[5] قولہ ماقبل الخ اے ماقبلش ما مبنی بر فتح باشند وجہ بنائی بودن در وسط کلمہ و اختیار فتح برائے خفت کہ مطلوب است، در کلام عرب ۱۲

[6] قولہ آخر کلمہ است الخ نہ کلمہ علیحدہ چونکہ جز کلمہ بود، و کلمہ علیحدہ نہ بود، ازیں جہت ضَارِبَةٌ در احکام لفظی کلمہ واحد شمردہ می شود، و معرب گردانیدہ می شود باعراب واحد ۱۲

[7] زیرا کہ واحد برائے تثنیہ خود اصل است ۱۲

[8] قولہ الف علامت تثنیہ الخ اے محض علامت تثنیہ است، اما ضمیر تثنیہ فاعل دراں دائما مستتر است کما مر ۱۲

[9] قولہ بفتح ماقبل الخ اے برائے موافقت و تقاضائے الف ۱۲

[10] چنانچہ پیشتر مذکور شد، کہ نون تثنیہ فعل و ہمچنیں نون تثنیہ فاعل دراں دائما مکسور می باشد ۱۲

[11] قولہ عوض الخ اے علی اختلاف الاقوال ۱۲

[12] قولہ در آخرش در آوردند الخ چنانچہ ضمہ و تنوین نیز در آخر کلمہ می بودند ۱۲

[13] قولہ از ضَارِبَةٌ الخ اے چنانچہ ضَارِبَتَانِ تثنیہ مؤنث اسم فاعل از واحدہ مؤنثہ شدہ است زیرا کہ اصل برائے وے ہم چنیں جمع مؤنث اسم فاعل نیز از واحد خود اے ضَارِبَةٌ بنا می شود زیرا کہ برائے وے نیز واحد اصل است ۱۲

[14] قولہ علامت تانیث الخ اے اجتماع دو علامت تانیث شد از یک جنس و ایں چنیں اے اجتماع دو علامت تانیث از یک جنس مستکرہ و ممنوع بود ۱۲

[15] قولہ مستکرہ بود الخ اے ممنوع بود چنانچہ در قانون بنائے ضَرَبْنَ مذکور شد کہ اجتماع دو علامت تانیث مطلقاً ممنوع است در اسم وقتے کہ از یک جنس باشند ۱۲

لہذا تائے وحدۃ[1] را حذف کردند، تا از ضَارِبَاتٌ، ضَارِبَاتٌ شد، ضَوَارِبُ، را از ضَارِبَۃٌ بنا کردند، حرف اول را بر حال خود گذاشتہ، ثانی[2] را بواو مفتوحہ بدل کردہ، بعدہ[3] الف علامت جمع مؤنث کسر درآوردہ تائے وحدۃ وتنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند برائے ضدیت[4] ومنع صرف[5] تا از ضَارِبَۃٌ، ضَوَارِبُ شد،

قانون[6]:۔ ہر مدہ زائدہ کہ واقع شود، در مفرد مکبر بدوم جائے وقت بنا کردن جمع اقصیٰ وتصغیر آن را بواو مفتوحہ بدل کنند وجوباً، ضُرَبٌ را از ضَارِبَۃٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ دادہ ثانی را حذف کردہ عین کلمہ را مشدد مفتوحہ ساختہ تائے وحدۃ را حذف کردند تا از ضَارِبَۃٌ، ضُرَّبٌ شد، ضُوَيْرِبٌ وَضُوَيْرِبَۃٌ را از ضَارِبٌ وَضَارِبَۃٌ بنا کردند ضَارِبٌ، ضَارِبَۃٌ مکبر آن بودند، چوں خواستند کہ صیغہ مصغر آن بنا کنند، حرف اول را ضمہ دادہ، ثانی را بواو مفتوحہ بدل کردہ، سوم جائے یائے ساکنہ علامت تصغیر درآوردند، تا از ضَارِبٌ وَضَارِبَۃٌ ضُوَيْرِبٌ وَضُوَيْرِبَۃٌ شدند، مَضْرُوْبٌ را از يُضْرَبُ بنا کردند يُضْرَبُ فعل مضارع مجہول بود چوں خواستند کہ اسم مفعول بنا کنند، یائے حرف مضارعۃ را حذف کردہ، بجایش میم مفتوحہ علامت اسم مفعول درآوردند عین کلمہ را ضمہ دادہ تنوین تمکن علامت اسمیت در آخرش درآوردند، تا از يُضْرَبُ مَضْرَبٌ شد، بر وزن مَفْعُلٌ وایں چنین در کلام عرب نیامدہ، مگر مَعُوْنٌ وَمَكْرُمٌ کہ ایشاں ہم شاذ ند، لہذا ضمہ عین کلمہ را اشباع نمودند تا کہ از وواو پیدا

---

[1] قولہ تائے واحدہ را حذف کردندالخ سوال:۔ برعکس چرا نہ کردند؟ جواب:۔ مقصود از حذف دفع اجتماع دو علامت تانیث مع ابقائے جمعیۃ صیغہ است نہ محض دفع اجتماع پس حذف تائے وحدۃ کہ منافی جمعیت است لازم آمد، نہ حذف تائے جمع ۱۲

[2] قولہ ثانی را الخ:۔ الف فاعلہ را بواو مفتوحہ بدل کردند ۱۲ [3] قولہ بعدہٗ الخ:۔ بعد واو مبدل از الف ۱۲

[4] قولہ برائے ضدیت الخ متعلق است بتائے وحدۃ، یعنی حذف کردند بتائے وحدۃ را برائے ضدیت وے با جمع زیرا کہ او مقتضی است وحدت را و جمع مقتضی کثرت است، و وحدت محض منافی است کثرت را ۱۲

[5] قولہ برائے منع صرف الخ متعلق است بہ تنوین تمکن، یعنی حذف کردند تنوین تمکن را کہ مشعر است بر انصراف کلمہ و امکنیۃ وے برائے غیر منصرف بودن کلمہ ضَوَارِبُ بر وزن مَفَاعِلُ است و ہر کلمہ کہ بر این وزن مفاعل باشد غیر منصرف می باشد ۱۲

[6] قولہ قانون الخ باید دانست کہ جملہ شرائط این قانون شش چیز است وقت وجود آن ہمہ این قانون جاری کردہ۔ اے آن حرف را بواو مفتوح بدل کردہ شود، شرط اول ایں کہ آن حرف مدہ باشد، مدہ آن است کہ حرف ساکن و حرکت ماقبلش موافق او باشد چوں اُوْتِيْنَا، دوم آنکہ مدہ زائدہ باشد، یعنی بمقابلہ فاکلمہ یا عین کلمہ یا لام کلمہ نہ باشد۔ پس در سُوْرٌ این قانون جاری نہ شود زیرا کہ مدہ عین کلمہ است، سوم آنکہ آن مدہ در مفرد باشد، پس در الف اولیٰ ضَارِبَانِ وضَارِبَتَانِ قانون مذکور جاری نخواہد شد، زیرا کہ در تثنیہ است نہ در مفرد، چہارم این کہ آن مفرد کہ در وایں چنیں مدہ موجود است مکبر باشد یعنی آن مفرد چناں کلمہ باشد کہ تصغیر وے آمدہ باشد۔ پس در الف ضَارَبَ ماضی قانون مذکور جاری نخواہد شد زیرا کہ تصغیر فعل نمی آید پنجم ایں کہ آں مدہ در دوم جائے باشد، پس خارج شد سوم جائے وغیر ذلک، چوں قَتُوْلٌ، ضِرَابٌ، مَضْرُوْبٌ ششم ایں کہ از کلمہ کہ مشروط است بر پنج شرائط مذکور بنائے جمع منتہی الجموع کہ آن را جمع اقصیٰ نیز گویند، کردہ شود، یا تصغیر وے کردہ شود، پس ہماں وقت آن را بواو مفتوحہ بدل کردہ شود وجوباً ۱۲

ابیات

حرف مدہ اگر نہ میدانی گویمت یاد کن بآسانی ٭ حرف علت بود چو با اسکان حرکت ماقبل موافق داں

فائدہ فرق درمیان حرف مدہ ولین۔ مدہ آن ست کہ حرف علت ساکن بود، حرکت ماقبلش موافقش بود، چوں اُوْلِیْ یالِیْسَ، ہم حرف علت ساکن و حرکت ماقبلش مخالف باشد، چوں خَوْفٌ وضَيْفٌ ۱۲

مَضْرُوْبٌ را از يُضْرَبُ بایں سبب بنا کردند کہ در حرکات و سکنات تامعنے بایک دیگر مناسبت دارند ۱۲

شود تا از مَضْرَبٌ، مَضْرُوبٌ بروزن مَفْعُولٌ شد مَضْرُوبَانِ، مَضْرُوبُوْنَ، مَضْرُوبَةٌ، مَضْرُوبَتَانِ، مَضْرُوبَاتٌ مثل اسم فاعل اند، مَضَارِيْبُ را از مَضْرُوبٌ و مَضْرُوبَةٌ بنا کردند، حرف اول را بر حال خود گذاشتہ، ثانی را فتحہ دادہ سوم جائے الف علامت جمع مکسر در آوردہ حرفے کہ بعد از الف علامت جمع مکسر شد آن را کسرہ دادہ، واو را بیا بدل کردہ تائے وحدۃ، تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند برائے ضدیت و منع صرف تا از مَضْرُوبٌ و مَضْرُوبَةٌ، مَضَارِیْبُ شد، مُضَیْرِیْبٌ و مُضَیْرِیْبَةٌ را از مَضْرُوبٌ و مَضْرُوبَةٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ و ثانی را فتحہ دادہ، سوم جائے یائے ساکنہ علامت تصغیر در آوردہ، حرفے کہ بعد از یائے علامت تصغیر شد آن را کسرہ دادہ واو را بیا بدل کردند تا از مَضْرُوبٌ و مَضْرُوبَةٌ، مُضَیْرِیْبٌ و مُضَیْرِیْبَةٌ شد،

قانون:۔ ہر نون تنوین[3] وقت دخول الف و لام و اضافت حذف کردہ شود و نون تثنیہ و جمع در وقت اضافت حذف کردہ شود وجوباً

قانون:۔ ہر نون تنوین[2] و خفیفہ را موافق حرکت ماقبل بحرف علت بدل می کنند جوازاً در حالت وقف + لَمْ یَضْرِبْ لَمْ یُضْرَبْ الخ را از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ بنا کردند لَمْ جازمہ جحدیہ در اولش در آوردہ، آخرش را جزم کرد، علامت جزمی سقوط حرکات شد در پنج صیغہ و سقوط نونات شد در ہفت ہفت صیغہ و سقوط چیزے نہ شد در دو صیغہ زیرا کہ مبنی اند وَالْمَبْنِیُّ مَا لَا یَتَغَیَّرُ اٰخِرُہٗ بِدُخُوْلِ الْعَوَامِلِ الْمُخْتَلِفَةِ عَلَیْهِ تا از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ الخ لَمْ یَضْرِبْ، لَمْ یُضْرَبْ (الی اخرہ) شدند،

قانون ہر نون اعرابی وقت دخول جوازم و نواصب و لحوق نون ثقیلہ و خفیفہ و بنا کردن امر حاضر معلوم حذف کردہ شود وجوباً

بیت:

ان و لم لمّا و لام امر لائے نہی نیز + پنج حرف ایں جازم فعل اند ہر یک بے دغا

اَن و لَن پس کے اذن ایں چار حرف معتبر + نصب مستقبل کنند ایں جملہ دائم اقتصار

لَا یَضْرِبْ، لَا یُضْرَبْ الخ را از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ الخ بنا کردند، لائے نفیہ در اولش در آوردند، آخرش چیزے

---

[1] قانون ہر اسم مفعول از ثلاثی مجرد بروزن مفعول می آید، و از غیر ثلاثی مجرد بروزن فعل مضارع مجہول آن باب می آید باوردن میم مضمومہ بجائے حرف اتین تنوین تمکن در آرند آہ از شاہ جمالی ۱۲

[2] قولہ موافق حرکت ماقبل الخ باید دانست کہ نون تنوین باشد یا نون خفیفہ ظاہر است کہ ہر دو، در آخر کلمہ می آیند پس اگر بران کلمہ وقف کردہ شود، اثر آن نیز در آخر کلمہ می شود، پس در حالت وقف ایں تبدیلی در آخر امر جائز است، یعنی روا است کہ وقت مفتوح بودن ماقبل نون خفیفہ نون را بالف بدل کنند و اگر ماقبل مضموم باشد بواو، اگر مکسور باشد بیا چنانچہ در اِضْرِبَنْ اِضْرِبَا و در اِضْرِبُنْ اِضْرِبُوْا و در اِضْرِبِنْ اِضْرِبِیْ خوانند ایں مثال نون خفیفہ بود، ہم چنین نون تنوین، اگر تابع ضمہ باشد واو کردہ شود، اگر تابع کسرہ است یا کردہ شود اگر تابع فتح است الف کردہ شود جوازاً، چنانچہ در جاءَنی ضَارِبٌ ضَارِبُوْ بود، و در رَأَیْتُ ضَارِبًا، ضَارِبَا و در مَرَرْتُ بِضَارِبٍ، بِضَارِبِیْ خواندن جائز است، پس قول ماتن موافق حرکت ماقبل بلحاظ نون خفیفہ است بلحاظ نون تنوین مجازاً یعنے مراد از حرکت ماقبل در صورت نون تنوین ہمان حرکت است کہ نون تنوین تابعی آن شدہ است فافہم ۱۲

[3] یعنی نون تنوین در دو جا حذف کردہ شود یکے در وقت دخول الف لام چوں حَمْدٌ، اَلْحَمْدُ دوم وقت مضاف شدن چوں غُلَامٌ چوں مضاف شود مثلاً غُلَامُ زَیْدٍ نون حذف کردہ شود، نون تثنیہ و جمع در اسم نہ در فعل، در یک جا فقط حذف کردہ شود، یعنے وقت مضاف شدن، چوں غُلَامَا زَیْدٍ و مُسْلِمُوْا مِصْرَ کہ در اصل غُلَامَانِ و مُسْلِمُوْنَ بود ۱۲ عبد العزیز قاسمی

ع[5] این قانون قدرے غلط است۔ ایں چنین استعمال نشنیدہ شد، صحیح ہمیں طور است، قانون اگر نون ساکن و تنوین را ماقبل مفتوح است، آن را بدل کنند، در حالت وقف چون اَفْوَاجًا را اَفْوَاجَا خواندہ شد، چرا کہ در حالت مکسور و مضموم بودن ماقبل بواو، و بیا، بدل نہ شود ۱۲

ع[5] باید دانست کہ مثال لحوق نون تاکید در مضارع یافتہ نہ در امر و نہی، چرا کہ در امر و نہی قبل نون تاکید حذف کردہ شود، مثال نون تاکید چون لَتَرْکَبُنَّ و لَتُسْئَلُنَّ کہ مستقبل معلوم اند ۱۲

قانون:۔ ہر الف تثنیہ و واو جمع مذکر سالم در اسما بوقت مضاف الیہ و نواصب و جارہ بیا بدل کردہ شود، لیکن ماقبل یا در تثنیہ مفتوح و یا جمع ۱۲

نکرد، اما معنے مثبتش را منفی گردانید، زیراکہ عمل او در معنی است، نہ در لفظ تا از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ لَا یَضْرِبُ لَا یُضْرَبُ الخ شد، تعلیل، لَنْ یَّضْرِبَ دراصل لَنْ یَضْرِبَ بود، نون ویار قریب المخرج ہم آمدہ نون را یا کردہ در یا ادغام کردند، تا از لَنْ یَضْرِبَ، لَمْ یَضْرِبْ شد لَنْ یَّضْرِبَ، لَنْ یُّضْرَبَ الخ را از یَضْرِبُ و یُضْرَبُ الخ بنا کردند، لن ناصبہ دراولش درآوردند، آخرش را نصب کرد، علامت نصبی ظہور فتحات شد در پنج پنج صیغہ وسقوط نونات اعرابیہ شد، درہفت ہفت صیغہ، وسقوط چیزے نہ شد، در دو صیغہ زیراکہ مبنی اند، والمبنی مالا یتغیر اٰخرہ بدخول العوامل المختلفۃ علیہ تا از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ الخ لَنْ یَّضْرِبَ لَنْ یُّضْرَبَ الخ شدند۔

قانون، ہر نون ساکن وتنوین را درحروف[1] یرملون ادغام میکنند وجوبًا ومتحرک[2] را جوازًا درحروف یمون بغنہ و در لر بغیر غنہ،

قانون، ہر نون ساکن وتنوین کہ واقع شود قبل بار[3] مطلقًا آن را بمیم بدل می کنند وجوبًا قبل از حرف[4] حلقی ظاہر خوانده می شوند وجوبًا وقبل[5] از الف نمی آیند، ودرباقی حروف اخفا کردہ آید، **بیت**

حرف حلقی شش بود اے نورعین ✦ ہمزہ، ہا وحا وخا وعین وغین

حروف اخفاء

تا وثا وجیم ودال وزائے وسین وشین ✦ صاد وضاد وطا وظا وفاف وکاف بین

اِضْرِبْ (الی اٰخرہ) را از تَضْرِبُ الخ سوی المتکلم بنا کردند، تائے حرف مضارعت را حذف کردند، مابعدش ساکن ماند چوں ابتدا بسکون محال بود، نظر کردند بسوئے عین کلمہ، چوں عین کلمہ مضموم نبود، لہٰذا ہمزہ وصلی مکسورہ دراولش درآوردند آخرش را وقف کردند، علامت وقفی سقوط حرکت دریک صیغہ وسقوط نونات اعرابیہ شد درچہار صیغہ وسقوط چیزے نشد دریک صیغہ زیراکہ مبنی است والمبنی مالا یتغیر اٰخرہ بدخول العوامل المختلفۃ علیہ تا از تَضْرِبُ الخ سوی المتکلم اِضْرِبْ شد۔

---

[1] قولہ درحروف یرملون الخ یعنی یا، را، واو، میم، ولام، وواو ونون، مثال نون ساکن کہ ادغام کردہ شود در یا چوں لَنْ یَّضْرِبَ ومثال را چوں مِنْ رَّبِّهِمْ ومثال میم، چوں مِنْ مَّاءٍ ومثال نون چوں مِنْ نَّبِیٍّ ومثال لام چوں مِنْ لَّدُنَّا ومثال واو، چوں مِنْ وَّرَآئِهِمْ ومثال نون تنوین، کہ ادغام کردہ شود، در یا چوں دَافِقٍ یَّخْرُجُ ومثال را چوں غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ ومثال میم چوں رَسُوْلٌ مِّنَ اللهِ ومثال لام چوں رِجَالٌ لَّا تُلْهِیْهِمْ ومثال واو چون مِنْ جُوْعٍ وَّاٰمَنَهُمْ، ومثال نون چون عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ [2] قولہ متحرک را جوازًا الخ مثال آں چوں اِنَّ الَّذِیْنَ لَا یَرْجُوْنَ کہ اگر لیح نون اَلَّذِیْنَ را حذف کردہ، نون را در لام ادغام کنند جائز است، لہٰذا در قرآن عظیم بغیر ادغام آمدہ است ۱۲۔

سوال: یائے اَلَّذِیْنَ کہ پیشتر ساکن است، پس اگر نون نیز ساکن کردہ شود، التقائے ساکنین خواہد شد، وآن ممنوع است

جواب: التقائے ساکنین آن ممنوع است کہ علی غیر حدہ باشد، و این جا وقت ادغام علی حدہ خواہد شد کہ عبارت است از مدہ بودن ساکن اول ومدغم بودن ثانی مع وحدت کلمہ ۱۲

[3] قبل با مطلقًا الخ نون ساکن کہ قبل از با، باشد، وکلمہ نیز واحد باشد چوں یَنْۢبَغِیْ ومثال کلمہ متعدد چون مِنْۢ بَعْدِ ونون تنوین کہ قبل از با مد آمد، چوں اٰیٰتٌۢ بَیِّنٰتٌ ووقوع نون تنوین قبل از با، دریک کلمہ باشد یا در دو کلمہ متصور نیست از انکہ تنوین درآخر کلمہ می باشد، پس اگر بعد از وے با آید بالضرور در ابتدائی کلمہ دیگر آید ومراد از قول ماتن مطلقًا ایں کہ آن نون وبا، دریک کلمہ باشند، یا در دو کلمہ، لیکن ایں اطلاق وتعمیم بلحاظ نون ساکن است کہ ہر کلمہ واحد متصور است نہ بلحاظ نون تنوین چراکہ درایں حالت جز تعدد کلمہ صورت دیگر متصور نیست فافہم ۱۲

[4] قولہ قبل از حرف حلقی الخ چوں عَنْهُمْ، وَمِنْ حَمِیْدٍ، وَمِنْ حَاسِدٍ، وَمِنْ خَالِفٍ، وَمِنْ عَلَیْهِمْ، وَمِنْ غَاسِقٍ ۱۲

[5] قولہ وقبل از الف نمی آیند، زیراکہ الف ساکن می باشد، لہٰذا اگر نون تنوین یا نون ساکن قبل الف آید، باقی نہ خواہند ماند، بلکہ نون متحرک کردہ شود، یا یکے از الف ونون محذوف خواہد شد ۱۲

قانون[۱]: ہر امر حاضر معلوم را از فعل مضارع مخاطب معلوم باین طور بنا می کنند، کہ اگر بعد از حذف کردن حرف مضارعت ما بعدش ساکن ماند، ہمزہ وصلی مضموم در اولش در آورند وجوباً، بشرطیکہ مضارع نیز مضموم العین باشد، وگرنہ مکسورہ، واگر ما بعدش متحرک ماند امر ہمون شد بوقف آخر، اِضْرِبَنَّ در اصل اِضْرِبْ بود، چون نون تاکید ثقیلہ بدو متصل شد، ما قبلش مبنی بر فتحہ شد، تا از اِضْرِبْ، اِضْرِبَنَّ شد، اِضْرِبَانِّ[۲] در اصل اِضْرِبَا بود، چون نون تاکید ثقیلہ بدو متصل شد اِضْرِبَانَّ شد، پس فتحہ نون را بکسرہ بدل کردند، برائے مشابہت او با نون تثنیہ، تا از اِضْرِبَانَّ، اِضْرِبَانِّ شد، اِضْرِبُنَّ در اصل اِضْرِبُوا بود، چون نون تاکید ثقیلہ بدو متصل شد اِضْرِبُونَّ شد، پس التقائے ساکنین شد، درمیان واؤ و نون مدغم، اول ایشان مدہ بود، آن را حذف کردہ، ضمہ ما قبلش را باقی گذاشتند، تا کہ دلالت کند بر حذفیت واو، تا از اِضْرِبُونَّ اِضْرِبُنَّ شد،

[۱] قولہ ہر امر حاضر معلوم الخ: باید دانست کہ وقت بنائے امر حاضر معلوم حذف علامت مضارعت ضروری است، و بعد از حذف آن ما بعدش خالی از دو حالت نہ باشد، یا متحرک باشد یا ساکن، اگر متحرک باشد بدون آوردن چیزے در اول محض در آخرش وقف کردہ شود، چنانچہ از تُبَعْثِرُ، بَعْثِرْ، و از تُاَکْرِمُ، اَکْرِمْ، و اگر بعد علامت مضارعت ساکن است نظر کنند، بسوئے عین کلمہ، اگر مفتوح یا مکسورہ است، ہمزہ وصلی در اولش مکسور بیارند، چنانچہ از تَضْرِبُ، اِضْرِبْ و از تَسْمَعُ، اِسْمَعْ، و اگر عین کلمہ مضموم باشد، ہمزہ وصلی نیز مضموم بیارند، چنانچہ در تَنْصُرُ، اُنْصُرْ گویند، پس معلوم شد کہ حاجت بطرف ہمزہ وصلی ہماں وقت است، کہ ما بعد علامت مضارع ساکن است، زیرا کہ ابتدائے بسکون محال است، لہذا وقت دفع ایں محال ہمزہ وصلی حذف کردہ می شود، چنانچہ در ثُمَّ اضْرِبْ، فَاضْرِبْ، وَاضْرِبْ۔ ہمزہ وصلی خواندن روا نیست، اگرچہ در کتابت باقی است، بخلاف ہمزہ امر باب افعال کہ آن قطعی است، در کتابت و قرأت اثبات وے واجب است ۱۲

[۲] قولہ اِضْرِبَانِّ شد الخ سوال: نون تاکید ثقیلہ با صیغہ تثنیہ لاحق کردہ اند، و نون تاکید خفیفہ با وے چرا لاحق نہ کردند؟

جواب: اگر نون تاکید خفیفہ با وے لاحق کردندے التقائے ساکنین علی غیر حدہ شدے، و الف حذف شدے، چنانچہ حکم التقائے ساکنین علی غیر حدہ حذف ساکن اول است اگر مدہ باشد، پس اِضْرِبَنْ گردیدے، و با واحد خود ملتبس شدے، پس سبب خوف این التباس نون خفیفہ در اول وے لاحق نہ کردند و این مذہب جمہور نحویین است، و استدلال ایشان آن ست، کہ ذکر کردیم بخلاف یونس کہ نزد او لحوق نون خفیفہ با تثنیہ جائز است، چنانچہ ثقیلہ نزد جمہور جائز است و چونکہ استدلال جمہور مبطل مذہب یونس است کہ با وجود تقاضائے قانون حذف الف و الف را باقی میدارد و یونس نیز بر جمہور اعتراض می کنند کہ اگر رعایت قانون ضروری است، باید کہ نون ثقیلہ نیز با تثنیہ لاحق نہ کردہ شود، زیرا کہ دریں صورت نیز اگر الف حذف کردہ خواہد شد، التباس با واحد خواہد شد و اگر الف حذف نہ کردہ، خواہد شد، خلاف قانون لازم خواہد آمد، و اگر برائے تحصیل زیادتی معنی تاکید ترک رعایت قانون وجوبی باکے نہ میدارد، در خفیفہ نیز چہ باک باشد، و اگر رعایت قانون وجوبی ضرور در ہر دو بطریق مساوات است، پس با وجود مساوات دلیل تفرقہ چیست، و جواب از طرف جمہور آن ست کہ التقائے ساکنین علی حدہ آنست کہ در آن سہ امر باشد۔ امر اول این کہ ساکن اول مدہ، یا یائے تصغیر باشد، دوم آنکہ ساکن ثانی مدغم باشد، ثالث آنکہ کلمہ حقیقۃً واحد باشد و در اِضْرِبَانِّ ثقیلہ دو امر موجود است محض امر سوم مفقود است، چرا کہ نون ثقیلہ کلمہ دیگر است مفید معنی تاکید و در اِضْرِبَانْ خفیفہ امر اول موجود است، اما دوم و سوم مفقود است و گاہے می باشد کہ اکثر را حکم کل میدہند۔ ہذا در صورت اول بسبب وجود اکثر شرائط علی حدۃ التقاء را حکم علی حدہ دادند و در ثانی بسبب وجود اکثر شرائط علی حدۃ حکم غیر حدہ قرار دادند، و چوں حکم علی غیر حدہ در وے جاری کردہ شود، التباس با واحد خواہد شد، لہذا در ابتدا نون تاکید خفیفہ با وے لاحق نہ کردہ شود، تا کہ محظور مذکور لازم نیاید و باین تفصیل وجہ فرق ظاہر گردید، باز یونس عود نمود، و گفت قاعدہ للاکثر حکم الکل درین جا مسلم نیست، زیرا کہ التقائے ساکنین علی حدہ آن ست کہ جمیع شرائط آن یافتہ شوند، و اگر یکے گم گردید علی غیر حدہ است۔ پس اِضْرِبَانِّ مشدد و اِضْرِبَانْ مخفف ہر دو در غیر حدہ بودن متساویۃ الاقدام اند، پس مآل امر چناں ماند، کہ پیشتر گفتم یعنے حذف الف یا ابقائے وے، مع تقاضائے قانون وجوبی عدم ابقائے را بسبب حصول معنے تاکیدی اما اعتذار بقلت شرائط در یکے و کثرت در دیگر پس در امثال این چنین اعتبارے ندارد ہماں دلیل کہ از جانب جمہور ذکر کردہ شدہ است، بعینہ دلیل است برائے ایشاں بر عدم لحوق نون خفیفہ با صیغہ جمع مؤنث غائبات و مخاطبات چرا کہ خفیفہ فرع ثقیلہ است و بعد لحوق خفیفہ، الف فاصل میان نون ضمیری و نون تاکید خفیفہ برائے اتباع اصل بالضرور آوردہ خواہد شد، پس باز التباس و محظور مذکور لازم خواہد آمد ۱۲

اِضْرِبِنَّ دراصل اِضْرِبِیْ بود، چون نون تاکید ثقیلہ بدو متصل شُد اِضْرِبِیْنَّ شد۔ پس التقائے ساکنین شد میان یا و نون مدغم اول ایشان مدہ بود، آن را حذف کردہ کسرہ ماقبلش باقی گذاشتند، تاکہ دلالت کند بر حذفیت یائے تا از اِضْرِبِیْنَّ، اِضْرِبِنَّ شد، اِضْرِبْنَانِّ دراصل اِضْرِبْنَ بود، چون تاکید ثقیلہ بدو متصل شد اِضْرِبْنَنَّ شد، پس اجتماع ثلاث نونات زوائد شُد، و این چنین مکروہ بود، لہٰذا الف فاصل میان ایشان درآوردند، تا از اِضْرِبْنَنَّ، اِضْرِبْنَانَّ شُد، پس فتح نون را بہ کسرہ بدل کردند برائے مشابہت او با نون تثنیہ تا از اِضْرِبْنَانَّ، اِضْرِبْنَانِّ شُد،

قانون:۔ چون نون تاکید ثقیلہ با نون ضمیری متصل شود، الف فاصلہ میان ایشان درآرند وجوباً، اِضْرِبَنْ دراصل اِضْرِبْ بود، چون نون تاکید خفیفہ بدو متصل شُد، ماقبلش مبنی بر فتحہ گشت تا از اِضْرِبْ اِضْرِبَنْ شد اِضْرِبُنْ دراصل اِضْرِبُوْا بود، چون نون تاکید خفیفہ بدو متصل شُد اِضْرِبُوْنْ شد، پس التقائے ساکنین شد میان واو، و نون خفیفہ، اول ایشان مدہ، آن را حذف کردہ ضمہ ماقبلش را باقی گذاشتہ، تاکہ دلالت کند بر حذفیت واو تا از اِضْرِبُوْنْ، اِضْرِبُنْ شد، اِضْرِبِنْ دراصل اِضْرِبِیْ بود، چون نون تاکید خفیفہ بدو متصل شُد اِضْرِبِیْنْ شد، پس التقائے ساکنین شد میان یائے و نون خفیفہ، اول ایشان مدہ بود، آن را حذف کردہ کسرہ ماقبلش را باقی گذاشتند، تاکہ دلالت کند بر حذفیت یائے تا از اِضْرِبِیْنْ، اِضْرِبِنْ شد، لِتُضْرَبْ الخ را از تُضْرَبُ الخ سوی المتکلم بنا کردند تُضْرَبُ الخ سوی المتکلم فعل مضارع مخاطب مجہول بود، چون خواستند کہ فعل امر حاضر مجہول بنا کنند، لام امر مکسور جازمہ در اولش درآوردند، آخرش را جزم کرد، علامت جزمی سقوط حرکت شد در یک صیغہ، و سقوط نونات اعرابیہ شد در چہار صیغہ، و سقوط چیزے نہ شد، در یک صیغہ زیرا کہ مبنی ست وَالمبنی مالا یتغیر اٰخرہ بدخول العوامل المختلفۃ علیہ تا از تُضْرَبُ الخ سوی المتکلم لِتُضْرَبْ الخ شدند لِیُضْرَبْ، لِیُضْرَبْ الخ را از یُضْرَبُ، یُضْرَبُ الخ سوئے المخاطب بنا کردند، لام امر مکسورہ جازمہ در اولش درآوردند، آخرش را جزم کرد، علامت جزمی سقوط حرکات شد، در چہار چہار صیغہ و سقوط نونات اعرابیہ شد در سہ صیغہ و سقوط چیزے نہ شد، در یک صیغہ زیرا کہ مبنی اند، والمبنی الخ لِیُضْرَبْ لِیُضْرَبْ الخ شدند، لَا تَضْرِبْ لَا تُضْرَبْ الخ را از تَضْرِبُ، تُضْرَبُ الخ سوی المتکلم بنا کردند لائے ناہیہ جازمہ در اولش درآوردند آخرش را جزم کردند، علامت جزمی سقوط حرکات شد، در یک صیغہ، و سقوط نونات اعرابیہ شد در چہار چہار صیغہ، و سقوط چیزے نہ شد، در یک صیغہ زیرا کہ مبنی است والمبنی مالا یتغیر الخ لَا تَضْرِبْ، لَا تُضْرَبْ الخ شدند، لَا یَضْرِبْ، لَا یُضْرَبْ الخ را از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ الخ سوی المخاطب بنا کردند، لائے

---

[1] قولہ لِیَضْرِبْ، لِیُضْرَبْ الخ وجہ عدم ایراد بنائے ثقیلہ و خفیفہ امر حاضر مجہول و امر غائب مطلق ہائے معلوم و مجہول، این کہ طریقہ بنائے اینہان بعینہ طریقہ بنائے ثقیلہ و خفیفہ امر حاضر معلوم است۔ فلا فائدۃ فی تکرارہ و قس علیہ النہی ایضاً ۱۲

ناصبہ جازمہ دراولش در آوردند، آخرش را جزم کردند، علامت جزمی سقوطِ حرکات شد، در چہار صیغہ وسقوطِ نونات اعرابیہ شد، در سہ صیغہ وسقوطِ چیزے نہ شد، در یک یک صیغہ زیرا کہ مبنی اند المبنیُّ ما لا یتغیر الخ، تا از یَضْرِبُ، یُضْرَبُ الخ سوی المخاطب لَا یَضْرِبُ، لَا یُضْرَبُ الخ شدند مَضْرَبٌ را از یَضْرِبُ بنا کردند، یائے حرفِ مضارعت را حذف کردہ بجایش میم مفتوحہ علامت اسم ظرف در آوردند، تنوین تمکن علامت اسمیت در آخرش در آوردند، تا از یَضْرِبُ، مَضْرِبٌ شد،

قانون:۔ ظرف[1] یَفْعِلُ و مثال[3] مطلقاً بروزن مَفْعِلٌ می آید و از[4] غیر یَفْعِلُ و ناقص ولفیف ومضاعف بر وزن مَفْعَلٌ[2] می آید وجوبًا و ماسوای[5] ایشان شاذ اند و از غیر ثلاثی مجرد بروزن اسم مفعول آن باب می آید وجوبًا مَضْرِبَانِ مثل ضَارِبَانِ است، مَضَارِبُ را از مَضْرِبٌ بنا کردند مَضْرِبٌ صیغہ واحد اسم ظرف بود چون خواستند کہ صیغہ جمع مکسر اسم ظرف بنا کنند سوم جا الف علامت جمع مکسر بفتحہ ما قبل در آوردند، تنوین تمکن علامت اسمیہ را حذف کردند برائے منع صرف تا از مَضْرِبٌ، مَضَارِبُ[6] شد، مُضَیْرِبٌ[7] را از مَضْرِبٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ و ثانی را

---

[1] قولہ ظرف یَفْعِلُ الخ مراد از یَفْعِلُ صحیح مہموز اجوف کہ مضارع مکسور العین بروزن یَفْعِلُ و مثال واوی خواہ یائی ظرفش بروزن مَفْعِلٌ آید، از غیر یَفْعِلُ مراد صحیح مہموز اجوف کہ مضارع آن مفتوح العین یا مضموم العین باشد، ولفیف و ناقص و مضاعف مطلقاً ظرف ایں ہمہ بروزن مَفْعَلٌ می آید، و اگر ازیں قانون مذکور مخالف است آن شاذ است، چنانچہ مَسْجِدٌ از سَجَدَ یَسْجُدُ ۱۲

[2] قولہ ظرف یَفْعِلُ الخ باید دانست، کہ ایں قانون بجمیع ظروف ہفت اقسام ثلاثی مجرد و مزید فیہ وغیرہ شامل است، تفصیلش ایں کہ ظرفے کہ بنا کردہ شود ثلاثی مجرد باشد یا غیر آن۔ اگر ثلاثی مجرد است خالی نہ باشد مثال است یا غیر آن، اگر مثال است واوی خواہ یائی و مضارعش مضموم العین، خواہ مکسور العین خواہ مفتوح العین ظرفش بروزن مَفْعِلٌ بکسر العین آید وجوبًا۔ و اگر ناقص یا لفیف یا مضاعف است، ناقص عام است کہ واوی باشد خواہ یائی و لفیف عام است کہ مفروق باشد یا مقرون و ہر یکے از ناقص ولفیف و مضاعف مضموم العین باشد، خواہ مکسور العین خواہ مفتوح العین ظرف ہر واحد بروزن مَفْعَلٌ بفتح العین آید وجوبًا و اگر صحیح یا مہموز یا اجوف باشد مضارع را باید اگر مکسور العین باشد ظرفش بروزن مَفْعِلٌ آید مانند ظرف مثال۔ چنانچہ ایں جا از یَضْرِبُ، مَضْرِبٌ بکسر العین آمدہ است و اگر مضارع مفتوح العین یا مضموم العین باشد، ظرفش بروزن مَفْعَلٌ آید بفتح العین مانند ظرف ناقص و اخویہ و اما ظرف غیر ثلاثی مجرد، خواہ ثلاثی مزید فیہ باشد، یا رباعی مجرد و مزید فیہ بروزن اسم مفعول آن باب می آید وجوبًا ۱۲

[3] قولہ مثال مطلقاً الخ واوی خواہ یائی۔ مضارعش مضموم العین، خواہ مکسور العین خواہ مفتوح العین ۱۲

[4] قولہ و از غیر یَفْعِلُ الخ از سہ باب کہ صحیح و مہموز و اجوف است ۱۲

[5] قولہ ماسوای ایشان شاذ است الخ اگر ظرف ناقص ولفیف و مضاعف مطلقاً یا ظرف صحیح و مہموز اجوف کہ مضارع آنہا مفتوح العین یا مضموم العین است بروزن مَفْعِلٌ آید یا ظرف مثال مطلقاً و ظروف مہموز و صحیح و اجوف کہ مضارعش مکسور العین است بروزن مفعَل آید، شاذ است لے موافق استعمال و مخالف قیاس، پس برعایت قانون مذکور سَجَدَ یَسْجُدُ کہ مَسْجَدٌ بفتح العین باشد، زیرا کہ از غیر یَفْعِلُ است، اما استعمال وے در کلام اللہ و کلام رسول اللہ بکسر عین است ۱۲

[6] قولہ مَضَارِبُ شد الخ بروزن مَفَاعِلُ برائے جمع منتہی الجموع، قاعدہ کلیہ این است کہ حرف اول و ثانی مفتوح باشد، سیوم جا الف جمع آید، و بعد از الف بلفرور دو حرف یا سہ حرف باشند، پس اگر دو باشند داولین در ثانی مدغم ہم نہ باشد، حرف اول مکسور باشد، و دوم را اعتبارے نیست، زیرا کہ محل اعراب است و اگر سہ باشند اولین مکسور و ثانی و یائے ساکنہ باشد و سیوم را اعتبارے نہ باشد، و زیادہ از سہ یا فقط یک غیر مدغم بعد الف نہ باشد، فافہم ۱۲

[7] قولہ مُضَیْرِبٌ الخ باید دانست کہ در تصغیر شرط است، کہ حرف اول مضموم، ثانی مفتوح و سیوم جا یائے ساکنہ علامت تصغیر باشد، و بعد از یائے اگر یک حرف باشد او را اعتبارے نیست زیرا کہ محل اعراب است و اگر دو باشد، اولین مکسور باشد، بشرطیکہ حرف ثانی تائے تانیث یا در حکم وے نہ باشد، و الا بعد یائے تصغیر مفتوح خواہد بود، چون ضُوَیْبِیَۃٌ وغیرہ و ہمیں حکم است کہ اگر حرف دوم الف مقصورہ یا ممدودہ باشد چوں حُبَیْلٰی و حُمَیْرَآءُ و اگر سہ باشند اولین ثانی یائے ساکنہ باشد و ثالث را اعتبارے نیست، و رابع نخواہد بود۔ زیرا کہ اگر رابع نخواہد بود تائے تانیث خواہد بود ایں کلمہ الیست جداگانہ، نہ جزو ما قبل خود، پس اعتبار باقی حروف را بتغیر ضم کردن آن تائے تانیث است و نیز دریں وقت ما قبل تائے مفتوح خواہد بسبب تقاضائے تائے فتح ما قبل خود را ۱۲

فتحہ دادہ سوم جا یائے تصغیر ساکنہ آوردند، تا از مِضْرَبٌ، مُضَيْرِبٌ شد مِضْرَبٌ را از يَضْرِبُ بنا کردند يَضْرِبُ فعل مضارع معلوم بود، وچون خواستند، کہ اسم آلہ صغری بنا کنند، یائے حرف مضارعۃ را حذف کردہ بجایش میم مکسورہ علامت اسم آلہ صغری درآوردہ، ماقبل آخر را فتحہ دادہ تنوین تمکن علامت اسمیت در آخرش درآوردند، تا از يَضْرِبُ مِضْرَبٌ شد مِضْرَبَانِ مثل ضَارِبَانِ است مَضَارِبُ را از مِضْرَبٌ بنا کردند، حرف اول وثانی را فتحہ دادہ سیوم جا الف علامت جمع مکسر درآوردہ، حرفے کہ بعد از الف علامت جمع مکسر شد، آن را کسرہ دادہ، تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند برائے منع صرف تا از مِضْرَبٌ، مَضَارِبُ شد، مُضَيْرِبٌ را از مِضْرَبٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ وثانی را فتحہ دادہ، سیوم جا یائے ساکنہ علامت تصغیر درآوردہ، حرفے کہ بعد از یائے ساکنہ علامت تصغیر شد، آن را کسرہ دادند، تا از مِضْرَبٌ، مُضَيْرِبٌ شد مِضْرَبَةٌ را از مِضْرَبٌ بنا کردند، تائے متحرکہ بفتحہ ماقبل درآخرش درآوردہ، اعراب را بر تا آخر کلمہ است جاری کردند، تا از مِضْرَبٌ، مِضْرَبَةٌ شد مِضْرَبَتَانِ مثل ضَارِبَتَانِ است، مَضَارِبُ را از مِضْرَبَةٌ بنا کردند، حرف اول وثانی را فتحہ دادہ سیوم جا الف علامت جمع مکسر درآوردہ، حرفے کہ بعد از الف علامت جمع مکسر شد، آن را کسرہ دادہ، تائے وحدت و تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند، برائے ضدیت منع صرف تا از مِضْرَبَةٌ، مَضَارِبُ شد مُضَيْرِبَةٌ را از مِضْرَبَةٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ وثانی را فتحہ دادہ سیوم جا یائے ساکنہ علامت تصغیر درآوردہ حرفے کہ بعد از یائے ساکنہ علامت تصغیر شد، آن را کسرہ دادند، تا از مِضْرَبَةٌ، مُضَيْرِبَةٌ شد مِضْرَابٌ را از مِضْرَبٌ بنا کردند، چہارم جائے الف علامت اسم آلہ کبرے درآوردند تا از مِضْرَبٌ، مِضْرَابٌ شد مِضْرَابَانِ مثل ضَارِبَانِ است، مَضَارِيبُ را از مِضْرَابٌ بنا کردند، حرف اول وثانی را فتحہ دادہ، سیوم جا الف علامت جمع مکسر درآوردہ، حرفے کہ بعد از الف علامت جمع مکسر شد، آن را کسرہ دادہ، الف[1] را بیا بدل کردہ تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند، برائے منع صرف، تا از مِضْرَابٌ، مَضَارِيبُ شد،

قانون:۔ ہر الف کہ حرکت ماقبلش مخالفش شود، آن را بوفق حرکت ماقبل بحرف علت بدل کنند وجوباً مُضَيْرِيبٌ را از مِضْرَابٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ ثانی را فتحہ دادہ سوم جائے یائے ساکنہ علامت تصغیر درآوردہ، حرفے کہ بعد از یائے ساکنہ علامت تصغیر شد، آن را کسرہ دادہ الف را بیا بدل کردند، تا از مِضْرَابٌ مُضَيْرِيبٌ شد، اَضْرَبُ را از يَضْرِبُ بنا کردند، حرف مضارعت را حذف کردہ، بجایش ہمزہ مفتوحہ علامت اسم تفضیل مذکور درآوردہ، عین کلمہ را فتحہ دادہ تنوین تمکن علامت اسمیت در آخرش مقدر نمودند، برائے منع صرف تا از يَضْرِبُ، اَضْرَبُ شد، بنائے اَضْرَبَانِ، اَضْرَبُونَ مثل بنائے ضَارِبَانِ وضَارِبُونَ

[1] قولہ الف را بیا بدل کردند الخ مثال الف بدل شدن بیا ر مِضْرَابٌ وقتے کہ مَضَارِيبُ بنا کنند سوم جا الف علامت جمع مکسر آوردند، آن حرف کہ بعد از الف علامت جمع مکسر شد، آن را کسرہ دادند، پس ماقبل زیر آن را بیا بدل کردند، مثال الف بدل شدن بواو چون ضُوْرِبَ ماضی مجہول ضَارَبَ چوں مجہول بنا کردند حرف اول را ضمہ دادند الف را بواو بدل کردند، ضُوْرِبَ شد ۱۲

است اَضَارِبُ، مثل مَضَارِبُ اسم آلہ صغریٰ است اُضَیْرِبُ مثل مُضَیْرِبُ اسم آلہ صغری است، مگر دریں جا تنوین مقدرہ را ظاہر نمودند، ضُرْبیٰ را از اَضْرَبُ بنا کردند، ہمزہ مفتوحہ علامت اسم تفضیل مذکر را حذف کردہ، فا کلمہ را ضمہ دادہ، عین کلمہ را ساکن کردہ الف مقصورہ علامت اسم تفضیل مؤنث بفتح ما قبل در آخرش در آوردہ، تنوین تمکن علامت اسمیت در آخرش مقدر نمودند برائے منع صرف تا از اَضْرَبُ، ضُرْبیٰ شد ضُرْبَیَانِ را از ضُرْبیٰ بنا کردند، الف مقصورہ بیائے مفتوحہ بدل کردہ بعدہ الف علامت تثنیہ و نون مکسورہ عوض ضمہ یا تنوین مقدرہ یا ہر دو کہ در واحد بود، در آخرش در آوردند تا از ضُرْبیٰ، ضُرْبَیَانِ شد۔

قَانُونٌ[1]:۔ ہر الف مقصورہ[2] سیوم[3]، جا بدل از واو[4] یا اصلی که اماله کرده نه شود[5]، وقت بنا کردن تثنیہ و جمع مؤنث سالم آن را بواو مفتوحہ بدل کنند وجوبًا و غیرش[6] را بیا و ممدودہ[7] اصلی را ثابت دارند و تانیثے[8] را بواو بدل کنند وجوبًا و در غیر ایشان[9] ہر دو وجہ خواندن جائز است، ضُرْبَیَاتٌ را از ضُرْبیٰ بنا کردند الف مقصورہ را بیائے

---

[1] قولہ قانون الخ بالذات ازین قانون بیان ابدال الف مقصورہ ضُرْبیٰ است بیا، وقت بنائے تثنیہ و جمع مؤنث سالم۔ اما بیان حکم الف مقصورہ سیوم جا یا حکم زائدہ و اصلی آن الف مقصورہ یا احکام ممدودہ اصلی، خواہ تانیثے خواہ الحاقی، طرد اللباب است ۱۲

[2] قولہ الف مقصورہ الخ الف مقصورہ آن ست، کہ بعد آن ہمزہ نہ باشد ۱۲

[3] قولہ سیوم جا الخ احتراز است از صاعداز سیوم جا، زیرا کہ حکم آن تحت قولہ در غیر حکم ایشان مذکور است ۱۲

[4] قولہ بدل از واو الخ احتراز است از الف مقصورہ کہ مبدل باشد از یا ۱۲

[5] قولہ یا اصلی کہ امالہ کردہ نشود الخ یعنی بمقابلہ حرف اصلی باشد۔ لیکن بسبب فقدان شرائط امالہ کردہ نہ شود، معنی امالہ میل دادن فتحہ بسوئے کسرہ و الف بسوئے یا، پس خارج شد آن اصلی کہ دراں امالہ جائز است۔ مثل اول عَصَا کہ در وقت تثنیہ عَصَوَانِ۔ عَصَوَاتٌ زیرا کہ الف عَصَا سیوم جا بدل از واو است چرا کہ در اصل عَصَوٌ بود، و بقانون قَالَ، عَصَا شدہ ست، و مثال ثانی الیٰ وقتیکہ علم کسے باشد، چرا کہ این الف مقصورہ اصلی است، چرا کہ معنے اصلی درین جا آن است۔ کہ مقابلہ لام کلمہ باشد، نیز بدل از واو و یا نباشد، و دریں جا چنیں است، و نیز امالہ کردہ نمی شود، پس در وقت تثنیہ و جمع اَلَوَانٌ و اَلَوَاتٌ خواندہ خواہد شد ۱۲

[6] قولہ و غیرش را بیا الخ یعنے در غیر ہر دو قسم مذکورہ بالا الف مکسورہ را بیا بدل کردہ شود، مثال غیر اول چوں ضُرْبیٰ و مُصْطَفٰی اما الف ضُرْبیٰ پس ازیں کہ نہ مبدل از واو است چنانچہ از بنائے آن معلوم میشود کہ در سیوم جا است۔ بلکہ چہارم جا واقع ست، پس در حالت جمع و تثنیہ ضُرْبَیَانِ و ضُرْبَیَاتٌ خواہد شد اما الف مصطفٰی پس اگرچہ بدل از واو است۔ لیکن در سیوم جا نیست، پس سیوم جا بدل از واو نہ شد، لہذا مصطفیان، مصطفیات خواندہ شد و مثال غیر ثانی اے غیر آن اصلی کہ امالہ کردہ نہ شود، چوں بلیٰ وقتے کہ علم کسی باشد، چرا کہ الف مقصورہ بلیٰ اگرچہ اصلی است، زیرا کہ مقابلہ لام کلمہ است مگر امالہ این جائز است۔ پس خارج شد از قولہ یا اصلی کہ امالہ کردہ نہ شود و تثنیہ و جمع وے بلیان و بلیات آید ۱۲

[7] قولہ ممدودہ اصلی الخ مراد از اصلی اینکہ بمقابلہ حرف اصلی باشد، و بدل از واو یا نیز نہ بود، چوں قراءٌ کہ در حالت تثنیہ و جمع قراءان و قراءات خواندن واجب است ۱۲

[8] قولہ تا تانیثے را بواو بدل کنند وجوبًا الخ چنانچہ در حمراء۔ حمراوان۔ حمراوات خواندن واجب است ۱۲

[9] قولہ و در غیر ایشان الخ اے در غیر ممدودہ اصلی و در غیر ممدودہ تانیثے ہر دو وجہ خواندن اے ثابت داشتن و بواو بدل نمودن جائز است، مثال غیر ممدودہ اصلی کساءان، کساءات۔ چرا کہ اگرچہ ممدودہ لام کلمہ است، مگر بدل است از واو، کہ در اصل کساوٌ بود، ہم چنیں است رداءان و رداءات زیرا کہ اگرچہ لام کلمہ است مگر بدل است از یا، کہ در اصل ردایٌ بود و مثال غیر ممدودہ تائے تانیثے و اصلی چوں علباءان و علباءات، چرا کہ ایں ممدودہ نہ بمقابلہ لام کلمہ است و نہ برائے تانیث۔ بلکہ برائے الحاق علیہ بقرطاس آوردہ شدہ است ۱۲

(فائدہ)، ہمزہ کہ در آخر الف ممدودہ می باشد۔ در اصل الف مقصورہ بود، و چوں الفے دیگر برائے مد صوت در ما قبلش آوردند، و الف جمع شدند، قاعدہ است کہ وقتے کہ دو الف جمع شدند ثانی را بہ ہمزہ بدل کنند، لہذا ثانی را بہ ہمزہ بدل کردند، لکن ممدودہ فی الحقیقۃ آن ہمزہ است کہ در آخر است اما چوں کہ درازی آواز بما قبلش حاصل شدہ است لہذا بعضے آن مقصورہ را بدون لحاظ ہمزہ و بعضے مجموعہ ہر دو را الف ممدودہ می گویند فافہم ۱۲

عہ فرق درمیان الف مقصورہ و الف ممدودہ۔ مقصورہ در لغت بند شدن را گویند، و در اصطلاح آن الف باشد کہ بعد او ہمزہ نہ باشد، چوں موسیٰ ممدودہ در لغت دراز شدن را گویند، و در اصطلاح آن الف کہ بعد او ہمزہ باشد، چوں اُدْلَاءٌ ۱۲ حضور بخش عفی اللہ عنہ، قلات دالہ

مفتوحہ بدل کردہ، الف و تائے علامت جمع مؤنث سالم در آخرش درآوردہ، تنوین تمکن مقدرہ راظاہر نمودند
تا از ضُرُبیٰ، ضُرُبَیَاتٌ شد، ضُرَبٌ را از ضُرْبیٰ بنا کردند، حرف ثانی را فتحہ دادہ، آخرش را ضمہ دادہ
الف مقصورہ را حذف کردہ، تنوین مقدرہ را ظاہر نمودند، تا از ضُرْبیٰ، ضُرَبٌ شد، ضُرَیْبیٰ را از ضُرْبیٰ بنا کردند
سیوم جائے یائے ساکنہ علامت تصغیر بفتحہ ما قبل در آوردند، تا از ضُرْبیٰ، ضُرَیْبیٰ شد، مَا اَضْرَبَہٗ را از ضَرْبًا
بنا کردند، ہمزہ مفتوحہ در اولش در آوردہ، فا کلمہ را ساکن کردہ، عین کلمہ را فتحہ دادہ، تنوین تمکن علامت اسمیت
را حذف کردہ، آخرش را مبنی بر فتحہ ساختند، تا از ضَرْبًا، مَا اَضْرَبَہٗ شد اَضْرِبْ بِہٖ را از ضَرْبًا بنا کردند، ہمزہ
مفتوحہ بسکون فا کلمہ در اولش درآوردہ عین کلمہ را کسرہ دادہ، تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردہ، آخر را
ساکن کردند تا از ضَرْبًا اَضْرِبْ بِہٖ شد، ضَرُبَ را از ضَرْبًا بنا کردند، حرف اول را بر حال خود گذاشتہ، عین
کلمہ را ضمہ دادہ تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردہ، آخرش را مبنی بر فتحہ ساختند، تا از ضَرْبًا، ضَرُبَ
شد، ختم شدند بناہائے باب اول ❖

بَابُ[1] دوم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعُلُ چون اَلنَّصْرُ یاری کردن،

باب سوم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعِلَ یَفْعَلُ چون اَلْعِلْمُ دانستن،

قَانُوْنٌ[2]:۔ ہر کلمہ حلقی العین کہ بروزن فَعِلَ[3] باشد سوائے اصل دراں سہ وجہ خواندن جائز اند، چنانچہ در
شَہِدَ۔ شَہْدَ، شِہْدَ، شِہِدَ و در فَخِذٌ، فَخْذٌ، فِخْذٌ، فِخِذٌ خواندن جائز است، و اگر حلقی العین[4] نباشد،
در فعل سوائے اصل یک وجہ و در اسم سوائے این دو وجہ خواندن جائز اند، چنانچہ در عَلِمَ، عَلْمَ، عِلْمَ و در کَتِفٌ، کَتْفٌ،
کِتْفٌ جائز است و در[5] وزن فَعُلٌ، فِعْلٌ، فِعِلٌ، فِعُلٌ و فُعُلٌ و فُعْلٌ، فُعَلٌ خواندن جائز است،

قَانُوْنٌ[6]:۔ ہر باب کہ ماضی او مکسور العین و مضارع او مفتوح العین یا در اول ماضی او ہمزہ وصلی یا تائے

---

[1] قولہ باب دوم الخ باب دوم بعینہٖ مثل باب اول است در معانی دگردانہائے و بنائے ایشان، لیکن در باب دوم، در چہار جا از باب اول فرق است یکے در بنائے مضارع معلوم چون یَنْصُرُ دوم در بنائے اسم فاعل چون نَاصِرٌ سیوم در بنائے امر حاضر معلوم، چہارم در بنائے اسم ظرف ۱۲

[2] قولہ قانون الخ مقصود از بیان این قانون این کہ در عَلِمَ بکسر العین بسکون عین خواندن جائز است ۱۲ [3] قولہ فَعِلَ فا کلمہ مفتوح و عین کلمہ مکسورہ باشد، و آخر را اعتبارے نیست ۱۲ [4] قولہ اگر حلقی العین نباشد الخ یعنے فا کلمہ مفتوح و عین کلمہ مکسور باشد، اما عین کلمہ حرف حلقی نہ باشد ۱۲

[5] قولہ و در وزن فُعُلٌ، فُعُلٌ الخ چنانچہ در عُضُدٌ بضم العین عُضْدٌ بسکون العین، و در اِبِلٌ بکسر العین وَ اِبْلٌ بسکون العین و در عُنُقٌ بضم العین وَ عُنْقٌ بسکون العین و در قُفْلٌ بسکون العین وَ قُفُلٌ بضم العین خواندن جائز است ۱۲

[6] قولہ مکسور العین الخ اجرائے جزو اول این قانون فقط در باب عَلِمَ یَعْلَمُ می شود۔ اما در باقی ابواب ثلاثی مجرد جاری نہ خواہد شد، چراکہ در بعضے شرط کسرہ عین ماضی و در بعضے فتح عین مضارع و در بعضے ہر دو مفقود است ۱۲

[7] قولہ ہمزہ وصلی الخ مثلے در باب افتعال و انفعال و استفعال و امثالہا یا تائے زائدہ مطردہ مثلے در باب تفعل تفاعل و تفعلل و تائے ایں باب را زائدہ مطردہ ازیں گویند کہ زائدہ است و بجائے حرفے از حروف اصلی نیست و نیز مطردہ است لے قیاسی است، پس ہر باب مجرد کہ بر باب تفعل و تفاعل و تفعلل جاری کردہ شوند ضرور است کہ در اول او تائے زائدہ ضرور بیاید ۱۲

ع مثال اول چوں تعلم و تعلمان، تعلم و مثال آنکہ در اول او ہمزہ وصلی باشد، چوں تکسب و تصرف مثال تائے زائدہ تصرف، متصرف خواندن جائز است یعنی حرف اتین بغیر یا حرکت زیر خواندہ شود ۱۲

زائدہ مطردہ[1] باشد، در مضارع معلوم او غیر اہل حجاز حرف اَتَین را بغیر یا، حرکت کسرہ می دہند جوازًا و در مضارع معلوم اَبی، یَابِی یا را نیز۔

بَاب چہارم:۔ بروزن فَعَلَ یَفْعَلُ چون اَلْمَنْعُ منع کردن،

بَاب پنجم:۔ بروزن فَعِلَ یَفْعِلُ چون اَلْحَسْبُ گمان بردن،

بَاب ششم:۔ بروزن فَعُلَ یَفْعُلُ چون اَلشَّرَفُ بزرگ شدن، صرف کبیر صفت مشبہ[2] شَرِیْفٌ شَرِیْفَانِ، شَرِیْفُوْنَ، شُرَفَاءُ، شُرْفَانٌ، شِرَافٌ، شُرُوْفٌ، شُرُفٌ، اَشْرَافٌ، اَشْرِفَاءُ، اَشْرِفَةٌ، شَرِیْفَةٌ شَرِیْفَتَانِ، شَرِیْفَاتٌ، شَرَائِفُ، شُرَیْفٌ، شُرَیْفَةٌ، شَرِیْفٌ را از یَشْرُفُ بنا کردند یائے حرف مضارعت را حذف کردہ فا کلمہ را فتحہ دادہ عین کلمہ را کسرہ دادہ، سیوم جا یائے ساکنہ علامت صفت مشبہ در آوردہ تنوین تمکن علامت اسمیت در آخرش در آوردند، تا از یَشْرُفُ، شَرِیْفٌ شد، بنائے شَرِیْفَانِ، شَرِیْفُوْنَ مثل بنائے ضَارِبَانِ وضَارِبُوْنَ است، شُرَفَاءُ را از شَرِیْفٌ بنا کردند، حرف اول را ضمہ دادہ، عین کلمہ را فتحہ دادہ یائے واحدۃ را حذف کردہ، الف ممدودہ علامت جمع مذکر مکسر بفتحہ ما قبل در آخرش در آوردہ تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردہ، برائے منع صرف تا از شَرِیْفٌ، شُرَفَاءُ شد شُرْفَانٌ را از شَرِیْفٌ بنا کردند حرف اول را ضمہ دادہ، عین کلمہ را ساکن کردہ یائے وحدۃ را حذف کردہ، الف ونون مزیدتان علامت جمع مذکر مکسر بفتح ما قبل در آخرش در آوردہ، اعراب را بر نون کہ آخر کلمہ است جاری کردند، تا از شَرِیْفٌ، شُرْفَانٌ شد، و بنائے شِجْفَانٌ مثل بنائے شُرْفَانٌ است، مگر دریں جا فا کلمہ را کسرہ دادند، شِرَافٌ را از شَرِیْفٌ بنا کردند، فا کلمہ را کسرہ، عین کلمہ را فتحہ دادہ، یائے وحدۃ را حذف کردہ بجایش الف علامت جمع مذکر مکسر در آوردند تا از شَرِیْفٌ، شِرَافٌ شد، شُرُوْفٌ را از شَرِیْفٌ بنا کردند، فا وعین کلمہ را ضمہ دادہ، یائے واحدۃ را حذف کردہ، و بجایش واو ساکن علامت جمع مذکر مکسر در آوردند تا از شَرِیْفٌ، شُرُوْفٌ شد، بنائے شُرُفٌ مثل بنائے شُرُوْفٌ است، مگر دریں جائے یائے واحدۃ چیزے نیاوردند، شُرُفٌ اَشْرَافٌ را از شَرِیْفٌ بنا کردند، ہمزہ مفتوحہ بسکون فا کلمہ در اولش در آوردہ عین کلمہ را فتح دادہ، یائے واحدۃ را حذف کردہ بجایش الف علامت جمع مذکر مکسر در آوردند اَشْرَافٌ شد اَشْرِفَاءُ را از شَرِیْفٌ بنا کردند،

---

[1] قولہ تائے زائدہ مطردہ الخ لے در باب تفعل وتفاعل وتفعلل وتائے ایں سہ باب زائدہ مطردہ ازیں گویند کہ زائدہ است و بجائے حرفے از حروف اصلی نیست، ونیز مطردہ است لے قیاسی است، پس ہر باب مجرد کہ در باب تفعل وتفاعل وتفعال جاری کرد شود ضرور است کہ در اول او تائے زائدہ ضرور بیاید ۱۲

[2] باید دانست کہ صفت مشبہ را یک وزن خاص نیست گاہے بروزن فَعَلٌ ہم آید چوں حَسَنٌ حَسَنَانِ حَسَنُوْنَ وہم چنیں ایں خاصہ نیست کہ فقط شَرِیْفٌ یَشْرُفُ را آید عَلِمَ یَعْلَمُ را ہم آید چوں عَلِیْمٌ عَلِیْمَانِ، عَلِیْمُوْنَ، حَکِیْمٌ، حَکِیْمَانِ، حَکِیْمُوْنَ آید ۱۲

ہمزہ مفتوح بسکون فار کلمہ دراولش درآوردہ، یائے واحدۃ را حذف کردہ، الف ممدودہ علامت جمع مذکر مکسر بفتحہ ماقبل درآخرش درآوردہ، تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند برائے منع صرف اَشْرِفَاءُ شد اَشْرِفَةٌ را از شَرِيْفٌ بنا کردند، ہمزہ مفتوحہ بسکون فار کلمہ دراولش درآوردہ، یائے واحدۃ را حذف کردہ، تائے متحرک بفتحہ ماقبل درآخرش درآوردہ اعراب را بر تا کہ آخر کلمہ است جاری کردند، اَشْرِفَةٌ شد، شَرِيْفَةٌ را از شَرِيْفٌ بنا کردند تائے متحرک علامت تانیث بفتحہ ماقبل درآخرش درآوردہ، اعراب را بر تا کہ آخر کلمہ است جاری کردند، شَرِيْفَةٌ شد، بنائے شَرِيْفَتَانِ وَشَرِيْفَاتٌ مثل بنائے ضَارِبَتَانِ وَضَارِبَاتٌ است، شَرَائِفُ را از شَرِيْفَةٌ بنا کردند، سیوم جا الف علامت جمع مؤنث مکسر بفتحہ ماقبل درآوردہ، حرفے کہ بعد از الف علامت جمع مؤنث مکسر شد، آن را کسرہ دادند، تائے وحدۃ وتنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند، برائے ضدیت منع صرف تا از شَرِيْفَةٌ، شَرَايِفُ شد، پس یائے واقع شد بعد از الف مفاعل آن را بہ ہمزہ بدل کردند، تا از شَرَايِفُ، شَرَائِفُ شد،

قَانُوْن: ہر حرف علت کہ واقع شد، بعد[1] از الف مفاعل آن را بہ ہمزہ بدل کنند وجوبًا، زائدہ[2] را مطلقًا واصلی[3] را بشرط تقدم حرف علت بر الف مفاعل۔

شُرَيْفٌ، شُرَيْفَةٌ را از شَرِيْفٌ وشَرِيْفَةٌ بنا کردند، وشَرِيْفَةٌ صیغہ مکبر آن بودند، چون خواستند کہ صیغہ مصغر آن بنا کنند، حرف اول را ضمہ وثانی را فتحہ دادہ، سیوم جائے یائے ساکنہ علامت تصغیر درآوردہ، حرفے کہ بعد از یائے ساکنہ علامت تصغیر شد، آن را کسرہ دادند، تا از شَرِيْفٌ وشَرِيْفَةٌ شُرَيِيْفٌ وشُرَيِيْفَةٌ شدند، پس دو حرف از یک جنس بہم آمدہ، اول ساکن، ثانی متحرک اول را در دوم ادغام کردند، تا از شُرَيِيْفٌ وشُرَيِيْفَةٌ۔ شُرَيْفٌ وشُرَيْفَةٌ شدند،

ختم شد ثلاثی مجرد وشروع شد ثلاثی مزید فیہ

---

[1] قولہ بعد از الف مفاعل الخ اے بوقت وزن صوری آن کہ حرف علت مقابلہ مین مفاعل گردد ۱۲

[2] قولہ زائدہ را مطلقا الخ اے مطلقا اے حرف علت اگر زائدہ است بہ ہمزہ بدل کردہ شود، مطلقاً قبل از الف مفاعل حرف علت باشد یا نہ باشد، مثال الف چون در رسالۃ، رسائل ویائے چون در شریفۃ، شرائف وواو چون در عجوزۃ، عجائز چون در زائدہ حرف علت بر الف مفاعل شرط نیست، لہذا در این ہر سہ امثلہ مین مفاعل را بہ ہمزہ بدل کردہ شدہ است ۱۲

[3] قولہ واصلی را بشرط تقدم حرف علت الخ اے حرف علت مذکور اگر اصلی است نہ زائدہ، پس آن را ہمان وقت بہ ہمزہ وصل بدل کردہ شود، کہ قبل از الف مفاعل نیز حرف علت باشد، مخالف الجنس چون بوائع یا موافق الجنس باشد چون قوائل واگر قبل از الف حرف علت نہ باشد ابدال حرف علت مین مفاعل بہ ہمزہ روا نہ بود، چون مقاول ومبائع ومثال الف درین جا متصور نیست ۱۲

(فائدہ) وزن بر سہ قسم است صرفی وصوری وعروضی وزن صرفی تقابل حرکات وسکنات باشد بخصوصہا بلحاظ زائدہ واصلی چون شَرَائِفُ بروزن مفاعل واز صوری تقابل حرکاتُ سکنات باشد بخصوصہا بغیر لحاظ زائدہ واصلی چون شَرَائِفُ بروزن مفاعل وعروضی تقابل حرکات وسکنات باشد، مطلقا بغیر لحاظ زائدہ واصلی چون شریف بروزن فعول ۱۲

باب اوّل

صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از بابِ[1] افعال چون اَلْاِکْرَامُ بزرگی دادن

یُکْرِمُ، تُکْرِمُ، اُکْرِمُ، نُکْرِمُ را از اَکْرَمَ بنا کردند، یک حرف از حروف اتین مضمومہ در اولش در آوردہ، آخر را کسرہ دادہ، ضمہ اعرابی در آخرش در آوردند، تا از اَکْرَمَ یُاَکْرِمُ، تُاَکْرِمُ، اُاَکْرِمُ، نُاَکْرِمُ شد، پس در واحد متکلم دو ہمزہ بہم آمدہ، این مستکرہ بود، لہٰذا ہمزہ ثانی را علی خلاف القیاس[2] حذف کردند، و در باقی صیغہا نیز طرداً للباب تا از یُاَکْرِمُ، تُاَکْرِمُ، اُاَکْرِمُ، نُاَکْرِمُ، یُکْرِمُ، تُکْرِمُ، اُکْرِمُ، نُکْرِمُ شدند، اَکْرِمْ الخ را از تُکْرِمُ الخ سوئے المتکلم بنا کردند[3]، تائے حرف مضارعت را حذف کردند، ما بعدش متحرک ماند، امر ہمون شد بوقف آخر، علامت وقفے سقوط حرکت شد، در یک صیغہ، وسقوط نونات اعرابیہ شد در چہار صیغہ وسقوط چیزے نہ شد، در یک صیغہ زیرا کہ مبنی است والمبنی مالا یتغیر الخ تا از تُاَکْرِمُ الخ سوئے المتکلم اَکْرَمَ الخ شد

قانون ہر ہمزہ[4] زائدہ کہ واقع شود، در اول کلمہ وصلی[5] باشد یا قطعی[6]، حکم وصلی این کہ در درج کلام و متحرک شدن ما بعد بیفتد[ع]، و حکم قطعی عکس این است، ہمزہ قطعی ہشت قسم است، ہمزہ باب افعال[7] و واحد متکلم[8]

---

[1] قولہ از باب افعال الخ قبل ازین ہر چہ ابواب ثلاثی مجرد گذشت تعبیر آنہا ماضی و مضارع ہر یک کردہ است، و اکنون تعبیر ہر باب غیر ثلاثی مجرد بوزن مصدر آن باب می کند، وجہش آن کہ مصادر ابواب ثلاثی مجرد را وزنے معین نیست، زیرا کہ سماعی اند نہ قیاسی، لہٰذا برائے تمیز ہر یک از دیگر تعبیر ہر باب بوزن ماضی و مضارع آن باب می کنند، چنانچہ در اول بفتح العین فی الماضی وکسرہا فی الغابر و در دوم بفتح اول وضم ثانی و در سیوم بکسر اول و فتح ثانی، و در چہارم بفتحہا و در پنجم بکسرہا و در ششم بضمہا۔ بخلاف غیر ثلاثی مجرد، کہ مصادر آنہا قیاسی اند، پس مصدر فَعَلَ یَفْعِلُ بر افتعال و افْتَعَلَ یَفْتَعِلُ بر افتعال آید دائماً و قس علیہ البواقی۔ لہٰذا تعبیر آن ہا نیز بوزن مصادر می کنند، و آنچہ مصدر فَعَّلَ یُفَعِّلُ تفعلۃً آمدہ است، در اصل تفعیل بود، و آنچہ در فَاعَلَ، یُفَاعِلُ، فِعَال، وفِیْعَال آمدہ است، قلیل است و قلیل را اعتبارے نیست ۱۲

[2] قولہ علی خلاف قیاس الخ چرا کہ قیاس آن ست کہ ثانی را بواو بدل کردہ شود، چنانچہ در قوانین مہموز ذکر خواہد کرد ۱۲

[3] قولہ بنا کردند الخ رد کردندش بسوئے اصل کہ تاکرم بود، زیرا کہ مبنی منہ را وقتے کہ از و چیزے بنا کردہ شود، بسوئے اصل رد کردہ می شود، اگر از اصل خود برگشتہ باشد، وچون تاکرم را بسوئے اصل رد کردند، ہمزہ قطعی باز آمد، و بعد حذف ثانی مضارعت ابتدا امر بہ ہمزہ مفتوحہ شد، پس امر ہمون شد، بوقف آخر ۱۲

[4] قولہ ہر ہمزہ زائدہ الخ برائے ہر یک از قطعی و وصلی بودن ہمزہ در اول کلمہ، و بودن آن در غیر مقابلہ فا کلمہ شرط است، پس اگر در اول کلمہ آید، مگر بمقابلہ فا کلمہ مثل ہمزہ اَدَحَ آن را قطعی گفتہ شود، نہ وصلی، پس بقولہ زائدہ احتراز شد از مہموز الفاء ۱۲

[5] قولہ وصلی الخ وصلی را وصلی ازان گویند، کہ ما بعد را بما قبل خود موصول کردہ، خودش را محذوف می گردد ۱۲

[6] قولہ یا قطعی الخ اے چونکہ حذف نمی گردد، و ما قبل خود را از ما بعد خود قطع می کند، ازین جہت آن را قطعی نامند ۱۲

[7] قولہ افعال الخ اے مصدر باشد، خواہ ماضی، خواہ امر ۱۲

[8] قولہ واحد متکلم الخ اے ہر باب کہ باشد از ہفت اقسام ۱۲

[ع] یعنی ہمزہ وصلی در دو جا ساقط شود، اول در وسط کلام آید، چون اَلْحَمْدُ، وَالْحَمْدُ، اِضْرِبْ، فَاضْرِبْ دوم متحرک شدن ما بعد چنانچہ در اِخْتَصَمَ اگر تا را صاد کردہ، در صاد ادغام کنند، خَصَّمَ شود، ہمزہ ساقط شود ۱۲ عبدالعزیز قاسمی

واسم تفضیل و جمع[1]، و اعلام[2]، و بنا[3]، و فعل تعجب، و استفهام، و ماسوائے[4] ایشان وصلی است،

قانون ہر باب کہ ماضی او چہار حرفی باشد[5]، در مضارع معلوم او حرف اتین را حرکت ضمہ می دہند وجوباً

باب دوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب تَفعِیل چون التَّصرِیفُ گردانیدن

باب سوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب مُفَاعلَہ چون المُضَارَبَۃُ بایک دیگر زدن

باب چہارم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب تَفَعُّل چون التَّصَرُّفُ دست اندازی کردن در کارے

قانون ہر باب[6] کہ در اول ماضی او تائے زائدہ مطردہ باشد، در ماضی مجہول او حرف اول و ثانی را ضمہ و ماقبل آخر را کسرہ می دہند وجوباً،

قانون ہر باب[7] کہ در اول ماضی او تائے زائدہ مطردہ باشد، در مضارع معلوم او ماقبل آخر را بر حال می دارند وجوباً و اگر تائے زائدہ مطردہ نباشد، کسرہ می دہند، سوائے ابواب ثلاثی مجرد،

قانون ہر تائے مضارعت کہ داخل شود بر تائے تفعُّل یا تفاعل یا تفعلل در مضارع معلوم او حذف یکے جائز است،

باب پنجم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب تفاعل چون التَّضَارُبُ بایک دیگر زدن

---

[1] قولہ جمع الخ مثل ہمزہ لفظ اصحاب و اشراف و اعلام و مانند آنہا ۱۲

[2] قولہ اعلام الخ مثل ہمزہ لفظ ابراھیم و اسماعیل و اسحٰق وغیرھا ۱۲

[3] قولہ و بنا الخ ہمزہ بنا آن را گویند کہ آن کلمہ کہ دراں ہمزہ است مبنی باشد، و نیز چناں باشد کہ اگر ہمزہ حذف کردہ شود، معنی کلمہ فاسد گردد مثل ہمزہ اِنَّ وَ اَنَّ وَ اَنْتَ و امثالھا ۱۲

[4] قولہ و ماسوائے ایشان وصلی است الخ لاجرم ہر آن ہمزہ کہ زائدہ نیز باشد، در اول کلمہ نیز لیکن ہشت قسم مذکور باشد وصلی است چنانچہ ہمزہ مصدر و ماضی و امر باشد اِفتِعَال مثلاً ۱۲

[5] قولہ ماضی او چہار حرفے باشد الخ باید دانست کہ صرفیاں وقت اطلاق ثلاثی سہ حرف اصلی مراد می دارند بدوں زائدہ و وقت اطلاق رباعی گاہے ہر چہار اصلی می دارند و گاہے تعداد حروف مراد میگیرند، خواہ ہر چہار اصلی باشند، یا بعضے اصلی و بعضے زائد، و دریں جا عدد چہار حرف مراد است پس شامل شد این قانون رباعی مجرد باب افعال و تفعیل و مفاعلہ را. و خارج شد آن باب کہ در ماضی او تعداد حروف زائدہ از چہار باشد چنانچہ یَتَصَرَّفُ وَ یَکْتَسِبُ و مثال آن کمتر از چہار باشد، چنانچہ در مجرد است ثلاثی، چرا کہ دریں ہر دو صورت علامت مضارع مفتوح گردد ۱۲

[6] قولہ ہر باب الخ یعنی در بنائے ماضی مجہول باب تفعل و تفاعل و تفعلل از ماضی معلوم حرف ثانی نیز مضموم گردانیدہ شود ۱۲

[7] قولہ ہر باب کہ در اول ماضی او الخ باید دانست کہ ماقبل آخر مضارع معلوم، در بعضے ابواب ثلاثی مجرد مضموم، و در بعضے مکسور و در بعضے مفتوح میباشد چنانچہ یَنْصُرُ و یَضْرِبُ و یَعْلَمُ و در مزیدات نیز در بعضے مفتوح و در بعضے مکسور، چون یُکْرِمُ و یَتَصَرَّفُ و در رباعی مجرد مکسور می باشد، و در مزیدات وے نیز در بعضے مفتوح، و در بعضے مکسور چون یَتَدَحْرَجُ و یَقْشَعِرُّ، پس باین قانون ضبط حرکت ماقبل آخر مضارع معلوم بخوبی واضح گردید، و وہم عدم انضباط مرفوع گردید، بدیں سوال کہ قبل بنائے مضارع معلوم، در ماضی معلوم وے نظر کردہ شود، اگر تائے زائدہ مطردہ در وے موجود است، حرکت ماقبل آخر مضارع معلوم چناں مانند کہ در ماضی معلوم بود، چنانچہ در تَصَرَّفَ یَتَصَرَّفُ و در تَضَارَبَ یَتَضَارَبُ و در تَدَحْرَجَ یَتَدَحْرَجُ و اگر در اول ماضی تائے زائدہ مطردہ نہ باشد، ماقبل آخر مضارع معلوم مکسور ماند دائما، چنانچہ در اَکْرَمَ یُکْرِمُ و در اِکْتَسَبَ وَ قِسْ عَلَیْہِ البواقی اما قبل آخر مضارع معلوم ابواب ثلاثی مجرد سماعی است، پس جائے کہ مفتوح مسموع است، مفتوح باشد و در مکسور، مکسور و در مضموم مضموم پس حاصل این کہ ماقبل آخر مضارع ابواب ثلاثی مجرد سماعی است و در تفعل و تفاعل و تفعلل مفتوح و در باقی مکسور ۱۲

باب ششم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب اِفتِعَال چون اَلْاِکْتِسَابُ بکوشش حاصل نمودن

قانون ہر باب[1] کہ در اول ماضی او ہمزہ وصلی باشد، در ماضی مجہول او حرفِ اول و ثالث را ضمہ و ماقبل آخر را کسرہ می دہند وجوباً۔

قانون ہر واو و یائے غیر بدل[2] از ہمزہ کہ واقع شود، مقابلہ فا کلمہ[3] باب افتعال یا تفاعُل یا تفعُّل آنرا تا کردہ، در تا ادغام می کنند وجوباً بر اکثر[4] لغت اہل حجاز در افتِعال و بر بعضے لغت اہل حجاز در تفعلل و تفاعُل مگر اِتَّخَذَ یَتَّخِذُ شاذ است[5]۔

قانون اگر یکے از سین شین کہ واقع شود مقابلہ کلمہ باب اَفتِعَال تائے وے را جنس فا کلمہ[6] کردہ جوازاً جنس را در جنس ادغام می کنند وجوباً[7]۔

قانون اگر یکے از صاد، ضاد، طا، ظا واقع شود، در مقابلہ فا کلمہ افتعال تائے وے را طا کنند وجوباً پس اگر مقابلہ فا کلمہ طا است ادغام[8] واجب است، و اگر ظا است اظہار یک طرفہ و ادغام دو طرفہ یعنی طا را ظا کردن[9] و عکس[10] و جائز است، و اگر صاد، ضاد باشد اظہار و ادغام یک طرفہ یعنی طا را صاد، ضاد کردن[11] جائز است و نہ عکس[12] او۔

---

[1] قولہ ہر باب الخ باید دانست کہ طریقہ بنائے ماضی معلوم بست و دو ابواب از ماضی معلوم در سہ قوانین منضبط است، یکے پیشتر گذشت و آن شش ابواب ثلاثی مجرد و رباعی مجرد و افعال و تفعیل و مفاعلہ را شامل است و دوم قبیل ازیں مذکور گشت و آن تفعل و تفاعل و تفعلل را شامل است و ضبط باقی نہ ابواب درایں قانون سیوم است، اعنی باقی ہفت ابواب ثلاثی مزید، و دو باب رباعی مزید کہ در ابتدائے ہمزہ وصلی می باشد ۱۲

[2] قولہ غیر بدل از ہمزہ الخ احتراز است ازان واو و یا کہ مبدل باشد از ہمزہ چرا کہ اگر مبدل باشد، بر حال ماندہ ایں کہ تا گردیدہ در جنس مدغم گردد، و ازین وجہ اِتَّخَذَ یَتَّخِذُ را شاذ گویند ۱۲

[3] قولہ فا کلمہ الخ مثال واو چون اِتَّعَدَ کہ در اصل اِوْتَعَدَ، و اِتَّعَدَ در تَوَعَّدَ و اِتَّاعَدَ در تَوَاعَدَ و مثال یا چون اِتَّسَرَ در اِیْتَسَرَ و اِتَّسَرَ در تیسر و اتاسر تیاسر ۱۲

[4] قولہ بر اکثر لغت اہل حجاز الخ باید دانست کہ غیر اہل حجاز ابدال واو و یائے فا کلمہ افتعال و تفعل و تفاعل بتا اگرچہ از ہمزہ مبدل نہ باشد، روا نمی دارند، چنانچہ اہل حجاز در مبدل از ہمزہ۔ اما اہل حجاز پس اکثر آنہا وقت وجود شرائط فقط در افتعال ابدال و ادغام واجب می گویند و اقل آنہا در تفعل و تفاعل فقط و چون بعض اہل حجاز در افتعال و بعض دیگر در تفعل و تفاعل قائل بوجوب ابدال و ادغام بود پس صادق آمد کہ مذہب اہل حجاز مطلقاً وجوب ابدال و ادغام است، در ہر سہ ابواب۔ لہذا در قانون حکم وجوب ابدال مجملاً ذکر نمودہ، بعد ازاں تفصیل مذہب اکثر و اقل ذکر نمودہ است ۱۲

[5] قولہ مگر اتخذ یتخذ شاذ است الخ زیرا کہ اخذ بعد اجرائے وے بر افتعال ائتخذ گردید، و بقانون ایمانًا، ایتخذ شد و چون مستعمل اتخذ است نہ ایتخذ معلوم گردید کہ یا را تا کردہ، در تا ادغام کردہ اند، لیکن چونکہ غیر مبدل بودن واو و یا از ہمزہ شرط است در قانون و آن شرط دریں جا یافتہ نہ شدہ است لہذا اتخذ شاذ گردید، و این شذوذ وقتی است کہ اصل وے اخذ گفتہ شود، و اگر اصل وے یتخذ قرار دادہ شود، چنانچہ مذہب بعض است۔ بعد اجرائے وے بر افتعال و ادغام تا در تا اتخذ خواہد گردید، بغیر شذوذ، و ازیں جا گویند کہ اتخذ را بخوبی بیان کن کہ شذوذ ہم لازم نہ یاید ۱۲

[6] قولہ فا کلمہ کردہ الخ چنانچہ در استمع و اشتبہ، اِسَّمَعَ و اِشَّبَہَ خوانند ۱۲

[7] قولہ وجوباً الخ ای ہرگاہ تا را جنس فا کردہ شود ادغام واجب است۔ اما قبل از تجنیس نفس تجنیس جائز است نہ واجب و بعد تجنیس ترک ادغام ممتنع است ۱۲

[8] قولہ ادغام واجب است الخ چنانچہ در طلب بعد اجرائے وے بر افتعل، اطّلب بطائے مشدد واجب است ۱۲

[9] قولہ طا را ظا کردن الخ چنانچہ در ظلم، اظّلم ۱۲

[10] قولہ و عکس او الخ یعنی ظا را طا کردن جائز است، چنانچہ در مثال مذکور اطّلم خواندن جائز است ۱۲

[11] قولہ صاد کردن الخ یعنی در صَبَرَ و ضَرَبَ بعد اجرائے ہر دو بر افتعال، اصطبر، اضطرب واصّبر و اضّرب خواندن جائز است ۱۲

[12] قولہ و نہ عکس الخ نے صاد، ضاد را طا کردن جائز نیست پس اِطّبر در اول و اِطّرب در دوم ممتنع است ۱۲

قانون اگر یکے از دال، ذال، زا، واقع شود مقابلہ فا کلمہ باب افتعال تائے وے را دال کردہ[1] وجوباً در دال ادغام می کنند وجوباً، و ذال مثل ظا[2] و زا[3] مثل صاد و ضاد است،

قانون اگر ثا، واقع شود مقابلہ فا کلمہ افتعال اظہار یک طرفہ و ادغام[4] دو طرفہ جائز است، مگر تا را[5] ثا کردن اولیٰ است،

قانون اگر یکے از دہ حروف مذکورہ[6] بالا واقع شود، مقابلہ عین کلمہ باب افتعال تائے وے را جنس عین کلمہ کردہ جوازاً[7] ادغام می کنند وجوباً[8]، و اگر تا،[9] واقع شود، ادغام جائز است و اگر یکے از حروف مذکورہ واقع شود مقابلہ فا کلمہ[10] باب تفعل یا تفاعل تائے آنہا را جنس[11] فا کلمہ کردہ جوازاً، ادغام می کنند وجوباً و اگر تا باشد ادغام جائز است،

قانون اگر یکے از یازدہ حروف[12] مذکورہ و را و نون[13] بعد از لام[14] تعریف واقع شود، لام را جنس ایشان کردہ، وجوباً[15]، ادغام می کنند وجوباً، و اگر یکے از ایشان بعد از لام ساکن[16] غیر تعریف واقع شود، لام را جنس ایشان

---

[1] قولہ دال کردہ الخ چنانچہ در ادتخو، اِدَّخَوَ واجب است ۱۲

[2] قولہ ذال مثل ظا الخ لے اظہار و ادغام دو طرفہ یعنی دال را ذال را دال کردن جائز است پس در اذتکو- اِذْدَکَرَ- اِذَّکَرَ- ادَّکَرَ جائز است ۱۲

[3] قولہ و زا مثل صاد و ضاد است، لے اظہار ہر دو و ادغام یک طرفہ یعنی دال را زا کردن جائز است و عکسے یعنی زا، را دال کردن جائز نیست، چنانچہ در اِزْتَجَرَ، اِزَّجَرَ، اِزْدَجَرَ جائز است نہ اِدَّجَرَ ۱۲

[4] قولہ ادغام دو طرفہ الخ چنانچہ در اثتبت، اِثَّبَتَ و اِتَّبَتَ جائز است ۱۲

[5] قولہ مگر تا، را الخ زیرا کہ اتباع زائدہ باصلی بہتر است از عکس اما اِتَّبَتَ، وَاِثَّبَتَ و اِتَّبَتَ جائز است ۱۲

[6] قولہ مذکورہ بالا الخ لے ثا، دال، ذال، زا، سین، شین، صاد، ضاد، طا، ظا، ۱۲

[7] قولہ جوازاً الخ لے ابدال تائے با عین کلمہ جائز است نہ واجب ۱۲

[8] وجوباً الخ لے بعد ابدال ادغام واجب است، چنانچہ در اختصم، خَصَّمَ، و در اِکْتَظَمَ، کَظَّمَ و در انتصر، نَصَّرَ خواہد گردید ۱۲

[9] قولہ و اگر تا واقع شود الخ چنانچہ در قتتل، اِقْتَتَلَ و قِتَّلَ جائز است ۱۲

[10] قولہ کلمہ باب تفعل و تفاعل الخ لے چنانچہ تائے افتعال جنس ما بعد می گردید وقت وقوع حروف مذکورہ موقع عین افتعال ہم چنین تائے تفعل و تفاعل نیز جنس ما بعد خود می گردید، وقت وقوع حروف مذکورہ موقع فائے ہر دو ۱۲

[11] قولہ جنس فا کلمہ کردہ الخ چنانچہ تَدَکَّرَ تَدَکَّرَ شَوَّ تا را ذال در اول و دال در ثانی کردہ حرکتش را حذف کردہ ادغام کردہ شود، بسبب تعذر ابتدا بسکون ہمزہ وصلی در اول آوردہ شود وَاذَّکَّرَ، وَاذَّکَرَ خواندہ شود، ہم چنیں در تثاقل و تطاہر، اِثَّاقَلَ، اِطَّاہَرَ و در تترک و تدارک، اِتَّرَکَ و اِدَّارَکَ خواندہ شود ۱۲ [12] قولہ یازدہ حروف مذکورہ الخ لے مع تائے کہ یازدہم است در ذکر ۱۲

[13] قولہ را و نون الخ کہ جملہ سیزدہ حروف خواہد گردید ۱۲

[14] قولہ بعد از لام تعریف الخ لے بعد لامیکہ نکرہ را معرفہ گرداند یا برمعرفہ تزئین کلام آید ۱۲

[15] قولہ وجوباً الخ لے لام ساکن کہ قبل ازیں سیزدہ حروف آمدہ است یا لام تعریف باشد یا غیر لام تعریف۔ اگر لام تعریف است، ابدال وے با جنس ما بعد نیز واجب است و ادغام نیز چنانچہ اَلرَّحْمٰنُ را اَلرَّحْمٰنُ خواندن واجب است، و ہمیں حکم باقی اشباہ ولیت ۱۲

[16] قولہ ساکن غیر تعریف الخ لے لامیکہ قبل از حروف مذکورہ واقع شدہ است لام تعریف نیست، جائز است کہ جنس ما بعد کردہ شود، و بعد تجنیس ادغام واجب است لیکن جواز تجنیس در غیر را است، چہ اگر لام ساکن اگر ما قبل را افتادہ است ابدال وے بر او نیز ادغام اولیٰ در ثانیہ ہر دو واجب است، مثل جوازے در بَلْ سَوَّلَ بَسَوَّلَتْ جائز است اگر بموجب سماع قرأت بَلْ سَوَّلَتْ باید خواند، و مثل وجوبی چون قُلْ رَبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا ۱۲

سوال، بحکم قانون مذکورہ در قول باری تعالیٰ بَلْ رَانَ ابدال و ادغام ہر دو واجب باید بود، حالانکہ ہر دو ممتنع اند وجہش چیست ؟

جواب: درمیان لام، و را در بَلْ رَانَ سکتہ است و سکوت آن فرض است۔ قانون مذکورہ وجوبی بود، بس رعایت فرض مقدم است بر وجوب فتنبہ و تذکیر ۱۲

کردہ جواز ادغام می کنند وجوبًا، سوائے رار چراکہ درین جا واجب است،

باب هفتم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب اِنْفِعَال چون اَلْاِنْصِرَافُ گردیدن

باب هشتم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِخْرَاجُ طلب خروج کردن

باب نهم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب اِفْعِلَال چون اَلْاِحْمِرَارُ سرخ شدن

تعلیل لَمْ یَحْمَرَّ لَمْ یَحْمَرِّ لَمْ یَحْمَرْ، لَمْ یَحْمَرَّ لَمْ یَحْمَرِّ لَمْ یَحْمَرْ، را از یَحْمَرُّ یَحْمَرُّ الخ بنا کردند، لم جازمہ جحدیہ در اولش در آوردند، آخرش را جزم کرد، علامت جزمی سقوط حرکات شد در پنج پنج صیغہ، وسقوط نونات اعرابیہ شد، در ہفت ہفت صیغہ، وسقوط چیزے نہ شد، در دو دو صیغہ، کہ مبنی اند، پس التقائے ساکنین شد، میان ہر دو رار در پنج پنج صیغہ، بعضے صرفیان رائے ثانی را حرکت فتح می دہند، لاَنَّ الفَتْحَ اَخَفُّ الْحَرَكَاتِ، لَمْ یَحْمَرَّ لم یَحْمَرَّ می خوانند، وبعضے صرفیان رائے ثانی را حرکت کسرہ می دہند لاَنَّ السَّاكِنَ اِذَا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالْكَسْرِ، لَمْ یَحْمَرِّ، لَمْ یَحْمَرِّ و بعضے صرفیان فک ادغام می کنند لِاَنَّہُ الْاَصْلُ ور رار اولی را حرکت اصلیہ می دہند، لَمْ یَحْمَرِرْ لَمْ یَحْمَرِرْ می خوانند، وامر ونہی ہمیں طور است،

باب دهم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ، صحیح از باب اِفْعِیلَال چون اَلْاِحْمِیرَارُ بسیار سرخ شد،

باب یازدهم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ، صحیح از باب اِفْعِوَّال چون اَلْاِجْلِوَّاذُ شتافتن،

باب دوازدهم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب افعیعال چون الاحدیداب کوزپشت شدن، ختم شد مزیدات وشروع شد رباعی

باب اول، صرف صغیر رباعی مجرد، صحیح از باب فَعْلَلَۃ چون اَلدَّحْرَجَۃُ سنگ غلطانیدن

باب اول، صرف صغیر رباعی مجرد، صحیح از باب تَفَعْلُل چون اَلتَّدَحْرُجُ غلطیدن سنگ

باب دوم، صرف صغیر رباعی مزید فیہ صحیح از باب افعنلال چون الاحرنجام انبوہ شدن شتران بر آب

باب سوم، صرف صغیر رباعی مزید فیہ صحیح از باب اِفْعِلَّال چون اَلْاِقْشِعْرَارُ برخاستن موئے برتن،

(ختم شد ابواب صحیح، وشروع شد مثال وادی)

باب اول، صرف صغیر ثلاثی مجرد، مثال وادی، بروزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون الوَعْدُ والعِدَۃُ والمِیعَادُ وعدہ کردن،

تعلیل، عِدَۃٌ[۱] در اصل وِعْدٌ بود، کسرہ بر واو ثقیل[۲] بود، نقل کردہ ما بعد را دادہ، واو را حذف کردہ،

---

[۱] قولہ عِدَۃٌ الخ بر ظاہر لفظ عِدَۃٌ وارد می شود، کہ چگونہ مثال وادی ست، حالانکہ فاکلمہ واو نیست بلکہ مفقود الفا است وبہ تعلیل ظاہر شد کہ در اصل وِعْدٌ بود۔ آن بلا ریب مثال وادی است ۱۲

[۲] قولہ ثقیل بود الخ زیراکہ واو مرکب است از ضمہ وضمہ از ہمہ حرکات ثقیل است وکسرہ از فتح ثقیل است ۱۲

عوضش تائے متحرکہ بفتحہ ماقبل درآخرش درآوردہ، اعراب رابر تاکہ آخر کلمہ است جاری کردند عِدَۃٌ شد

قانون[1]۔ ہر واوے کہ واقع شود مقابلہ فاکلمہ مصدریکہ بروزن فِعْلٌ یا فِعْلَۃٌ باشد، بشرطیکہ مضارع معلوش نیز معلل باشد، کسرۂ اش رانقل کردہ بمابعد دادہ، آن راحذف کردہ، عوضش تائے متحرکہ درآخرش درآورند وجوباً، بکلیہ[2] اقامۃ، وآن این است،

قانون۔ درمصدر[3] ہرحرفیکہ بجز التقائے[4] تنوین بیفتد، عوضش تائے متحرکہ درآخرش درآرند وجوباً مگر لغۃً ومائۃً شاذاند[5]

تعلیل مِیْعَادٌ[6] دراصل مِوْعَادٌ بود، واو ساکن مظہر ماقبلش مکسور، آن واو را بیا بدل کردند مِیْعَادٌ شد،

قانون۔ ہر واو ساکن[7] مظہر[8] غیر واقع[9] مقابلہ فاکلمہ باب افتعال ماقبلش مکسور، آن واو را بیا بدل کنند وجوباً بشرطیکہ[10] باعث تحریکش موجود نہ باشد،

تعلیل۔ وَعَدْتَ دراصل وَعَدْتَ بود، دال وتا قریب المخرج بہم آمد، دال را تا کردہ، در تا ادغام کردند وَعَتُّ شد،

قانون۔ ہر دال ساکن کہ مابعدش تائے متحرکہ[11] غیر تائے[12] افتعال باشد آن را تا کردہ در تا ادغام می کنند وجوباً،

قانون[13]۔ ہر واو مضموم یا مکسور کہ واقع شود دراول کلمہ، وابعدش دیگر واو متحرکہ نباشد یا مضموم کہ مقابلہ

---

[1] قولہ قانون الخ تعلیل عِدَۃٌ سہ امر واقع شدند، یکے حذف، دوم نقل حرکت وے بما بعد، سوم آوردن تا عوض واو محذوف، واین قانون برائے امر اولین است وامر سوم لے الحاق درآخر بکلیہ اقامۃ است، چنانچہ در قانون مذکور است، پس قولہ بکلیہ اقامۃ متعلق است بقولہ عوضش تا الخ

[2] قولہ بکلیہ اقامۃ الخ مراد از بکلیہ اقامۃ، قانون اقامۃ است۔ لے بقانونے کہ جاری شدہ است در اقامۃ برائے الحاق تاء درآخر عوض حرف محذوف چراکہ اقامۃ دراصل اقوامًا بود، واو متحرک، ماقبلش حرف صحیح ساکن، حرکت واو نقل کردہ، بماقبل دادند۔ واو را بالف بدل کردند وبہ التقائے ساکنین علے غیر حدہ یکے را حذف کردند ۱۲

[3] قولہ درمصدر الخ لے عام است کہ آن حرف کہ دراول مصدر باشد، چنانچہ در وَعْدٌ یا دروسط مصدر باشد، چنانچہ در اَقْوَامًا ۱۲

[4] قولہ التقائے تنوین الخ آی التقائے ساکنین است کہ ساکن ثانی نون تنوین باشد ۱۲

[5] قولہ شاذ اند الخ چراکہ دراصل لُغَوٌ ومِأَیٌ بودند، پس بقانون قَالَ وبَاعَ، لُغَانٍ مِأَنٍ شد، وبسبب التقائے ساکنین لُغًا ومِأً باید گردید پس الحاق تائے درآخر ہردو شاذ گردید، چراکہ ساکن دوم نون تنوین است، واز قانون اقامۃ بطور مفہوم مخالف وقید تنوین معلوم شد، کہ اگر ساکن دوم تنوین باشد، حذف حرف بغیر تفویض تا گردد ۱۲

[6] قولہ مِیْعَادٌ الخ برظاہر لفظ مِیْعَادٌ وارد می شد، کہ مثال یائی است، پس چگونہ واوی گفتہ شود، وبہ تعلیل ظاہر شد کہ مثال واوی است والتباس بعد تعلیل گردیدہ است ۱۲

[7] قولہ ساکن الخ احتراز است از متحرک کہ سلامت خواہد ماند ۱۲

[8] قولہ مظہر الخ احتراز است از اِجْلِوَّاذ

[9] قولہ غیر واقع بمقابلہ فاکلمہ باب افتعال الخ احتراز است از مثل اِتَّعَدَ کہ دراصل اِوْتَعَدَ بود ۱۲

[10] قولہ بشرطیکہ باعث تحریکش موجود نہ باشد الخ احتراز است از اَوِدَّۃٌ کہ دراصل اِوْدِدَۃٌ بود، واو را یا کردہ۔ اِیْدَدَۃٌ نہ خوانند، چراکہ اجتماع متجانسین موجود است، وآن متقاضی نقل حرکت اولیٰ است بسوئے ماقبل وادغام اولیٰ در ثانی، لہذا رعایت این قانون وجوبی تقدم داشتہ شد بر تعلیل ۱۲

[11] قولہ تائے متحرک الخ احتراز است از مثل وَعَدْنَا کہ مابعدش تائے نیست واز مثل وَعَدَاتٌ کہ تا متحرک نیست ۱۲

[12] قولہ غیر تائے افتعال الخ احتراز است ازوا نیکہ فاکلمہ باب افتعال باشد، چراکہ درین صورت اگرچہ مابعد دال ساکن است لیکن وجوباً تائے دال شدہ در دال ادغام خواہد شد، چنانچہ پیشتر گذشت ۱۲

[13] قولہ قانون الخ این قانون موسوم است بقانون اُعِدَّ وبسبب عدم وجوب تعلیل در وُعِدَ ذکر تعلیل در متن نیاوردہ، فافہم ۱۲

عین کلمہ باشد، ہمزہ[1] می شود جوازاً،

تعلیل ۔ یَعِدُ الخ دراصل یَوْعِدُ الخ بود، واو واقع شود، بعداز فتح علامت مضارع وقبل کسرہ آن واو راحذف کردند یَعِدُ الخ شد،

قانون ۔ ہر باب مثال واوی بروزن مَنَعَ یَمْنَعُ[2] یاکہ ماضی او[3] نیافتہ شدہ باشد، یا مضارع معلومش بروزن[4] یَفْعِلُ باشد، درمضارع معلوم او فا کلمہ راحذف کنند وجوباً، واز باب فَعِلَ یَفْعَلُ در دو باب[5] وَسِعَ یَسَعُ و وَطِئَ یَطَأُ نیز،

تعلیل ۔ اَوَاعِدُ دراصل وَوَاعِدُ بود، واو متحرک دراول کلمہ بہم آمدند اولی را بہ ہمزہ بدل کردند اَوَاعِدُ شد،

قانون ۔ دو[6] واو متحرک کہ جمع شوند دراول کلمہ، واو اولی را بہ ہمزہ بدل کنند وجوباً،

قانون ۔ ہر باب مثال واوی از باب عَلِمَ یَعْلَمُ کہ غیر محذوف[7] الفا باشد، درمضارع معلوم او سوائے اصل سہ وجہ خواندن جائز اند چنانچہ در یَوْجَلُ، یَاجَلُ، یَیْجَلُ، یِیْجَلُ خواندن جائز است،

تعلیل ۔ یُوْسِرُ دراصل یُیْسِرُ بود، یائے ساکن مظہر ماقبلش مضموم آن را بواو بدل کردند یُوْسِرُ شد

قانون[8] ۔ ہر یائے[9] ساکن مظہر[10] غیر واقع مقابلہ فا کلمہ[11] باب افتِعَال ماقبلش یا مضموم آن را بواو بدل کنند

---

[1] قولہ ہمزہ می شود جوازاً الخ لئے واو یکہ مضموم بود یا مکسور دراول کلمہ وما بعدش واو نباشد، یا واو باشد مگر متحرک نباشد، یا واو باشد مضموم ومقابلہ عین کلمہ باشد ابدالِ وے بہمزہ جائز است کہ اول درنفس واو کہ دراول کلمہ باشد، سہ احتمال است، مضموم باشد یا مکسور یا مفتوح اما احتمال چہارم کہ سکون است بسبب ابتدا کلمہ ممنوع و دوم این کہ ما بعد متصل واو باشد، یا غیر واو، پس بر تقدیر غیر واو برصورت اول وثانی لئے مضمومیت ومکسوریت ابدال واو بہ ہمزہ جائز است چنانچہ در وُعِدَ و وِشَاحٌ اُعِدَ وإشَاحٌ جائز است، قال اللہ تعالیٰ وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ، درصورت ثالث لئے فتح ممنوع، چنانچہ در وَعَدَ اَعَدَ نخوانده اشد اما اَحَدٌ وَاَنَاةٌ شاذ ست وتقدیر واو از دو حال خالی نہ باشد یا واو ثانی متحرک باشد یا ساکن اگر ساکن است، نیز حذف جائز است نہ واجب چنانچہ در وُوْرِيَ، اُوْرِيَ جائز است واگر متحرک باشد ابدال واو اولی بہ ہمزہ واجب ست متفقة الحرکت باشد یا مختلفة الحرکت، پس قولہ ما بعدش دیگر واو متحرک نہ باشد، اشارہ است باینکہ اصلا واو نہ باشد یا باشد مگر ساکن باشد این ہرچہ گذشت حکم واوی بود، کہ دراول کلمہ باشد، اما اگر در وسط باشد، پس محض درصورت ہمزہ ابدال وے بہ ہمزہ جائز است. اما در مکسور ومفتوح قاعدہ جاری نہ خواہد شد، ومثال ضمہ چنانچہ در قَاوُلٌ، وقَاؤُلٌ خواندن جائز است ۱۲

[2] لئے ماضی ومضارع ہر دو مفتوح العین باشند، چنانچہ در یَوْضَعُ، یَضَعُ خواندن واجب است ۱۲

[3] قولہ ماضی او نیافتہ شدہ باشد الخ لئے ماضی او مستعمل نہ باشد این مذہب بعض است ونزد بعض قلت استعمال ماضی مراد است ومثال وے چون یَدَعُ ویَذَرُ ۱۲

[4] قولہ بروزن یَفْعِلُ الخ لئے مضارع مکسور العین باشد، وعام است کہ ماضی مفتوح العین باشد چون وَعَدَ یَعِدُ یا مکسور چون وَرِمَ یَرِمُ حذف فائے مضارع معلوم ہر دو واجب است ۱۲

[5] قولہ ہر دو باب الخ لئے محض در دو مادہ یکے وَسِعَ یَسَعُ دوم وَطِئَ یَطَأُ این حذف مسموع است ۱۲

[6] دو واو متحرک کہ جمع شدند چون اَوَاعِدُ، اُوَيْعِدُ، اُوَيْعِدَةٌ کہ دراصل وَوَاعِدُ، وُوَيْعِدُ، وُوَيْعِدَةٌ بودند، واین قانون موسوم است بقانون اَوَاعِدُ، اَوَاصِلُ ۱۲

[7] قولہ غیر محذوف الفا باشد الخ احتراز است از وَسِعَ یَسَعُ وَوَطِئَ یَطَأُ کہ دران ہر دو سوائے یک وجہ اصلی وجہے دیگر جائز نیست ۱۲

[8] این قانون موسوم است بقانون یُوْسِرُ ۱۲

[9] قولہ یائے ساکن الخ احتراز است از یائے متحرک مثل یائے بُیِعَ ۱۲

[10] قولہ مظہر الخ احتراز است از مُیَسِّرٌ ۱۲

[11] قولہ فا کلمہ باب افتعال الخ احتراز است از مثل اِتَّسَرَ کہ دراصل اِیْتَسَرَ بود ۱۲

وجوباً، بشرطیکہ در جمع اَفْعَل، فَعْلَاء صفتے و فُعْلیٰ صفتے نہ باشد ضمہ ماقبلش را بکسرہ بدل کنند وجوباً،

باب اول۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال واوی بر وزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون اَلوَعْدُ وَالعِدَۃُ وَالمِیْعَادُ وعدہ کردن،

باب دوم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال واوی بر وزن فَعِلَ یَفْعَلُ چون اَلوَجَلُ ترسیدن،

باب سوم صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال واوی بر وزن فَعَلَ یَفْعَلُ چون اَلوَضْعُ نہادن،

باب چہارم صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال واوی بر وزن فَعِلَ یَفْعِلُ چون اَلوَرَمُ اماسیدن

باب پنجم صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال واوی بر وزن فَعُلَ یَفْعُلُ چون اَلوَسَمُ داغدار شدن

باب اول۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن اِفْعَال چون اَلاِیْجَابُ واجب گردانیدن

باب دوم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن تفعیل چون التوحید چیز را واحد گردانیدن

باب سوم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن مفاعلۃ چون المواظبۃ ہمیشگی کردن

باب چہارم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن تَفَعُّل چون التَّوَحُّدُ یکتا شدن

باب پنجم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن تفاعُل چون التَّوَارُثُ از یکدیگر میراث یافتن

باب ششم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن اِفْتِعَال چون اَلاِتِّقَادُ افروختہ شدن

باب ہفتم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن استفعال چون اَلاِسْتِیْجَابُ سزاوار شدن

باب ہشتم۔ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال واوی بر وزن انفعال چون اَلاِنْوِقَادُ افروختہ شدن

باب اول۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال یائی بر وزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون اَلیُسْرُ وَالمَیْسِرَۃُ قمار باختن

باب دوم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال یائی بر وزن فَعِلَ یَفْعَلُ چون الینع پختہ شدن میوہ و رسیدن وقت میوہ چیدن۔

باب سوم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال یائی بر وزن فَعِلَ یَفْعِلُ چون اَلیُتْمُ یتیم شدن

باب چہارم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال یائی بر وزن فَعِلَ یَفْعَلُ چون اَلیُبْسُ خشک شدن

باب پنجم۔ صرف صغیر ثلاثی مجرد مثال یائی بر وزن فَعُلَ یَفْعُلُ چون اَلیُسْرُ آسان شدن

۱؎ قولہ در جمع افعل فعلاء صفتے الخ در جمع کہ مشترک است در میان فُعْلیٰ صفتے چنانچہ مذہب بعض است کہ بیض جمع بیضاء نیز آمدہ است چنانچہ برائے الابیض معلوم است و نزد بعض جمعیۃ بیض برائے بیضاء مسلم نیست، پس بنا بر قول ایشان معنی این عبارت چنیں باشد، بشرطیکہ در اصل صفتے کہ واحدہ نسبے بروزن فعلاء می باشد نباشد، وبقید صفتے احتراز شد از جمع افعل فعلاء اسمی، چنانچہ قانون مذکور در اسمی جاری شود وجوباً و ہم چنیں بقید صفتے در فعلی احتراز کردہ از فعلاء اسمی چرا کہ دران نیز اجراء قانون مذکور واجب است، پس در عید لے عود خواندن واجب است، و باید دانست کہ فعلی تفضیلے حکم فعلی اسمی دارد نہ صفتہ ۱۲

۲؎ قولہ و اگر باشد الخ اگر در جمع افعل فعلاء صفتے یا فعلے یا صفتے یائے مستجمع شرائط مذکور یافتہ شدہ واو نخواہد شد بلکہ ضمہ ماقبلش بکسرہ بدل کردہ برائے اتباع یائے۔ پس در بیض و حیکی بیض و حیکی خواندن واجب است و حوکی و یوقن ممنوع ۱۲

باب اول ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن افعال چون اَلْاِیْسَارُ توانگر شدن

باب دوم ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن تفعیل چون اَلتَّیْسِیْرُ آسان کردن

باب سوم ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن مفاعلۃ چون اَلْمُیَاسَرَۃُ باکسے آسان گرفتن،

باب چهارم ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن تفعّل چون اَلتَّیَسُّرُ آسان شدن

باب پنجم ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن تفاعُل چون اَلتَّیَامُنُ بجانب راست خانہ شدن

باب ششم ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن افتعال چون اَلْاِتِّسَارُ آسان شدن

باب هفتم ـ صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ مثال یائی بروزن استفعال چون اَلْاِسْتِیْسَارُ میسر شدن

واز یائی نیامده اِلَّا قلیلاً،

(ختم شد مثال وشروع شد اجوف)

باب اول ـ صرف صغیر ثلاثی مجرد اجوف واوی بروزن فَعَلَ یَفْعُلُ چون اَلْقَوْلُ گفتن

تعلیل ـ قَالَ دراصل قَوَلَ بود، واو متحرک ماقبلش مفتوح آن واو را بالف بدل کردند تا از قَوَلَ، قَالَ شد

قانون ـ ہر واو، ویا[1] متحرک بحرکت لازمی[2] کہ ماقبلش مفتوح[3] باشد، از آن یک کلمہ[4] بالف مبدل شود، وجوبا بشرطیکہ آن واو، ویا مقابلہ[6] فا کلمہ وعین کلمہ ناقص[5] درحکم

---

[1] قولہ ہر واو، ویا الخ باید دانست کہ این قانون موسوم است بقانون قَالَ وبَاعَ وعلم واو، یا در این قانون اجوف یکسان است وازین جہت تعمیم وے کردہ است بواو، ویا، اما وقتے کہ در واوے جاری کنند تعبیر وے بقانون قَالَ کنند، ووقتے کہ در یائے کنند تعبیر وے بقانون بَاعَ کنند برائے لحاظ واو در اول ورعایت یائے در دوم ۱۲

[2] قولہ متحرک بحرکت لازمی الخ احتراز است از متحرک بحرکت عارضی کہ بالف بدل نہ خواہد شد، مثال واو لَوِاسْتَطَعْنَا بود، بسکون واو، ہمزہ وصلی بسبب درج کلام محذوف شد، وبسبب التقائے ساکنین ونہ بود واو لین آنہادہ وتحقیق ساکن اول در آخر کلمہ واو را کسرہ دادند، وایں کسرہ چونکہ عارضی است برائے دفع التقائے ساکنین، لہذا واو الف نہ شد ۱۲

[3] قولہ ماقبلش مفتوح شد الخ احتراز است از آن واو کہ ماقبلش مکسور باشد یا مضموم چراکہ اگر مکسور باشد یا برحال ماند، وواو بقانون مِیْعَادٌ یا شود اگر مضموم باشد، وواو برحال ماند ویا بقانون یُوْسِرُ واو گردد ۱۲

[4] قولہ از آن کلمہ الخ اے شرط پنجم این کہ وحدت کلمہ باشد، ودریں وقت برئے صادق خواہد آمد، کہ ماقبلش مفتوح است از ان کلمہ پس یائے سیقول الف نہ گردد، چراکہ مین کلمہ دیگر است۔

[5] قولہ وعین کلمہ ناقص نہ باشد الخ زیراکہ اگر باشد الف نہ گردد، ووجہش این کہ تعلیل نوع تغییر است ومحل تغییر آخر کلمہ است زیراکہ بسبب اختلاف عوامل ہماں مختلف می گردد، پس ابتدائے تعلیل از آخر باید کرد، ولہذا صرفیاں ابتدار تعلیل از آخر می کنند واتصال تعلیل با تعلیل نزد ایشان ممنوع است یعنے اگر لام کلمہ اولے واو گردد۔ وبعد از ان الف گردد، این چنین، تغیرات دریک حرف ممنوع نیست، ونیز اگر در لام کلمہ تعلیل کردہ می شود، وعین کلمہ را از تعلیل خالی گذاشتہ۔ در ماقبل عین کلمہ تعلیل کردہ باشد، ہم ممنوع نیست، چنانچہ یقی کہ ضمہ لام کلمہ را انداختہ فا کلمہ را بر تعلیل یَعِدُ حذف کردہ اند، اما اتصال تعلیل با تعلیل لے بعد تعلیل لام کلمہ در عین حقیقی یا حکمی تعلیل کردن نزد ایشان ممنوع است لہذا احتراز کردہ از عین کلمہ ناقص چراکہ در لام کلمہ پیشتر تعلیل شدہ باشد، پس عین کلمہ برحال خواہد ماند۔ چنانکہ در قَوِیَ وطَوِیَ واو برحال ماندہ است، چراکہ عین کلمہ ناقص است، ووجہ تعمیم عین کلمہ ناقص تحقیقی وحکمی این کہ بعد تعلیل لام کلمہ در عین کلمہ حکمی نیز تعلیل روا نیست، ومراد از عین کلمہ این کہ بعد وے لام کلمہ باشد، پس واو در اِرْعَوٰی نیز عین کلمہ حکمی است اگرچہ حقیقۃً لام کلمہ است ۱۲

[6] قولہ مقابلہ فا کلمہ نہ باشد الخ احتراز است از تَوَعَّدَ وتَوَاعَدَ ومانند آنہا کہ درین امثلہ واو الف نہ شود ۱۲ عبد العزیز قاسمی

عین کلمہ ناقص[1] نہ باشد، وما بعدش مدۂ زائدہ[2] کہ لازم بود تحقق وسکون او، وحرف تثنیہ[3] والف جمع[4] مؤنث سالم، ویائے نسبت، ونون[5] تاکید نہ باشد، وآن کلمہ بروزن فعلان[6] وفعلی[7] وبمعنے آن کلمہ[8] کہ در آن تعلیل نیست نہ باشد،

تعلیل قُلْنَ در اصل قَوُلْنَ بود، واو متحرک ماقبلش مفتوح آن واو را بالف بدل کردند قَالْنَ شد، پس التقائے ساکنین شد میان الف ولام، اول ایشان مدہ بود، آن را حذف کردند قَلْنَ فتح را بضمہ بدل کردند، تاکہ دلالت کند، برحذفیت واو قُلْنَ شد،

قانون[9] التقائے ساکنین بر دو قسم است علی حدہ[10] وعلی غیر حدہ، علی حدہ آن کہ ساکن مدہ، یا یائے تصغیر وساکن ثانی مدغم ووحدت کلمہ باشد، وماسوائے او علی غیر حدہ است[11]

---

[1] قولہ ناقص نہ باشد الخ وجہش قبیل ازین مذکور گشت ۱۲

[2] قولہ مدہ زائدہ الخ چنانچہ بَيَاضٌ وسَوَادٌ یا در اول دو واو در ثانی الف نہ گردد. پس اگر تحقق وجود آن واو ویا لازم نہ باشد، چنانچہ در دَعَوُا جمع مذکر کہ لام الف کردہ، بعدہ محذوف شدہ وسکون ہم لازم نہ باشد، چنانچہ دَعَوُا وقت التقائے ساکنین در دَعَوُا اللہَ متحرک می گردد، قانون مبدل بودن بالف این چنین ہا را شامل است ۱۲

[3] قولہ حرف تثنیہ الخ احتراز است از دَعَوَا کہ واو الف نہ گردد ۱۲

[4] قولہ الف جمع مؤنث سالم الخ چنانچہ در عَصَوَاتٌ ابدال مذکور ممتنع است ۱۲

[5] قولہ ونون تاکید الخ لے خفیفہ باشد، خواہ ثقیلہ چنانچہ اِخْشَيَنَّ بہ تشدید وتخفیف ۱۲

[6] قولہ فعلان الخ چنانچہ سَيَوَانٌ ومَوَتَانٌ ۱۲ [7] قولہ فَعَلیٰ چنانچہ حَيَدىٰ ۱۲

[8] قولہ بعضے آن کلمہ الخ چنانچہ عَوِرَ بمعنے اَعْوَرَ است. وعَيِنَ بمعنے اَعْيَنَ پس اِعْوَرَّ واِعْيَنَّ بسبب فقدان شرائط قانون از تعلیل خالی ماندند، وعَوِرَ وعَيِنَ بسبب محمولیت برمرادف خویش ۱۲

[9] قولہ قانون الخ باید دانست کہ در قُلْنَ سہ امر واقع شدہ اند یکے تعلیل واو ومبدل شدن آن بالف، وآن در قانون قَالَ مذکور شد، دوم حذف الف کہ این قانون برائے آن آوردہ است سیوم مضموم بودن فا کلمہ، وقانونش بعد ازین متصلاً مذکور است ۱۲

[10] قولہ علی حدہ الخ سہ قیود داخل اند یکے آنکہ ساکن اول مدہ باشد، لے الف ویائے مکسور ماقبلہا او واو مضموم ما قبلہا یا یائے تصغیر وآن دائماً ساکن می باشد چنانچہ الف از مدات ازین جہت یائے تصغیر را در حکم مدہ می گویند، پس مراد از مدہ یائے تصغیر است کہ بعضے را از مدات مشابہ است در لزوم سکون دوم این کہ ساکن ثانی مدغم باشد سیوم وحدت کلمہ لے ہر دو از ساکنین در یک کلمہ باشد، این چنین نہ باشد کہ یکے از ساکنین در آخر کلمہ باشد، وساکن ثانی در اول کلمہ دیگر پس التقائے ساکنین علی حدہ چون اُحْمُوَّرَ کہ ساکن اول مدہ است زیرا کہ واو است ساکن وما قبلش مضموم وساکن ثانی این را مدغم است ووحدت کلمہ نیز موجود است زیرا کہ کلمہ واحد است نہ متعدد ۱۲

[11] قولہ وماسوائے او علی غیر حدہ است الخ چون قبیل ازین در حاشیہ معلوم شد، کہ برائے بودن التقائے ساکنین علی حدہ سہ شرط اند وچون ہمہ یا بعض منتفی شوند التقائے ساکنین علی غیر حدہ خواہد شد، زیرا کہ انتفائے حرکت چنانچہ بانتفائے جمیع اجزائے وے می گردد ہم چنین بانتفائے بعض نیز پس جمیع صور علے غیرہ ہفت شدند، یکے آن کہ شرط اول منتفی شود فقط، چنانچہ يَخِصِّمُونَ، کہ در اصل يَخْتَصِمُونَ بود. تا را صاد کردہ. حرکتش را حذف نمودہ، در دوم ادغام کردند پس درین جا شرط اول مفقود است زیرا کہ ساکن اول مدہ نیست در اخیرین لے مدغم بودن ساکن ثانی ووحدت کلمہ موجود است، اما مکسور بودن ساکن اول لے فا کلمہ کہ خا است بہ سبب اصالت کسرہ در تحریک ساکن، چنانچہ در آخر ہمین قانون مذکور است یا شرط دوم منتفی شود، پس اے ثانی مدغم نہ باشد چنانچہ در قَالْنَ یا محض ثالث مفقود باشد، چنانچہ در اِضْرِبُنَّ کہ در اصل اِضْرِبُوْنَّ بود، زیرا کہ اِضْرِبُوا کلمہ ایست ونون کلمہ دیگر، یا ہر دو شرط اولین مفقود باشند، چون مُدَّ امر کہ از مَدَّ بنا کردند، تائے وقت بنائے امر محذوف گردید، وآخر بوقت ساکن شد، پس شرط ثالث لے وحدت کلمہ موجود است اما مدہ بودن اول ومدغم بودن مفقود است ثانی وثالث مفقود باشند، چنانچہ اِضْرِبُوا الْقَوْمَ کہ اول مدہ است اما مدغم بودن ثانی ووحدت کلمہ مفقود است یا اول وثالث مفقود باشند، چنانچہ لِيَدْعُوْنَّ کہ در اصل لِيَدْعُوْنَ بود، وبلحوق نون ثقیلہ، نون اعرابی محذوف شد پس ثانی مدغم است اما شرط اول لے ممدودیت ساکن اول وثالث لے وحدت کلمہ مفقود است یا ہر سہ منتفی باشند، چنانچہ در قُلِ الْحَقَّ کہ نہ اولین مدہ است ونہ ثانی مدغم، ونہ وحدت کلمہ ۱۲

وحکم علی حدہ خواندن ساکنین است مطلقاً[1] وحکم علی غیر حدہ خواندن ساکنین است درحالت[عه] وقف ونہ خواندن ساکنین درحالت غیر وقف، پس[2] درحالت غیر وقف اگر ساکن[3] اول مدہ یا نون خفیفہ[4] باشد حذف کردہ می شود، اتفاقاً[5]، سوائے سہ[6] جا در اجوف یعنی مصدر باب افعال واستفعال واسم مفعول چرا کہ دریں جا اختلاف است، بعضے صرفیان اولیٰ را حذف می کنند، وبعضے ثانی را، واگر ساکن اول مدہ یا نون خفیفہ نہ باشد، حرکت دادہ شود، ساکنے کہ در آخر کلمہ است[7]، واگر در آخر نہ باشد، اول را کسرہ در تحریک ساکن اصل است وغیر[8] او بہ سبب عارضہ،

قانون ہر واو غیر مکسور[9]، کہ در ماضی معلوم ثلاثی مجرد اجوف الف شدہ، بیفتد فا کلمہ او را حرکت ضمہ می دہند، وجوباً،

تعلیل خُفْنَ در اصل خَوِفْنَ بود، واو متحرک ماقبلش مفتوح واو را بالف بدل کردند، خَافْنَ شد، پس التقائے ساکنین شد، میان الف وفا، اول ایشان مدہ بود، آن را حذف کردند، تا از خَافْنَ خَفْنَ شد، پس فتح فائے کلمہ را بکسرہ بدل کردند، تا کہ دلالت کند بر کسرہ عین ماضی خِفْنَ شد،

قانون ہر واو[10] مکسور ویائے[11] مطلقاً، کہ در ماضی معلوم ثلاثی مجرد اجوف الف شدہ باشد، بیفتد،

---

[1] قولہ مطلقاً الخ یعنی درحالت وقف ودرحالت غیر وقف، مثال درحالت وقف چون ضَالٌّ ودرحالت غیر وقف چون ضَالٌّ ومُضِلٌّ ۱۲

[2] قولہ پس الخ تعریف است بر نخواندن ہر دو ساکن، بر تقدیر علی غیر حدہ، درحالت وقف، برائے بیان این امر کہ چون ہر دو ساکنین برحال نمانند ضرور است حذف یکے از ینہا یا تحریک آن وآن حذف وتحریک در اول باشد یا در ثانی ونیز حرکتش از حرکات ثلاثہ کدام باشد وکدام نہ باشد ۱۲

[3] قولہ ساکن اول مدہ باشد الخ چنانچہ در قَالَنَّ الف کہ ساکن اول مدہ است ساقط شدہ است ۱۲

[4] قولہ یا نون خفیفہ الخ چنانچہ لَا تُهِيْنَ الْفَقِيْرَ کہ در اصل لَا تُهِيْنَنْ الْفَقِيْرَ بود ۱۲

[5] قولہ اتفاقاً الخ یعنی نزد جمیع صرفیان ۱۲

[6] قولہ سوائے سہ جا الخ چنانچہ اِسْتِقَامَةٌ کہ در اصل اِسْتِقْوَامًا بود، واقامۃً کہ در اصل اقوامًا بود، ومَقُوْلٌ کہ در اصل مَقْوُوْلٌ بود ودریں اختلاف است بعضے اول را حذف می کنند، زیرا کہ زائدہ علامت است وعلامت حذف کردہ نہ می شود، وبعضے ثانی زیرا کہ زائدہ است وزائدہ زیادہ تر حقدار است مر حذف را ۱۲

[7] قولہ در آخر کلمہ الخ یعنی برابر است کہ ساکن اولی آخر کلمہ است۔ چنانچہ در لَوِاسْتَطَعْنَا در اصل لَوْ اِسْتَطَعْنَا بود یا ساکن آخر کلمہ باشد چنانچہ در لم یجد ۱۲

[8] قولہ وغیر او بہ سبب عارضہ الخ وآن عارضہ ہم چون مطلوبیت خفت، چنانچہ در فتح اِحْمَرَّ امر یا حمل اقل بر اکثر مثل ضمہ واو دَعَوُا اللّٰہَ کہ چون در باقی صیغہا نیز ماقبل واو جمع مضموم می باشد۔ لہٰذا دریں جا برائے حمل اقل بر اکثر ضمہ برحال داشتند ۱۲

[9] قولہ غیر مکسور الخ یعنی مفتوح باشد، چنانچہ در قُلْنَ کہ واو مفتوح الف شدہ بیفتادہ است یا مضموم چنانچہ در طُلْنَ کہ در اصل طَوُلْنَ واو مضموم الف شدہ بیفتادہ است، وبایں قید احتراز کرد، از مکسور کہ حکمش دیگر است چنانچہ خواہد آمد ۱۲

[10] قولہ ہر واو مکسور الخ چون خِفْنَ کہ در اصل خَوِفْنَ بود، بعد حذف واوے بقانون قَالَ، خا را کہ فاء کلمہ است کسرہ دادند ۱۲

[11] قولہ ویائے مطلقاً الخ یعنی مضموم باشد یا مفتوح یا مکسور چون هِبْنَ وبِعْنَ وطِبْنَ کہ در اصل هَيُبْنَ وبَيَعْنَ وطَيِبْنَ واو بقانون قَالَ الف شدہ بیفتاد، وہا را در اول وبا را در ثانی وطا در ثالث ہمہ فاء کلمہ اند کسرہ یافتند ۱۲

[عه] معنی خواندن آن ست کہ ہر دو ساکنین، را برحال داشتہ خواندہ شود، نہ حذف نہ حرکت دادہ شود، چون ضَالٌّ خُوَيْلٌ

[عه] یعنے حکم علی غیر حدہ این است، یکے اولین حکم آن ست کہ اگر درحالت وقف آیند، ہر دو را برحال داشتہ خواندہ شود، چون العالمین یا نستعین ساکن بود، ہرگاہ وقف کردیم نون ہم ساکن شد، بہ سبب وقف العَالَمِيْنَ شد باقی دو حکم، یکے حذف دوم متحرک کردن مابعد می آیند ۱۲

فاء کلمۂ وے را حرکت کسرہ می دہند، وجوبًا،

تعلیل قِیْلَ در اصل قُوِلَ بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند، بعد از سلب حرکت ما قبل قِوْلَ شدہ، پس واو ساکن مظہر ما قبلش مکسور، آن را بیا بدل کردند قِیْلَ شُد،

قانون[1] ہر واو[2] و یا مضموم یا مکسور متوسط[3] یا در حکم متوسط، کہ در اصل سلامت نماندہ[4] شد، و در ناقص[5] ثلاثی مجرد مطلقًا، در فعل[6] متصرف باشد، یا در متعلقات[7] وے بجز[8] فعل حقیقی یا حکمی از اجوف و تفعلین[9] از ناقص حرکت آن واو، و یا نقل کردہ بما قبل می دہند، وجوبًا، بشرطے[10] کہ آن واو، و یا

[1] قولہ قانون الخ اگرچہ بسبب آمدن این قانون بعد تعلیل قِیْلَ بظاہر قانون قِیْلَ می شود، لیکن تعلیل یقول، یبیع راسے ہر مضارع العین واوی و یائی را نیز شامل است، و نیز باید دانست کہ قِیْلَ در سہ امر واقع گردیدہ است، یکے نقل حرکت عین کلمہ بسوئے ما قبل، دوم سلب حرکت ما قبل، سوم ابدال واو، یا، پس این محض نقل حرکت عین کلمہ است بسوئے ما قبل، اما سلب حرکت ما قبل قانونش ازین خواہد آمد، و ابدال واو بیا، بسبب مکسور بودن ما قبل است لے بقانون مِیْعَادٌ چنانچہ گذشت ۱۲

[2] قولہ ہر واو و یا مضموم یا مکسور الخ احتراز است از یخوف کہ نقل نہ خواہد شد، بلکہ بقانون یقال بالف مبدل شود، پس مثال مضموم چون یطول مثال مکسور چون یطیح و قول، و مثال یائے مضموم چون یبوب کہ در اصل یَنْیُبُ بود، یائے مکسور چون یبیع کہ در اصل یَبْیِعُ بود ۱۲

[3] قولہ متوسط یا در حکم متوسط الخ اے بمقابلہ عین کلمہ باشد، حقیقۃً، چنانچہ در یبیع و یقول یا بمقابلہ عین کلمہ نہ باشد، بلکہ بمقابلہ لام کلمہ باشد، اما چون کہ بعد ازان واو یا ضمیر یا علامت تثنیہ و جمع واقع شدہ باشد کہ او حکم آخر کلمہ گرفتہ باشد، و این لام در وسط آمدہ باشد، چون دَاعُوْنَ کہ در اصل دَاعِوُوْنَ بود، دَاعِیْنَ کہ در اصل داعِوِیْنَ بود، پس واو و یا علامت جمع دریں جا پس از لام کلمہ آمدہ اند، و ہم چنیں رَامُوْنَ و رَامِیْنَ کہ واو در اول و یائے در ثانی علامت جمع است، و یا و واو ضمیر بود چون در تدعون و تدعین و ترمون و ترمین ۱۲

[4] قولہ در اصل سلامت نماندہ باشد الخ اے وقت وجود شرائط مذکورہ، تعلیل کردہ شود، وران کلمہ، لیکن بشرط آنکہ در اصل اے ماضی معلوم آن تعلیل شدہ باشد، مگر در ثلاثی مجرد از ناقص کہ معلل بود، ماضی معلوم وے شرط تعلیل مذکورہ نیست، پس مثل عُوِرَ مجہول دمَعْوُوْرٌ۔ و حِیْدَ مجہول دمَصْیُوْدٌ ازین جا خارج شد، زیرا کہ سلامت ماندہ اند برائے حمل بر غیر اے بمعنی خود ۱۲

[5] قولہ و در ناقص ثلاثی مجرد مطلقًا الخ اے برائے ثلاثی مجرد از ناقص معلل بودن اصل شرط نیست، پس مثال معلل چون یدعون و غیرہ معلوم و مثال اصل غیر معلل چون یدعون کہ اصل وے دَعُوَ بسبب غیر مفتوح بودن ما قبل واو بالف مبدل نہ شدہ است و با وجود آن یدعون، یدعون خواندن و نقل کردن حرکت واو اولی دما قبل واجب است ۱۲

[6] قولہ در فعل متصرف الخ احتراز است از مثل اَقْوِلْ بہ وابیع بہ، چرا کہ فعل تعجب غیر متصرف است ۱۲

[7] قولہ متعلقات وے الخ اے مشتقات، مثل اسم فاعل و مفعول و صفت شبہ و صیغہ مبالغہ مثل رَامُوْنَ و دَاعُوْنَ کہ در اصل رَامِیُوْنَ و دَاعِیُوْنَ بودند، و بسبب قانون وجوبی رَامُوْنَ و دَاعُوْنَ شدہ ۱۲

[8] قولہ بجز فعل حقیقی یا حکمی الخ مراد از فعل حقیقی یا کلمہ ایست کہ در حروف حرکات و سکنات مثل فعل باشد چنانچہ قُوْلَ و بُیِعَ و فعل حکمی آن کہ با خراج بعض حصہ از اول ما بقی شکل فِعْلَ حاصل کند، چنانچہ اُخْتِیْرَ و اُنْقِیْدَ بعد حذف اُخ در اول و اُن در ثانی خِیْرَ و قِیْدَ پیدا شدہ است لہذا نام وے فعل حکمی نہادہ شدہ است و باید دانست کہ فعل حکمی محصور است بباب انفعال و افتعال زیرا کہ استخرج بعد حذف آن وزن غیر فعل پیدا می شود نہ وزن فُعِلَ و فائدہ اش اینکہ در اینان نقل جائز است نہ واجب، و نیز سوائے نقل دو امر دیگر اے حذف و اشمام نیز جائز است پس اگر استثنار نہ کردے وجوب امر اول، اے نقل و عدم جواز اخیرین اے حذف و اشمام معلوم شد ۱۲

[9] قولہ بجز از تفعلین از ناقص چرا کہ دریں جا نقل و اثبات ہر دو جائز اند ۱۲

[10] قولہ بشرطیکہ آن واو، یا بدل از ہمزہ نہ باشد الخ احتراز است از سُوِلَ کہ در اصل سُئِلَ بود بسبب ضمہ ما قبل بواو مبدل شد، و از مُسْتَہْزِءُوْنَ کہ در اصل مستہزئون و از مُسْتَہْزِئِیْنَ کہ در اصل مُسْتَہْزِئِیْنَ بود، پس در مثل این چنیں صیغہا نقل حرکت واو و یا، بما قبل ممنوع است ۱۲

بدل از ہمزہ، وضمہ[1] وکسرہ آنہا منقول از ہمزہ وما قبل[2] آنہا مفتوح[3] والف نباشد،
قانون، در فعل[4] از اجوف نقل حرکت وحذف واشمام، ودر تفعلین[5] از ناقص حرکت واثبات وے جائز است۔

تعلیل یَقُوْلُ، تَقُوْلُ، اَقُوْلُ، نَقُوْلُ دراصل یَقْوُلُ، تَقْوُلُ، اَقْوُلُ، نَقْوُلُ بود ضمہ بر واو ثقیل بود، نقل کردہ بما قبل دادند، تا از یَقْوُلُ الخ یَقُوْلُ الخ شد،

تعلیل یُقَالُ، تُقَالُ، اُقَالُ، نُقَالُ دراصل یُقْوَلُ، تُقْوَلُ، اُقْوَلُ، نُقْوَلُ بود واو مفتوحہ ماقبلش حرف صحیح ساکن فتحش را نقل کردہ، بماقبل دادہ، واو را بالف بدل کردند، تا از یُقْوَلُ الخ یُقَالُ الخ شد،

قانون ہر واو، ویاء متوسط[6] مفتوح[7] کہ دراصل سلامت نماندہ باشد، در فعل منصرف[8] تا متعلقات[9] وے سوائے[10] کلمہ اسم کہ بروزن افعل ماقبلش حرف صحیح[11] ساکن مظہر[12] باشد فتحش را نقل کردہ بماقبل دادہ، آن را بالف بدل کنند وجوباً بشرطیکہ آن کلمہ ملحق[13] وبمعنی[14] لون وعیب[15] و

---

[1] قولہ وضمہ وکسرہ آنہا منقول از ہمزہ نباشد الخ احتراز است از یَسُوْءُ یَجِیْءُ کہ دراصل یَسْوُءُ ویَجْیِءُ بودند، ضمہ ہمزہ را بما قبل دادہ، ہمزہ را حذف کردند، چراکہ نقل حرکت این واو ویا بما قبل روا نیست ۱۲

[2] قولہ وما قبل آن الف نباشد الخ احتراز است از مُقَاوِلٌ ومُبَایِعٌ، چراکہ الف قابل حرکت نیست پس نقل ممتنع گردید ۱۲

[3] قولہ وما قبل آنہا مفتوح نباشد الخ احتراز است از طَوَلَ وبَیَعَ چراکہ در مثل اینہا آن واو ویا بقانون قَالَ الف شوند ۱۲

[4] قولہ در فعل از اجوف الخ پس مثال نقل حرکت ہمان بیع وقیل وحذف حرکت چون قول وبوع واشمام بعد نقل حرکت بسوئے ماقبل باین طور کہ کسرہ فاکلمہ را بسوئے ضمہ ویاء را بسوئے واو میلان دادہ شوند ۱۲

[5] قولہ در تفعلین از ناقص الخ چنانچہ در تَدْعُوِیْنَ تَدْعِیْنَ واثبات وائے تَدْعُوِیْنَ ہردو جائز اند ۱۲

[6] قولہ متوسط الخ اے حقیقۃً عین کلمہ باشد، چنانچہ در بَیَانٌ وبَیَاعٌ دیقال ۱۲

[7] قولہ مفتوح الخ زیراکہ اگر مکسور یا مضموم باشد، قانون در او جاری خواہد شد نہ این قانون ۱۲

[8] قولہ در فعل متصرف باشد الخ احتراز است از ما ابیع وما اقول ۱۲

[9] قولہ متعلقات وے الخ مثل اسم فاعل واسم مفعول وغیرہ ۱۲

[10] قولہ سوائے کلمہ اسم کہ بروزن افعل الخ چون در قولہ متعلقات وے اسم تفضیل ہم آمدہ بود، لہذا اورا استثناء کرد کہ درین جا این تعلیل جاری نمی شود اَقْوَلُ واَبْیَعُ می ماند ۱۲

[11] قولہ حرف صحیح ساکن الخ پس بقولہ صحیح احتراز شد، از بایع وقَاوَلَ چراکہ در ماقبل حرف صحیح در وے نیست، وبقولہ ساکن احتراز شد از قَوَّلَ وبَیَّعَ چراکہ حرف ماقبل اگرچہ صحیح است، لیکن ساکن نیست ۱۲

[12] قولہ مظہر باشد الخ احتراز شد از قَوَّلَ وبَیَّعَ چراکہ مدغم است نہ مظہر ۱۲

[13] قولہ ملحق باشد الخ احتراز شد از جَهْوَرَ چراکہ دراصل جَهَرَ ثلاثی مجرد بود، پس برائے الحاق بدَحْرَجَ واو قبل از لام کلمہ آوردند، تا جَهْوَرَ شد، پس اگرچہ شرائط موجود اند، اما چونکہ مقصود فوت خواہد شد، ازین جہت تعلیل ممنوع داشتند، چراکہ این چنین ضرورت در شعر می شود، پس بعد تعلیل جہار خواہد شد، ومطلوب فوت خواہد شد ۱۲

[14] قولہ بمعنے لون نہ باشد الخ احتراز است از مانند اَسْوَدَ کہ اَسَادَ خواندن ممنوع است ۱۲

[15] قولہ وعیب نباشد الخ احتراز است از مثل اِعْوَرَّ واَعْیَنَ ۱۲

وصیغہ آلہ نہ باشد،

تعلیل قَائِلٌ دراصل قَاوِلٌ بود، واو واقع شد بعد از الف فاعل و دراصل سلامت نمانده بود، آن را بہ ہمزہ بدل کردند، تا از قَاوِلٌ، قَائِلٌ شد،

قانون ہر واو ویا، کہ واقع شود بعد از الف[2] فاعل و دراصل سلامت نمانده باشد یا اصل[3] او نباشد آن واو، ویار را بہ ہمزہ بدل کنند وجوباً،

تعلیل قِیَالٌ دراصل قِوَالٌ بود، واو واقع شود، بجائے عین کلمہ در جمع و در مفرد سلامت نمانده بود وما قبلش مکسور آن را بیا بدل کردند، تا از قِوَالٌ، قِیَالٌ شد،

قانون ہر واو کہ واقع شود در مقابلہ عین کلمہ مصدر[4] یا جمع و در فعل و واحد سلامت نمانده باشد، یا در واحد ساکن و در جمع قبل الف باشد ماقبلش مکسور آن واو را بیار بدل کردند وجوباً، بشرطیکہ لام کلمہ وے معل نہ باشد،

تعلیل قُوَیِّلٌ وقُوَیِّلَۃٌ دراصل قُوَیْوِلٌ وقُوَیْوِلَۃٌ بودند، واو، ویا در یک کلمہ ہم آمدند نخستین از ایشان ساکن بدل از چیزے نہ بود، آن واو را یا کردہ، در یار ادغام کردند، تا از قُوَیْوِلٌ وقُوَیْوِلَۃٌ قُوَیِّلٌ وقُوَیِّلَۃٌ شد

قانون ہر واو، ویار کہ جمع شود در یک کلمہ یا حکم[5] وے سوائے کلمہ اسم بر وزن اَفْعَلَ[6] اول ایشان ساکن[7] لازم غیر

---

[1] قولہ وصیغہ آلہ نہ باشد الخ احتراز شد از مثل مِقْوَلٌ ومِقْوَلَۃٌ ومِقْوَالٌ ۱۲

[2] قولہ بعد از الف فاعل الخ اے بعد الف کہ علامت فاعل است یعنے مقابلہ عینؔ اسم فاعل آید ۱۲

[3] قولہ یا اصل او نباشد الخ چنانچہ غَائِطٌ کہ دراصل غَاوِطٌ بود وسَائِفٌ کہ اصل سَایِفٌ بود، ووجہ نبودن اصل این کہ نزد بعض ماضی این ہر دو اصلاً نیامدہ ونزد بعض ماضی غائط قلیل آمدہ است لے غاط مستعمل است ۱۲

[4] قولہ مصدر الخ اے اگر در مقابلہ عین کلمہ مصدر این چنین واو آمدہ است، پس شرط است کہ در فعل تعلیل کردہ شدہ باشد واگر در جمع آمدہ است شرط است کہ در واحد آن جمع چنانچہ درین جا واحد اسم فاعل است، تعلیل کردہ شدہ باشد در آن واو دسوم جائے تعلیل این کہ واو واقع شدہ باشد در واحد، لیکن وآنجا ساکن باشد پس در جمع آن واو قبل الف آید وما قبلش مکسور باشد، پس آن واو نیز یا خواہد شد، اما کسرہ ماقبل در ہر سہ شرط است، نہ در آخر اما قولہ بشرطے کہ لام کلمہ معل نہ باشد متعلق است باخیرلا با ولین، پس در مصدر مکسوریت ماقبل وتعلیل فعل شرط است، چنانچہ بوجود این شرط قَوَامًا قیامًا شد ودر جمع مکسوریت ماقبل وتعلیل در ہر واحد شرط است، چنانچہ در قِوَالٌ بروزن ضِرَابٌ قِیَالٌ شد وحِوَاضٌ، حِیَاضٌ شدہ است ودِواض دیاض شدہ است وانیان از قسم ثالث اند، بوجود شرائط اینہا چنانچہ واحد اینہا حوضٌ ودوضٌ است وواو در آن ہر دو صیغہ واحد آن ساکن است ودر جمع قبل الف وبعدہٗ کسرہ واقع شدہ اند، پس دیاض وحیاض خواندن واجب شد، وفائدہ شرط اخیر بثالث این کہ اگر در لام کلمہ تعلیل شدہ باشد، پس تعلیل در عین کلمہ نیز جائز نہ خواہد شد چنانچہ دیانٌ مفرد است کہ دراصل رویان بود، واو یا گردید بقاعدہ سیمی دیان وجمعش رِوَای است پس کما سیجی رواء شد اکنون این واحد اگر مستجمع شرائط مذکور است، اما چونکہ لام کلمہ معل است کہ از یار ہمزہ شد، پس رِیَاءٌ نہ خواہند خواند، ورنہ الف ساکن است ودیگر ایں کہ حرف علت کالعدم است پس گویا موجود نیست، پس اجتماع اعلالین خواہد شد لہذا رِوَاءٌ باقی خواہد ماند ۱۲

[5] قولہ حکم وے الخ اے حکم یک کلمہ مثل مضاف ومضاف الیہ پس شال است مسلموی زا مسلمی شدہ است ۱۲

[6] قولہ افعل الخ احتراز است از اَیْوَمُ کہ درین جا واو، یا نخواہد شد بلکہ اَیْوَمُ خواہد ماند ۱۲

[7] ساکن لازم غیر مبدل الخ پس بقید ساکن احتراز شد از قویلٌ واحدہ مؤنثہ مصغرہ اسم تفضیل وبثانی از قَوِیَ کہ یک وجہ جوازی است در قوی چراکہ چون سکون بقانون عُلِم جائز است نہ واجب واین وجوب ولزوم بدل وقت است کہ سکون لازم باشد وبثالث احتراز شد از بُوْیِعَ چراکہ واو بدل است از الف وانیکہ اصلی است ۱۲

باشد آن واو را یا، کردہ در یا، ادغام می کنند، وجوباً سوائے واو عین کلمہ بعد از یائے تصغیر کہ در مکبر متحرک باشد چراکہ آن واو بیا بدل کردہ شود جوازاً،

تعلیل مَقُولٌ در اصل مَقْوُوْلٌ بود، ضمہ بر واو ثقیل بود، نقل کردہ بما قبل دادند، تا از مَقُوُوْلٌ، مَقُوْلٌ شُد، پس التقائے ساکنین شُد میان ہر دو واو، بعض صرفیان واو اولیٰ را حذف میکنند لِاَنَّ الثَّانِيَةَ عَلَامَةٌ وَالْعَلَامَةُ لَا تُحْذَفُ، مَقُوْلٌ شد و بعض صرفیان واو ثانی را حذف می کنند لِاَنَّهَا زَائِدَةٌ وَالزَّائِدَةُ اَحَقُّ بِالْحَذْفِ، مَقُوْلٌ شد بر وزن مَفُوْلٌ،

تعلیل قُوْلَنَّ در اصل قُلْ بود، چون نون ثقیلہ بدو متصل شُد، ما قبلش مبنی بر فتح گشت پس واو یکہ محذوف شدہ بود، باز آمد زیراکہ علت حذف او نماند، تا از قُلْ قُوْلَنَّ شد،

قانون ہر حرف علت کہ بباعثے بیفتد بوقت دور شدن آن باز آید، وجوباً

باب دوم بر وزن فَعَلَ يَفْعِلُ چون الطَّوْحُ ہلاک شدن،

باب سوم صرف صغیر ثلاثی مجرد اجوف واوی از باب فَعِلَ يَفْعِلُ چون الخَوْفُ ترسیدن

باب چہارم صرف صغیر ثلاثی مجرد اجوف واوی از باب فَعُلَ يَفْعُلُ چون الطُّوْلُ دراز شدن

(و دیگر ابواب مستعمل نہ شدہ اند)

باب اول صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بر وزن اِفْعَالٌ چون اَلْاِقَامَۃُ بپا کردن

---

[1] قولہ واو را الخ لے وجود شرائط در ساکن اول ضروری است، پس اول یا باشد خواہ واو باشد، ہم چنین واو یا شود، اول باشد یا ثانی چرا کہ درین خفت است نہ در عکس لے در بدل کردن یا ، بواو چراکہ چہار ضمہ جمع خواہند شد، نہ آن ثقیل است از چہار کسرہ کہ وقت ابدال واو بیا خواہند شد۔

[2] قولہ سوائے واو عین کلمہ الخ لے در باقی ہمہ جا وقت وجود شرائط قانون مذکور واجب است اما در یک صورت جائز است نہ واجب لے واؤ کہ در مکبر عین کلمہ باشد، و نیز در آن جا متحرک بود یعنے از تعلیل سلامت ماندہ باشد، و در مصغر بعد از یا ، تصغیر آید، پس در ہمیں صورت ادغام تبدیل واو بیا جائز است، چنانچہ تصغیر مِقْوَالٌ اسم آلہ صُغری مُقَيْوِلَةٌ است، پس درین جا بر حال داشتن و مُقَيِّلَةٌ خواندن جائز است، پس برائے این صورت جوازے نیز سہ شرط اند، یکے غیر معلل بودن آن واو در مکبر، دیگر آمدن آن واو بعد یائے تصغیر نہ بعد حرف دیگر، سوم وقوع آن واو بمقابلہ عین کلمہ، پس اگر شرط اول. منتفے شود، واو، را یا کردن واجب است، چنانچہ در تصغیر مِقَالٌ مُقَيِّلٌ واجب است و مثال وقوع واو عین کلمہ بعد از یائے کہ غیر یا ، تصغیر باشد، ظاہر شدہ است و ہم چنین اگر واو مذکور مقابلہ عین کلمہ نہ باشد، بلکہ مقابلہ لام باشد، نیز تعلیل واجب خواہد شد چنانچہ در قولہ نقل کردہ لے بحسب قانون قِيْلَ ۱۲

[3] قولہ بعض صرفیان الخ چنانچہ در قانون التقائے ساکنین بعد از قانون قَالَ این قانون حال بدین سوار مصنف اشارہ رفتہ لے اتفاق است سوائے ... سر جائے، یکے از آن سہ اسم مفعول بود ۱۲

[4] قولہ علامت الخ پس این بعض صرفیان میم مفتوح و واو ہر دو را علامت اسم مفعول می شمارند ۱۲

[5] قولہ محذوف شدہ الخ لے بقانون التقائے ساکنین ۱۲

[6] قولہ علت الخ زیراکہ علت حذف وا لتقائے ساکنین علے غیر حدہ بود، چنانچہ در قانون قَالَ مذکور شد، اگر التقائے ساکنین علے غیر حدہ بار مدہ با نون خفیفہ باشد، حذف او واجب است، اتفاقاً سوائے سہ جا و اکنون آن علت رفت زیراکہ نون تاکید فتح ما قبل خود می خواہد، محض یک واو شد، نہ متعدد ۱۲

باب دوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن تَفْعِیل چون التَّحْوِیْلُ گردانیدن
باب سوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن مُفَاعَلَة چون اَلْمُقَاوَمَةُ مقابلہ کردن
باب چهارم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن تَفَعُّل چون التَّحَوُّلُ برگشتن
باب پنجم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن تَفَاعُل چون التَّنَاوُلُ خوردن گرفتن
باب ششم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن اِفْتِعَال چون اَلِاجْتِنَابُ بیابان طے کردن
باب هفتم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن اِنْفِعَال چون اَلِانْقِيَادُ رام شدن
باب هشتم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن اِسْتِفْعَال چون اَلِاسْتِقَامَةُ اقامت کردن
باب نهم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن اِفْعِلَال چون اَلِاسْوِدَادُ سیاہ شدن
باب دهم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی بروزن اِفْعِيلَال چون اَلِاسْوِيدَادُ سخت سیاہ شدن

(ختم شدند ابواب ثلاثی مزید فیہ اجوف واوی، وشروع شدند ابواب ثلاثی مجرد اجوف یائی)

باب اول صرف صغیر ثلاثی مجرد اجوف یائی بروزن فَعَلَ يَفْعِلُ چون اَلْبَيْعُ خرید و فروخت کردن
باب دوم صرف صغیر ثلاثی مجرد اجوف یائی بروزن فَعَلَ يَفْعَلُ چون اَلْغَيْظُ غائب شدن
باب سوم صرف ثلاثی مجرد اجوف یائی بروزن فَعِلَ يَفْعَلُ چون اَلطِّيبُ پاکیزہ شدن

(واز دیگر نیامده، ختم شدند مجردات اجوف یائی)

باب اول صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن افعال چون اَلْاِطَارَةُ پرانیدن
باب دوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن تفعیل چون التَّطْيِيبُ خوشبودار شدن
باب سوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن مُفَاعلہ چون اَلْمُبَايَعَةُ بایکدیگر بیع کردن
باب چهارم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن تَفَعُّل چون التَّحَيُّرُ سرگشتہ شدن
باب پنجم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن تفاعل چون اَلتَّزَايُدُ زیادہ شدن
باب ششم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن افتعال چون اَلِاخْتِيَارُ برگزیدن
باب هفتم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن انفعال چون اَلِانْقِيَاسُ بر اندازہ شدن
باب هشتم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن استفعال چون اَلِاسْتِفَادَةُ فائدہ گرفتن
باب نهم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن افعلال چون اَلِابْيِضَاضُ سفید شدن
باب دهم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ اجوف یائی بروزن افعیلال چون اَلِابْيِيضَاضُ بسیار سفید شدن

(واز دیگر نیامده، ختم شدند اجوف و شروع شدند ابواب ناقص)

باب اول صرف صغیر ثلاثی مجرد ناقص واوی بروزن فَعَلَ یَفْعُلُ چون الدُّعَاءُ خواندن بیت

دعوت اندر میہمانی دعوت است اندر نسب + دعوت اندر حرب باشد لے بزرگے باحسب

تعلیل دُعَاءٌ دراصل دُعَاوٌ بود، واو واقع شد، بعد از الف[۲] زائدہ، برطرف[۱]، آن را بہ ہمزہ بدل کردند تا دُعَاءٌ شد،

قانون ہر واو، ویا کہ واقع شود بعد الف زائدہ، برطرف[۳] یا در حکم طرف آن را بہ ہمزہ بدل کنند وجوباً،

تعلیل دُعِیَ دراصل دُعِوَ بود، واو واقع شد، در[۴] مقابلہ لام کلمہ، وما قبلش مکسور آن را بیا بدل کردند، تا از دُعِوَ، دُعِیَ شد،

قانون ہر واو کہ واقع شود مقابلہ لام کلمہ وما قبل او مکسور باشد آن واو را بیا بدل کنند وجوباً،

قانون ہر یار کہ واقع شود در آخر فعل و فتح غیر اعرابی[۶] وما قبلش مکسور[۵] باشد، کسرہ ما قبلش را بفتح بدل کردہ جوازاً یا را بالف بدل کنند وجوباً برلغت بنی طے،

تعلیل یَدْعُوُ الخ دراصل یَدْعُوُ الخ بود، ضمہ بر واو ثقیل بود، آن را انداختند، تا از یَدْعُوُ الخ یَدْعُو الخ شدند،

قانون ہر واو، ویا مضموم یا مکسور کہ واقع شود بمقابلہ[۹] لام کلمہ، بعد از ضمہ وکسرہ حرکت آن را حذف می کنند، وجوباً بشرطیکہ درمیان کسرہ[۱۰] و واو، وضمہ ویا نہ باشد آن

---

[۱] قولہ برطرف الخ لے بعد الف بلا فاصلہ آن واو یا باشد، لیکن آن واو ویا درحقیقت آخر ہماں کلمہ باشد چنانچہ دُعَاءٌ پس دُعَاءٌ خواندن جائز است ۱۲

[۲] قولہ بعد الف زائدہ الخ احتراز است از لفظے کہ بمقابلہ حرف اصلی باشد چرا کہ ہر واو، ویا کہ واقع شود بعد ازاں الف آن را بہ ہمزہ بدل کردن ممتنع است چنانچہ رَائِیٌ را رَاءٌ خواندن منع است ۱۲

[۳] قولہ در حکم طرف الخ لے بعد واو ویا حرف دیگر باشد، پس آن واو، ویا حقیقۃً طرف کلمہ نہ شدند، اما در حکم بایں طور کہ آن دیگر حرف کہ بعد از واو، ویا است، آن کلمہ را لازم نہ باشد، بلکہ بعضے وقت ازان کلمہ را منفک ہم می شود، پس در عَدَاوَۃٌ اگرچہ واو بعد از الف زائدہ واقع شدہ است اما چونکہ جدا شدن تائے از عَدَاوَۃٌ جائز نیست، ازیں سبب آن را بہ ہمزہ بدل کردن ممتنع است مَزْمَایَانِ را بہ ہمزہ بدل کردن واجب است، چرا کہ الف ونون تثنیہ مَزْمَائِیٌ را لازم نیست، چنانچہ در مفرد وجمع از و منفک می شود۔ پس این الف نون چون فی الجملہ غیر منفک ازیں جہت کالعدم شمردہ، واو، ویا را حکم طرف دادند، گویا کہ در آخر کلمہ اند، پس ہمزہ کردن آن ہر دو واجب شد فتدبر ۱۲

[۴] قولہ بمقابلہ لام کلمہ الخ احتراز است از عِوَضٌ وَحِوَلٌ کہ واو در آخر نیست ۱۲

[۵] قولہ مکسور باشد الخ ملحوظ است این کہ متحرک باشد آن واو زیرا کہ باوجود تحقق این شرائط اگر ساکن باشد، قانون مِیْعَادٌ درو جاری خواہد شد ۱۲

[۶] قولہ فتح غیر اعرابی الخ باین احتراز شد از لَنْ یَرْمِیَ زیرا کہ این یا اگرچہ در فعل آخر است وما قبلش مکسور است مگر شرط بودن فتح غیر اعرابی است لے بنائے است، پس نزد او شان دعا خواندن جائز است ۱۲

[۷] قولہ وما قبلش مکسور باشد الخ احتراز است از نحو رَمَیٰ کہ دراصل رَمَیَ بود

[۸] قولہ مضموم یا مکسور الخ احتراز است از مفتوح چنانچہ در یَدْعُوَانِ وَیَرْمِیَانِ کہ این تعلیل دران جاری نہ می شود وکلمہ علی حالہ می ماند ۱۲

[۹] قولہ بمقابلہ لام کلمہ الخ زیرا کہ اگر متوسط خواہد بود، قانون اجوف درد جاری خواہد شد، نہ قانون ناقص ۱۲

[۱۰] قولہ میان کسرہ وواو وضمہ، ویا نہ باشد الخ زیرا کہ دریں قانون قِیْلَ اجوف جاری خواہد شد، پس احتراز شد از تَدْعِیْنَ دراصل تَدْعُوِیْنَ بود واز یَرْمُوْنَ کہ دراصل یَرْمِیُوْنَ بود، لَنْ تَدْعُوِیَ را لَنْ تَدْعِیَ خواندن جائز است ۱۲

واو، ویا بدل از ہمزہ بابدال[1] جوازے وحرکتش منقول از ہمزہ[2] نہ باشد

تعلیل يَدْعِيُ الخ دراصل يَدْعُوُ بود، واو بود در جائے ثالث واکنون رابع گشت حرکت ماقبلش مخالف او شد آن را بیا بدل کردہ بالف بدل کردند، تا از يَدْعُوا الخ يَدْعِيُ الخ شد

قانون ہر واو[3] کہ واقع شود سیوم جا چون مَسَاجِدُ[4] شود، وحرکت[5] ماقبلش مخالفش شود آن را بیا بدل کنند وجوباً

تعلیل دُعَاةٌ دراصل دَعَوَةٌ بود، واو را بالف بدل کردند، فتح فا کلمہ را بالضم بدل کردند، تا کہ ملتبس نہ شود بِصَلوٰة وزَكوٰة وقَنَاةٍ کہ ایشان مفرد اند، تا از دَعَوَةٌ، دُعَاةٌ شد،

تعلیل دِعِيٌّ دراصل دُعُوْوٌ بود واو واقع شد، در آخر اسم متمکن ماقبلش و او مدہ زائدہ بود آن را بیا بدل کردند تا از دُعُوْوٌ، دُعُوْيٌ پس واو، ویا در یک کلمہ بہم آمدند نخستین، از ایشان ساکن بدل از چیزے نہ بود آن واو را بیا، کردہ در یا ادغام کردند، تا از دُعُوْيٌ، دُعِيٌّ شد، در آخر اسم متمکن ماقبلش مضموم ضمہ ماقبلش را بکسرہ بدل کردند تا از دُعُيٌّ، دُعِيٌّ شد، پس ضمہ اولی را نیز بکسرہ بدل کردند، برائے مناسبت ثانی تا از دُعِيٌّ، دِعِيٌّ شد،

قانون ہر واو[6] لازم غیر بدل[7] از ہمزہ کہ واقع شود، در آخر اسم متمکن ماقبلش مضموم باشد، یا واو مدہ زائدہ باشد در جمع آن را بیا بدل کنند وجوباً، ودر مفرد مانع از وجوب اعلال است آن واو مدہ زائدہ مگر وقتیکہ ماقبلش دیگر واو متحرک باشد،

قانون ہر یا مشدد یا مخفف کہ واقع شود، در آخر اسم متمکن ماقبلش اگر یک حرف مضموم باشد ضمہ

---

[1] قولہ بابدال جوازی الخ احتراز است از ابدال وجوبی کہ در آن جا این قاعدہ جاری خواہد شد چنانچہ در جَاءٍ این قاعدہ جاری خواہد شد یعنے در حق این مہموز خواہد آمد کہ اگر دو ہمزہ متحرک یکجا جمع شوند، اگر یکے از آنہا مکسور است ثانی را بیا بدل کردن واجب است، اگرچہ دراصل جَاءِءٌ بود وثانی بیا بدل شدہ است وجَاءِيٌ شدہ است، پس ضمہ یا را باین قانون بری انداختند پس بسبب التقائے یائے نیز خواہد شد وجَاءٍ خواہد شد، لے دراصل جَائِئٌ بود، با را بہ ہمزہ بدل کردند، بقانون یَاءٍ پس دو ہمزہ متحرکہ بہم آمدند اول مکسور بود، ثانی را باز این قانون جاری کردہ، ضمہ یا را انداختہ بسبب التقائے ساکنین انداختند جَاءٍ شد ۱۲

[2] قولہ منقول از ہمزہ نہ باشد الخ احتراز شد از يَجِيُّ ويَسُوُ کہ دراصل يَجِيْئُ ويَسُوْءُ بودند ۱۲

[3] قولہ ہر واو الخ تخصیص کرد بواو، ازین جہت کہ اگر پیشتر یا است، حاجت بدین قانون نیست چراکہ مقصود ازین یا کردن است و آن حاجت پیشتر مدفوع است ۱۲

[4] قولہ چون مَسَاجِدُ شود الخ اے عام است کہ رابع شود، چنانچہ وَيُدْعِي یا زائدہ از آن ۱۲

[5] قولہ حرکت ماقبلش مخالفش شد الخ اے ماقبلش متحرک باشد، پس احتراز شد، از دُعَاءٌ چراکہ ماقبلش ساکن است و احتراز شد از يَدْعُوا چراکہ حرکت ماقبلش موافق است زیراکہ ضمہ است واو را مناسبت است بواو نہ مخالفت ۱۲

[6] قولہ ہر واو لازم الخ احتراز شد از ضَادِعُوا کہ دراصل ضَادِبُ بود، ودر حالت وقف بقانون جوازی بلحاظ ماقبل کہ ضمہ بود، آن را واو کردند، اکنون این واو ساکن لازم نیست کلمہ را وگرنہ ہمیشہ ضَادِعُوا خواندن واجب ماندی حالانکہ ضَادِبٌ خواندن وتنوین را بواو مبدل کردن ہم جائز است بلکہ اصل است ۱۲

[7] قولہ غیر بدل الخ احتراز شد از "كُفُوًا کہ دراصل كُفُؤًا بود

[8] این قانون بر سہ مثال مشتمل است، دو در جمع یکے در مفرد، مثال دو جمع آن کہ در جمع ماقبلش مضموم باشد چون دُخُوٌّ صفت مشبہ پس دُخِيٌّ بعدہ دِخِيٌّ مثال دوم یا ماقبلش واو مدہ زائدہ باشد چون دَعُوٌّ دُعوی بعدہ دِعِيٌّ مثال مفرد آنکہ واو مدہ دیگر واو متحرک مثلاً مَقْوُوْدٌ، مَقْوِيٌّ خواندہ شود اگر واو قبل مدہ دیگر واو نیست پس در مفرد تعلیل منع است، چون مَدْعُوٌّ ۱۲

آں رابکسرہ بدل کنند، وجوبًا، واگردو باشند چون دُعِیٌّ ضمہ متصل را وجوبًا، وغیر متصل را جوازًا،

تعلیل دَوَاعٍ دراصل دَوَاعِوُ بود، واو واقع شد بجائے لام کلمہ ماقبلش مکسور، آن را بیا بدل کردند تا از دَوَاعِوُ۔ دَوَاعِیُ شد، پس ضمہ بریا ثقیل بود، آن را انداختند، پس التقائے ساکنین شد میان یا و نون تنوین مقدرہ اول ایشان مدہ بود، آن را حذف کردند، تا از دَوَاعِی، دَوَاعٍ شد،

تعلیل لَمْ یَدْعُ، لَمْ یَدْعُ الخ را از یَدْعُوْا، یُدْعٰی الخ بنا کردند، یَدْعُوْ، یُدْعٰی الخ فعل مضارع بودند چون خواستند کہ فعل جحد بنا کنند، لم جازمہ جحدیہ در اولش درآوردہ آخرش را جزم کرد، علامت جزمی سقوط حرف علت شد در پنج صیغہ وسقوط نونات اعرابیہ شد، در ہفت ہفت صیغہ وسقوط چیزے نہ شد، در دو صیغہ، زیرا کہ مبنی اند، وَالْمَبْنِیُّ مَالَا یَتَغَیَّرُ اٰخِرُہٗ بِدُخُوْلِ الْعَوَامِلِ الْمُخْتَلِفَۃِ عَلَیْہِ، تا از یَدْعُوْ، وَیُدْعٰی الخ لَمْ یَدْعُ، لَمْ یُدْعَ شدند

قانون ہر حرف علت کہ واقع شد، در آخر فعل مضارع وقت دخول جوازم وبنا کردن امر حاضر معلوم حذف کردہ شود وجوبًا،

تعلیل لِتَدْعُوْنَّ دراصل لِتَدْعُوْا بود، چون نون تاکید ثقیلہ بدو متصل شد لِتَدْعُوْنَّ شد، پس التقائے ساکنین شد، میان واو و نون مدغم، چون اول ایشان غیر مدہ واو جمع بود، آن را حرکت ضمہ دادند، تا از لِتَدْعُوْنَّ، لِتَدْعُنَّ شد

تعلیل لِتَدْعِیْنَّ دراصل لِتَدْعِیْ بود، چون نون تاکید ثقیلہ بدو متصل شد لِتَدْعِیْنَّ شد پس التقائے ساکنین شد، میان یا و نون مدغم ایشان غیر مدہ یاء واحدہ بود، آن را کسرہ دادند تا از لِتَدْعِیْنَّ، لِتَدْعِنَّ شد،

قانون در التقائے ساکنین علی غیر حدہ اگر ساکن اول غیر مدہ واو جمع باشد، آن را حرکت ضمہ می دہند وجوبًا واگر ساکن اول غیر مدہ یائے واحدہ باشد، آن را حرکت کسرہ می دہند وجوبًا،

ھ قولہ لِتَدْعِنَّ الخ باید دانست کہ اُدْعُوَنَّ صیغہ واحد مذکر مخاطب امر حاضر معلوم مؤکد با نون ثقیلہ خواہ خفیفہ ہرگاہ نون تاکید در آخرش لاحق نمودند، حرف علت کہ محذوف شدہ بود، باز آمد، زیرا کہ در حالت وقف تاثیر وقف در آخرش می شود، اکنون آخر کلمہ نون تاکید است کہ بسبب آن وقف در آن تاثیر نمی کند، اما واو کہ بسبب وقف محذوف شدہ بود، در وسط کلمہ است، ودران تاثیر وقف ممکن است ۱۲

سوال:۔ اگر گفتہ شود جمع مذکر مخاطبین معلوم مؤکد با نون تاکید، وواحدہ مؤنثہ مخاطبہ معلومہ ایضاً، اگر مؤکد باشد، بسبب التقائے واو مدہ در صورت اول ویا مدہ واحدہ در صورت ثانی بسبب التقائے ساکنین حذف می شود، پس بائستی کہ اول تعلیل او بیان نمودی، بعدہ حکم علی حدہ کہ ضمہ دادن است، واو جمع را کسرہ دادن است یا واحدہ را بیان کردی ۱۲

جواب:۔ گویم حکم التقائے وسقوط مدہ چون در قانون التقاء بتفصیل مذکور است آن را ترک نمودہ، اما چونکہ در آن جا بیان کردہ بود کہ کسرہ در تحریک ساکن اصل است وغیر او بدیگرے عارضہ اکنون برائے ایضاح او تعلیل بیان کرد، تا کہ دادن حرکت غیر ضمہ بکدامی عارضہ واضح شود، لہذا تعلیل جمع بیان کرد، ومثال وجوب کسرہ واصالۃ او در یائے واحدہ بیان کرد، فتدبر ۱۲

تعلیل دُعِیَ دراصل دُعِوَ بود، واو واقع شد بجائے لام کلمہ فُعْلیٰ اسمی آن واو را بیا بدل کردند،

قانون واو لام کلمہ فُعْلیٰ اسمی یا میشود وجوبا، و یا لام کلمہ فَعْلیٰ اسمی واو می شود، وجوبا

باب دوم صرف صغیر ثلاثی مجرد ناقص واوی از باب فَعَلَ یَفْعِلُ چون الجَثْیُ بزانو نشستن

باب سوم صرف صغیر ثلاثی مجرد ناقص واوی از باب فَعِلَ یَفْعَلُ چون الرِّضَاءُ خوشنود شدن

باب چهارم صرف صغیر ثلاثی مجرد ناقص واوی از باب فَعَلَ یَفْعَلُ چون المَحْوُ دور کردن

باب پنجم صرف صغیر ثلاثی مجرد ناقص واوی از باب فَعُلَ یَفْعُلُ چون الرَّخَوَةُ سست شدن

(و از حَسِبَ یَحْسِبُ نیامده)

تعلیل رُخَایَا را از رُخَیِّۃٌ بنا کردند، رد کردندش بسوئے اصلش که اصل او رُخَیْوَۃٌ بود، سوم جا الف علامت جمع مکسر بفتح ماقبل در آورده، حرفے که بعد از الف علامت جمع مکسر شد آن را کسره داده تائے واحدہ تنوین تمکن علامت اسمیت را حذف کردند، برائے ضدیت منع صرف تا از رُخَیْوَۃٌ، رَخَایِوُ شد، پس یا واقع شد بعد از الف مفاعل آن را به همزه بدل کردند، تا از رَخَایِوُ، رَخَائِوُ شد، پس بقانون دُعِیَ، رُخَائِیُ، شد، پس همزه واقع شد بعد از الف مفاعل قبل یا، و در مفرد قبل از یا نه بود، آن همزه را بیا مفتوح بدل کرده قانون بَاعَ جاری کردند رُخَایَا شد،

---

[1] قوله فُعْلیٰ اسمی الخ اے حقیقة باشد، چنانچه عُلْیَا بمعنے بلندی و دُنْیَا بمعنے این جهان، بغیر لحاظ معنے صفتے در علو، و دنو بودند و بقاعده مذکوره عُلْیَا و دنیا بودند حکماً باشد، چنانچه درین جا دُعِیَا مذکور شد ۱۲

[2] قوله فَعْلیٰ اسمی الخ چون تَقْوٰی که دراصل تَقْیَا بود، پس یائے لام کلمه فُعْلیٰ مضموم الفاء برحال ماند، چنانچه در دُنْیَا و جمیع مجردات اسم تفضیل مؤنث ناقص یائی واوی یا نه شد بلکه برحال ماند ۱۲

[3] قوله فُعْلیٰ اسمی الخ اے حکما، چرا که حقیقة صفتے است اما بسبب زیادتی معنے بر اصل صفت آن را ملحق کردند به فُعْلیٰ اسمی چرا که محض صفت نیست بلکه زیادتی هم درو موجود است، پس فُعْلیٰ صفتے همان که بجز معنے صفتے چیزے در آن زائد نه باشد ۱۲

[4] قوله آن را به همزه بدل کردند الخ اے بقانون شَرَائِفُ زیرا که حرف علت در این جا اسمے زائد است لے در ماضی نه بود. پس درین وقت تقدم حرف علت برائے الف مفاعل ضروری نیست، زیرا که شرط تقدیم در همان حرف علت است بر الف مفاعل ۱۲

[5] قوله بقانون دُعِیَ الخ اے واو واقع شد مقابله لام کلمه ماقبلش مکسور، واو را بیا بدل کردند، پس رَخَایِوُ، رَخَائِیُ شد ۱۲

[6] قوله قانون بَاعَ الخ اے یائے متحرک بحرکت لازمی ماقبلش مفتوح آن را بالف بدل کردند، تا از رَخَایِوُ، رَخَائِیُ شد ۱۲

سوال:- بقانون بَاعَ گفته و بقانون قَالَ چرا نه گفته. باوجودیکه این شرائط و این قانون را بقانون قَالَ مسمی کرده است ۱۲

جواب:- گوییم چونکه در قَال واو الف شده است، و در بَاعَ یا الف شده است، پس چونکه در این جا یا الف شده، و این چنین در بَاعَ می شود، نه در قال لهذا بقانون بَاعَ گفت، زیرا که شرائط مبدل بودن یا خواه واو بالف یک طور است

دستوی الاقدام، لهذا یک جا در قانون جمع کرده صرفیان را اصطلاحے است

که اگر در یا تغیر شود، بسوئے یائے نسبتش کنند

و اگر در واو باشد، بسوئے واو

نسبت می کنند اگرچه قانون

بعکس او مذکور باشد ۱۲

قانون ہر ہمزہ کہ واقع شود، بعد از الف مفاعل قبل یار، و در مفرد[1] قبل از یار، نہ بود، آن را بیا مفتوح بدل کنند وجوباً، مگر آن ہمزہ کہ واو واقع شدہ بود، در مفرد بعد الف چہارم جا چرا کہ آن ہمزہ را در جمع بواو مفتوح بدل کنند وجوباً،

تعلیل دُخِيٌّ و دُخِيَّةٌ را از دُخَيِّيٌ و دُخَيِّيَةٌ بنا کردند، بر دکردن بسوئے اصلش ہم چون شَرَائِفُ بنا کردند، قانون دُعِيٌّ جاری کردند دُخَيِّيٌ و دُخَيِّيَةٌ شدند، پس اجتماع ثلاث یایات شد، در یک کلمہ اول مدغم در ثانی و ثالث مقابلہ لام کلمہ، ثالث را حذف کردند نسیاً منسیاً، تا از دُخَيِّيٌ و دُخَيِّيَةٌ، دُخِيٌّ و دُخِيَّةٌ شدند،

---

[1] قولہ در مفرد قبل از یار نہ بود الخ باید دانست کہ برائے بدل کردن این چنین ہمزہ چند شرائط اند، بعضے از آنہا چنان اند کہ وجود آنہا در جمع شرط است و آن شرط است بودن ہمزہ از الف مفاعل قبل یار و بودن یار بعد از ہمزہ، دھو قولہ واقع شود بعد از الف مفاعل قبل یار، دمع وجود این در جمع بعض دیگر در مفرد آن شرط نیست کہ آن ہمزہ قبل یا نہ بود، و این عام است کہ اصلاً در مفرد ہمزہ نہ بود، پس نیز صادق می آید کہ در مفرد قبل از یا نیست، چرا کہ چون ہمزہ در مفرد موجود نیست، پس قبل یار چہ گونہ متصور شود، یا در مفرد ہمزہ موجود باشد مگر بعد ازان ہمزہ یار نہ بود، بلکہ یائے قبل ہمزہ باشد، پس برایں ہر دو صورت صادق می آید۔ کہ در مفرد قبل یائے نیست، زیرا کہ التفائے مرکب چنانچہ بانتفائے جمیع اجزار می شود، ہم چنیں بانتفائے بعض می شود، پس درین جا انتفائے بعض است لے انتفائے وجود یار بعد ہمزہ پس این ہر دو شرط داخل شدند تحت قولہ و در مفرد قبل از یار نہ باشد، مثال اول دُخَايَا کہ در اصل دَخِيْوَةٌ بود، ہمزہ در اصل نہ بود، مثال ثانی خَطَايَا کہ در اصل خَطِيْئَةٌ بود، پس سوم باالف بفتح ماقبل در آوردہ تائے تنوین ہر دو را حذف کردند خَطَائِيٌ شد یا بقانون شَرَائِفُ ہمزہ شد پس خطاءِ ءٌ شد، دو ہمزہ جمع شدند، اولین مکسور بقانون مہموز چنانچہ عن قریب در قوانین مہموز خواہد آمد ثانی را بیا بدل کردند خَطَائِيٌ شد، اکنون بقیہ قانون دُخَايَا جاری خواہد شد، زیرا کہ ہمزہ در جمع بعد الف مفاعل قبل یائے ہست، و در مفرد لے خَطِيْئَةٌ قبل یار نہ بود، پس خَطَائِيٌ شدہ، پس بقانون یَاعَ، خَطَايَا شد، دہم چنین است مَطَايَا جمع مَطِيْئَةٌ وقولہ در مفرد قبل یائے نباشد احتراز است ازین کہ ہمزہ مفرد قبل یائے باشد، پس اگر در جمع نیز قبل یا باشد، و در مفرد نیز آنگاہ۔ این قانون جاری نہ خواہد شد، چنانچہ جَائِيَةٌ بتقدیم ہمزہ بر یا مفرد است و جمع مکسرش چنان بنا کردہ شود، کہ الف را بواو مفتوح بدل کردہ، بعد ازان الف جمع مکسر در آوردہ ہمزہ پس از الف جمع خواہد شد، آن کسرہ برحال داشتہ شود، چنانچہ در مفرد موجود است، پس جَوَائِيُ خواہد شد، بعد حذف تائے تنوین بسبب ضدیت منع صرف، پس اکنون نہ گفتہ شود، کہ جَوَائِيُ نیز ہمزہ را بیائے مفتوح بدل کردہ یائے دوم را بقانون یَاعَ، جَوَايَا کنند، زیرا کہ در جمع اگرچہ قبل یار و بعد الف مفاعل موجود است، و در مفرد شرط نہ بودن قبل یا مفقود است، یعنی در مفرد قبل یائے واقع شدہ است، پس ہمزہ جَوَائِيُ یا مفتوح نہ خواہد شد، بلکہ بقانون يَرْمِيُ ضمہ یار انداختہ شود بہ سبب اجتماع ساکنین میان یائے تنوین و مدہ بودن یار یائے محذوف خواہد شد جَوَاءٍ خواہد شد ۱۲

[2] قولہ مگر کہ واقع شدہ الخ دفعیہ است برائے سوال بطریق استثنائی و آن اعتراض این کہ اَدَاوَةٌ بمعنے کوزہ چرمی، جمع مکسر آن اَدَاوَاةٌ می آید، یعنے وقت بنائے جمع الف و دال مفتوح شدند، بعد دال الف جمع آمد، و الفے کہ در مفرد بعد دال موجود است ہمزہ شد، و تائے مع تنوین محذوف شدند اَدَائِوٌ شد، واو بقانون دُعِيَ یا شد، اَدَائِيٌ شد، اکنون سائل اعتراض باین طور می کنند، کہ اکنون در جمع ہمزہ واقع شدہ است، بعد از الف مفاعل، قبل یار، و در مفرد ہمزہ قبل یار نہ بود، چرا کہ اصلاً ہمزہ نہ بود پس ورد قبلیت چہ گونہ متصور شد چنانچہ در دُخَيْوَةٌ پس باید کہ ہمزہ اَدَائِيٌ را نیز بیار مفتوح بدل کردہ بیا ثانی را بالف بدل کنند و او یا خوانند، چنانچہ دُخَائِيٌ اولا دُخَائِيٌ شد، بعدہ دُخَايَا کردہ اند، پس باستثنا رائے بقولہ، مگر جواب داد، کہ وقت وجود شرائط جمع و وجود شرائط مفرد، آن جمع ہمزہ یار می شود، مگر یک صورت مستثنیٰ است یعنے اگر در مفرد الف باشد، در سوم جا چہارم جا دھو قولہ در مفرد بعد از الف چہارم جا باشد۔ پس آن الف در جمع چون ہمزہ خواہد شد، دو او یا خواہد شد، پس ہمزہ را بیا مفتوح بدل کردہ نہ خواہد شد، بلکہ آن ہمزہ را بواو مفتوح بدل کردہ شود، بعدہ یار را الف بدل کردہ اَدَاوَايَ خواندن واجب است ۱۲

حافظ محمد اکرم عفی عنہ

قانون[1] ہر جائے کہ سہ یار دریک کلمہ جمع شوند، باین طور کہ اول مدغم در ثانی وثالث مقابلہ لام کلمہ آن ثالث را حذف کنند نسیًا منسیًا، بشرطیکہ در فعل وجاری مجرائے فعل نہ باشد، ہم چنین اگر دو یار جمع شوند، حذف یکے جائز است چون سَیِّدٌ کہ او را سَیْدٌ خواندن جائز است،

قانون ہر واو، ویار کہ واقع شود، قبل تائے تانیث یا زیادتی فَعَلَان ماقبلش واو مضموم باشد، ضمہ ماقبلش را بکسرہ بدل کنند وجوبًا، واگر غیر واو باشد[2] آن یار را بواو بدل کنند وواو برحال خود باشد،

(ختم شدند ابواب ثلاثی مجرد ناقص وشروع شدند مزیدات وے)

باب اول صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ ناقص بروزن اِفْعَال چون اَلْاِعْلَاءُ بلند کردن

باب دوم صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ ناقص بروزن تَفْعِیْل چون اَلتَّنْجِیَةُ رہانیدن[3]

---

[1] قولہ قانون الخ چون در تعلیل ذکر کردہ، کہ ثلاث یارات جمع شدند، دریک کلمہ، واولین مدغم وثانی مدغم فیہ وثالث مقابلہ لام کلمہ باشد، پس ثالث کہ بمقابلہ لام کلمہ ایست حذف کردہ شود وجوبًا، ثبوت وجوب حذفیت ازین قانون معلوم شد، قولہ نسیًا منسیًا، ای محذوف منوی نیست، پس یائے مدغم فیہ در حکم آخر است، واعراب نیز براد خواندہ شود، اگر محذوف منوی بودے، حمل اعراب بر یائے مدغم فیہ درست نہ شدی، قولہ در فعل وجاری مجرائے فعل نہ باشد، چنانچہ حیی یحیی ومحیی، قولہ ہر واو، ویار کہ واقع شود، قبل تائے تانیث مثل واو چون قَوُوَۃٌ ومثال یار چون طَوِیَۃٌ، قولہ، فَعَلَان چون قَوَوَان ومثال یار چون طَوَیَان قولہ بکسرہ بدل کنند، پس در قَوُوَۃٌ، قَوُوَۃٌ خواہد شد، پس واوے کہ ماقبل تا است بیار بدل شد قَوِیَۃٌ شد، ہم چنین در طَوُیَۃٌ، طَوِیَۃٌ، ودر قَوُوَان، قَوِیَان ودر طَوُیَان، طَوِیَان شد ۱۲

[2] قولہ واگر غیر واو باشد الخ ای ماقبل یار و واو، چنان واو، ویار کہ ہر واحد قبل تائے تانیث است، یا ہر واحد از آنہا قبل زیادتی فَعَلَان است، اگر ماقبل واو، یار، واو مضموم نیست، بلکہ حرف دیگر است، پس در آن حالت در حرکت ماقبل یار وماقبل واو ہیچ تغیر نہ کردہ شود، بلکہ برحال داشتہ شود، ونظر کردہ شود، در مابعد آن پس اگر واو است، آن ہم برحال ماند، چنانچہ در نَهُوَۃٌ ونَهُوَانٌ ضمہ ہائے نیز برحال ماند، وواو نیز بسلامت ماند واگر مابعد یار است، چنانچہ در دَمُیَۃٌ ودَمُیَان۔ اکنون جمع ماقبل یائے برحال خواہد ماند، لیکن یائے ہر دو صیغہ واو خواہد شد، پس دَمُوَۃٌ ودَمُوَانٌ خواندن واجب شد در موت ودُمُیَانٌ ممتنع است ۱۲

[3] قولہ التنجیۃ رہانیدن الخ وزن این باب وزن تفعیل است چنانچہ در صحیح وہر دو قسم مثال واجوف گذشت پس تعلیلش این کہ تَنْجِیَۃٌ دراصل تَنْجِیْيًا بود، بروزن تَفْعِیْلًا، پس یائے مصدریہ اعنی یائے کہ بعد از عین کلمہ واقع شدہ است، آن را حذف کردہ بکلیہ اقامۃ تائے متحرک بفتح ماقبل در آخرش در آوردند تَنْجِیَۃٌ شد، ذواد بقانون دُعِیَ یا شد تَنْجِیَۃٌ شد، پس یائے کہ بعد تعلیل موجود است بدل از داد است ویا مصدریہ است، واین لے تَنْجِیْوًا بودن دراصل وتَنْجِیَۃٌ شدن بعد تعلیل مذہب بعض صرفیان است، واما نزد بعض دیگر مصدر این باب از ناقص وادی باشد، خواہ یائی بروزن تفعلۃ می آید، دراصل دہم وچنین است، در مصدر مہموز اللام، پس حاصل این شد، کہ مصدر ناقص وادی ویائی بروزن تفعلۃ می آید، پس بعض صرفیان می گویند، کہ اصل نیست کہ مصدر این ہر سہ قسم تفعلۃ باشد دراصل، پس نزد آن ہا حاجت بہ تفصیل نیست وبعض می گویند کہ اصل درین سہ اقسام نیز تفعیلًا است، چنانچہ در اقسام دیگر۔ پس ایشان بعد تعلیل تنجیۃ وغیرہ خواندن وہمیں اختلاف اصالۃ تفعلۃ وتفعیل وتفعلۃ شدہ است، اما ہر دو فریق را درین، اتفاق است کہ مصدر باب سوم ناقص وادی ویائی ومصدر مہموز اللام تفعلۃ واجب است وتفعیلًا ممتنع است، اگر در اصالۃ فرعیت اختلاف است، اما در ماسوائے این سہ باب در بعض مواد ہرچہ تفعلۃ در تفعیل آمدہ است جائز است نہ واجب، اما اصالۃ آن یا فرعیت در او اختلاف باقی است، اتفاق در جواز است ۱۲

باب سوم، بروزن مفاعلة چون المُنَاجَاةُ[1] باہم راز گفتن

باب چہارم، بروزن تفعّل چون التَّبَنِّي[2] بہ پسرے خواندن

باب پنجم، بروزن تفاعُل چون التَّرَاضِيْ از یک دیگر خوشنود شدن

باب ششم، بروزن اِفْتِعَال چون الاِعْتِدَاءُ از حد در گذشتن

باب هفتم، بروزن اِنْفِعَال چون الاِنْجِلَاءُ روشن شدن

باب هشتم، بروزن استفعال چون الاِسْتِدْعَاءُ خواستن

باب نہم، بروزن افعِلّال چون الاِرْعِوَّاءُ[3] باز ایستادن

باب دہم، بروزن افعِيعَال چون الاِعْرِيْرَاءُ[4] برہنہ سوار شدن بر اسپ

(ختم شدند مزیدات ناقص واوی، و شروع شدند مجردات ناقص واوی)

باب اول بروزن فَعَلَ يَفْعِلُ چون الرَّمْيُ تیر انداختن

تعلیل رَمْوٌ در اصل رَمْيٌ بود یا واقع شد، در آخر فعل بعد ضم، آن را بواو بدل کردند، تا از رَمْيٌ، رَمُوٌ شد

قانون ہر یا کہ واقع شود، در آخر فعل وما قبل او مضموم باشد، واو شود

---

[1] قوله المناجاةُ الخ المناجاةُ در اصل المناجوةُ بود، بروزن مُضَارَبَةٌ واو را بقانون يُدْعٰى یا کردہ، یا را بقانون یا الف کردند المناجاةُ شد ۱۲

[2] قوله التَّبَنِّي الخ التَّبَنِّي در اصل التَّبَنُّوُ بروزن تَفَعُّلٌ واو واقع شد در آخر اسم متمکن الخ بقانون نخستین دُعِيَ شد پس یا ر واقع شد، در آخر اسم متمکن ما قبلش یک حرف مضموم الخ پس بقانون دومی دُعِيَ التَّبَنِّيْ شد، پس ضمہ بر یا ثقیل بود، بقانون يَرْمِيْ آن را انداختند التَّبَنِّيْ شد و در مصدر منصوب تَبَنِّي، يتبنى، تبنيا بود، واو یا شد تبنیا شد، یا در آخر بود، ما قبلش مضموم بقانون دومی دُعِيَ تَبَنِّيٌ شد اما در حالت ضمہ در رفع اول این دو تعلیل شدہ، بعد از ان ضمہ و کسرہ بر یا ثقیل شد آن را انداختہ، التقائے ساکنین شد، پس یا ہ بود، آن را انداختند تنوین تابع حرکت نون شد و در ہر دو حالت رفع و جر تَبَنٍّ شد ۱۲

[3] قوله الاِرْعِوَاءُ الخ اِرْعِوَاءُ در اصل اِرْعِوَاوٌ بود، بقانون دُعَاءٌ، اِرْعِوَاءٌ شد ماضی و مضارعش اِرْعَوٰى يَرْعَوِيْ اِرْعِوَاءً فَهُوَ مُرْعَوٍ اُرْعُوِيَ يُرْعَوٰى اِرْعِوَاءً فَذَاكَ مُرْعَوًى، لَمْ يَرْعَوِ، لَمْ يُرْعَوَ، لَا يَرْعَوِيْ، لَنْ يَرْعَوِيَ لن يُرْعَوٰى الامر منه اِرْعَوِ لِتُرْعَوَ والنهی عنه لَا تَرْعَوِ لَا تُرْعَوَ والظرف منه مُرْعَوًى مُرْعَوَيَانِ مُرْعَوَيَاتٌ، اگر گفتہ شود، کہ چرا مثل اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ این باب را اِرْعَوَّ يَرْعَوُّ مدغم کردہ نمی خوانند، جواب این کہ در اِرْعَوَوَ الخ حرکت احد المتجانسین برائے ادغام یکے و دیگر حاف کردہ، و بعدہ ادغام کردن جائز است و لام ثانی را بقانون يُدْعٰى یا کردہ، آن را بقانون بَاعَ الف کردن واجب است۔ لہذا مقدم داشتہ شد وجوبی بر قانون جوازی و آن قانون وجوبی در جمیع صیغہ محتملۃ الادغام جاری شد، لہذا ادغام بالکلیۃ متروک شد ۱۲

سوال:- باید کہ لام اولی، لے واو اولی نیز الف گردد، بقانون قَالَ ۱۲

جواب:- شرطش مفقود است زیرا کہ در حکم عین کلمہ ناقص است، پس لازم خواہد آمد اجتماع تعلیلین، لہذا بر حال خواہد ماند ۱۲

[4] قوله الاِعْرِيْرَاءُ الخ معناه، سوار شدن بر اسپ برہنہ (مراح) در اصل اِعْرِوْرَاوٌ بود، لام کلمہ لے واو ثانی بقانون دُعَاءٌ ہمزہ شد، واو اول ساکن بود، ما قبلش مکسور بقانون مِيْعَادٌ یا شد اِعْرِيْرَاءٌ شد، ماضی مضارعش اِعْرَوْرٰى، يَعْرَوْرِيْ، اِعْرِيْرَاءً فَهُوَ مُعْرَوْرٍ الخ شد ۱۲

سوال:- در واو اولے چرا بقانون يُدْعٰى جاری کردند، واو را یا نمی کنند ۱۲

جواب:- در قانون مذکور شرط است کہ واو در موضع ثالث باشد، و مراد از ثالث این کہ لام کلمہ باشد، و این واو بجائے لام کلمہ نیست بلکہ قبل از لام است، و نیز زائدہ ۱۲

باب دوم، بروزن فَعِلَ يَفْعَلُ چون الخَشْيُ ترسیدن

باب سوم، بروزن فَعَلَ يَفْعُلُ چون الكِنَايَةُ[1] سخن بچیزے کردن واراده غیر آن داشتن

باب چهارم، بروزن فَعَلَ يَفْعَلُ چون السَّعْيُ دویدن

باب پنجم، بروزن فَعُلَ يَفْعُلُ چون النُّهْيُ[2] منتهائے عقل رسیدن

(ختم شدند مجردات ناقص یائی وشروع شدند مزیدات وے)

باب اول، بروزن افعال چون الإهْدَاءُ هدیه دادن

باب دوم، بروزن تفعیل چون التَّسْمِيَةُ[3] نام نهادن

باب سوم، بروزن مفاعلة چون المُرَامَاةُ بایک دیگر تیر انداختن

باب چهارم، بروزن تَفَعُّل چون التَّمَنِّيْ آرزو کردن

باب پنجم، بروزن تفاعل چون التَّرَامِيْ بایک دیگر تیر انداختن

باب ششم، بروزن افتعال چون الاختِفَاءُ پوشیده شدن

باب هفتم، بروزن انفعال چون الانقِضَاءُ گذشتن مدت

باب هشتم، بروزن استفعال چون الاستِغْنَاءُ بے نیاز شدن

(ختم شدند ابواب ناقص)

---

[1] قوله الكناية الخ درین جا از حد نصر ينصر شمرده شده است، پس كنا يكنو اعجاه شد و نزد بعض از ضرب يضرب پس كنى يكنى چون رمى يرمي ۱۲

[2] قوله النهي الخ این باب بروزن شَرُفَ يَشْرُفُ است، و درین باب خواه دیگر ابواب لازمی مطلقاً، وهر آن که در آن صیغه مجهول ممتنع اند اسم آله آن باب نیز ممتنع است، و درین باب قواعد دخی صفت مشبه جمله جاری می شود، پس صفت مشبه آن باب این است

دَخِيٌّ، دَخِيَّانِ، دَخِيُّونَ، دُخَوَاءُ، دُخْوَانٌ، دِخَاءٌ، دَخِيٌّ، دِخٌ، اَدْخَاءُ، اَدْخِيَاءُ، اَدْخِيَةٌ، دَخِيَةٌ، دَخِيَّتَانِ، دَخِيَّاتٌ، دَخَايَا، دُخِيٌّ، دُخَيَّةٌ وصفت مشبه این باب نَهِيٌّ، نَهِيَّانِ، نَهِيُّونَ، نُهَيَاءُ، نُهْيَانٌ، نُهْيَانٌ، نِهَاءٌ، نَهِيٌّ، نِهٌ، اَنْهَاءُ، اَنْهِيَاءُ، اَنْهِيَةٌ، نَهِيَّةٌ، نَهِيَّتَانِ، نَهِيَّاتٌ، نَهَايَا، نُهَيٌّ، نُهَيَّةٌ.

درسه اولین فقط ادغام جاری شده است وسه بعد از ان سلامت مانند به سبب مانع اعلال، ودر نهاء قانون دعاء ودر نُهْيٌ قانون قُوَيْلٌ زیرا که دراصل نُهُوْيٌ بود، بروزن شُرُوْفٌ ودر دُخِيٌّ قانون اول دعی جاری شد زیرا که در آخر کلمه است وماقبلش واو مده زائده است وکلمه جمع است. ودر نُهِيٌّ که دراصل نُهُوْيٌ بود، بروزن شُرُوْفٌ یائے واقع شد، در آخر اسم متمکن ماقبلش مضموم، ضمه ماقبلش را بکسره بدل کردند نُهِيٌّ شد وضمه اول یا را بکسره بدل کردن نیز جائز است، پس نِهِيٌّ خواهد شد، وهم چنین است دُخِيٌّ مگر در آن جا اول قانون دعی جاری کرده شود تا واو یا شود، پس چنان است که در نُهِيٌّ مذکور شد، ونَهَايَا مثل دَخَايَا است مگر این دراصل دَخَايِوُ بود، وبقانون دعی، دَخَايِيُ شد ونَهَايَا دراصل نَهَايِيُ بود، حاجت بقانون دعی نیفتاد، ودر باقی تعلیل مشترک اند وتعلیل اَنْهَاءُ، واَنْهِيَا مثل اَنْهَاءَ است، واَنْهِيَةٌ سلامت است ونَهِيَّةٌ ونَهِيَّتَانِ، نَهِيَّاتٌ مثل نَهِيٌّ اند ونُهَيٌّ ونُهَيَّةٌ مثل دُخَيٌّ ودُخَيَّةٌ سوائے این که در این قانون دعی جاری شد، پس اجتماع ثلاث یاءات شده است ودرین جا حاجت بقانون دعی نیفتاد، که محض بتصغیر سه یاءات جمع شدند ۱۲

[3] قوله التَّسْمِيَةُ الخ دراصل تسميا بود، یائے زائده مصدریه را یعنی یائے اول را حذف کرده، عوضش تائے متحرک بفتح ماقبل در آخرش در آوردند تَسْمِيَةٌ شد، هذا عند البعض، اما عند بعض اخر اصله تَسْمِيَةٌ بود کما مر فی هذا الباب من الناقص الواوی فلا حاجة الی هذا التكلف انتهی ۱۲

(شروع شدند ابواب لفیف مفروق)

باب اول، بروزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون الوَقْیُ وَالوِقَایَۃُ نگہداشتن

باب دوم، بروزن فَعَلَ یَفْعَلُ چون الوَخْیُ ستودہ شدن سم ستور

باب سوم، بروزن فَعِلَ یَفْعِلُ چون الوَلْیُ کار کسے بر خود داشتن و نزدیک شدن واز باقی نیامدہ)

(ختم شدند مجردات ابواب لفیف مفروق و شروع شدند مزیدات وے)

باب اول، بروزن افعال چون الاِیْصَاءُ وصی کردن

باب دوم، بروزن تفعیل چون التَّوْفِیَۃُ تمام کردن

باب سوم، بروزن مفاعلۃ چون المُوَالَاۃُ بایک دیگر دوستی کردن

باب چہارم، بروزن تفعّل چون التَّوَقِّیْ پرہیز کردن

باب پنجم، بروزن تفاعل چون التَّوَالِیْ پیاپے شدن

باب ششم، بروزن افتعال چون الاِتِّقَاءُ پرہیز کردن

باب ہفتم، بروزن استفعال چون الاِسْتِیْفَاءُ تمام فراگرفتن، واز باقی نیامدہ)

(ختم شدند ابواب لفیف مفروق و شروع شدند ابواب لفیف مقرون)

باب اول، بروزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون الطَّیُّ[1] نوردیدن

---

[1] قولہ الطیّ نوردیدن الخ دراصل الطوی بود قانون قَوَیْلٌ، الطَّیُّ شد، ماضی معلومش طوی، چوں ابتداء تعلیل از لام کلمہ می شود، ازین جہت، یا الف گشت، بقانون بَاعَ، درواوے کہ عین کلمہ است تعلیل کردہ اند، زیرا کہ اجتماع تعلیل خواہد شد یعنے اتصال تعلیلین خواہد شد و درین جا آن اجتماع ممتنع است زیراکہ در مآل طی خواہد ماند، پس استیصال کلمہ خواہد شد، پس چون دراصل ازین جہت سلامت ماند، در طُوِیَ ماضی مجہول یَطْوِیْ مضارع معلومش قانون یَبِیْعَ جاری نہ کردند، کہ در آن شرط است کہ در اصل سلامت نماندہ باشد، و دریں جا سلامت ماندہ است، و در مضارع نیز اجتماع لازم خواہد آمد و اسم فاعل طاوٍ است، زیرا کہ دراصل طَاوِیٌ بود، داوے کہ بعد از الف فاعل آمدہ است، دراصل سلامت ماندہ است لہذا آن را بہ ہمزہ بدل نہ کردند محض بقانون یَرْمِیْ بعدہ بالتقائے ساکنین طَاوٍ شد، و قولہ طَیٌّ جمع مکسر مذکر اسم فاعل دراصل طُوَیٌ بود، بروزن ضُرَبٌ بقانون قَوَیْلٌ، طَیٌّ شد، بقانون ثانی دُعِیَ طُیٌّ شد، و ہم چنین است طُیَّانٌ۔ کہ دراصل طُوْیَانٌ بروزن ضُرْبَانٌ بود، اول قانون قُوَیْلٌ جاری شد، بعدہ قانون ثانی دُعِیَ زیرا کہ مراد از آخر کلمہ اسم متمکن لام کلمہ است، پس عام است کہ بعدہ چیزے از زوائد باشد یا نہ۔ جمع مکسر اسم فاعل طَوَاوٍ است، کہ دراصل طواوی، ضمہ یا بقانون یَرْمِیْ، انداختہ بقانون التقاء یا را انداختہ و طَوَاوٍ کردند، اکنون آن کہ اجتماع تعلیلین را مطلقا منع می دارند طَوَاوٍ شد، و آنانکہ اجتماع را ممنوع می دارند بجائے فاسد بودن کلمہ، و کلمہ فاسد نہ می شود بہ بودن طَوَاءٍ ازین جہت جائز میدارند و طَوَاءٍ می خوانند و طُوِیٌّ و طُوِیَّۃٌ دراصل طُوَیْوِیٌّ، طُوَیْوِیَۃٌ بود پس بقانون طُوَیْیِیٌّ و طُوَیِیَّۃٌ شد پس اجتماع ثلاث یاءات شد طُوَیٌّ و طُوَیَّۃٌ شد، و باقی ہمہ مثل ناقص ست

باب دوم، بروزن فَعَلَ يَفْعَلُ چون اَلْقُوَّةُ[1] توانا شدن، واز باقی نیامده،

(مزیدات وے)

باب اول، بروزن افعال چون الِاحْيَاءُ زنده کردن

باب دوم، بروزن تفعیل چون التَّسْوِيَةُ برابری کردن

باب سوم، بروزن مفاعلة چون المُدَاوَاةُ دوا کردن

باب چهارم، بروزن تَفَعُّل چون التَّقَوِّيُ قوت کردن

باب پنجم، بروزن تفاعل چون التَّسَاوِيُ برابر شدن

باب ششم، بروزن افتعال چون الِاسْتِوَاءُ برابر شدن

باب هفتم، بروزن انفعال چون الِانْزِوَاءُ بگوشه نشین شدن

باب هشتم، بروزن استفعال چون الِاسْتِحْيَاءُ شرم داشتن

(ختم شد ابواب لفيفين، وشروع شد مهموز)

قانون:- هر همزه ساکن[2] مظهر[3] که ماقبلش متحرک باشد، همزه[4] و در دیگر کلمه ماسوائے همزه مطلقاً[5] آن همزه ساکن را بوفق حرکت ماقبل بحرف علت بدل کنند جوازاً، بشرطیکه باعث[6] تحریکش موجود نباشد

قانون:- هر همزه ساکن مظهر که ماقبلش دیگر همزه متحرک باشد از ان کلمه[7] آن همزه ساکن را بوفق حرکت

---

[1] قوله القُوَّةُ الخ چنین لفیف مقرون است که لام کلمه او واو است، پس قَوِيَ دراصل قَوِوَ بود، پس بقانون دُعِيَ، قَوِيَ شد، داین باب در جمیع احکام شل طوی است، الا درین باب بجائے اسم فاعل صفت مشبه می آید، وآن این چنین است قَوِيٌّ، قَوِيَّانِ، قَوِيُّونَ، قَوِيَاءُ، قِيَانٌ دراصل قَوِيَانٌ بود قَوَاءُ، قَوِيٌّ دراصل قَوْوِيٌّ بود قَوِوٌ دراصل قُوْوِيٌ بود، بثانی قانون دعِيٌّ، قَوِيٌّ، پس قوو شد، بقانون دُعِيَ، اَقْوَاءُ، اَقْوِيَاءُ اَقْوِيَةٌ، قَوِيَّةٌ، قَوِيَّتَانِ، قَوِيَّاتٌ، قَوَاءٍ، قَوِيٌّ، قَوِيَّةٌ شد، ونیز باید دانست که آن باب که لازمی است بجائے اسم فاعل در آن صفت مشبه می آید، واز غیر لازمی متعارف وقیاسی وزن اسم فاعل است وصفت مشبه موقوف است بر سماع، چنانچه درین جا باوجودیکه مهولات می آید، باوجود آن صفت مشبه سماعی است اسم فاعل سالم صحیح طَوَايَا، طَوِيٌّ، طَوِيَّةٌ وهم چنین قَوَايَا، قَوِيٌّ، قَوِيَّةٌ پس طَوَايَا، قَوَايَا دراصل طَوَادِيُ قَوَادِيُ بودند، داو واقع شد بعد از الف مفاعل آن را به همزه بدل کردند طَوَائِيُ، قَوَائِيُ شد، پس بقانون بَاعَ، طَوَايَا وقَوَايَا شد واین صحیح است زیراکه مانع از اجتماع تعلیلین فاء کلمه است وآن درین جا لازمی می آید، پس اجتماع درین جا جائز است، چنانچه در دَعَايَا ونَهَايَا نیز جائز است ۱۲

[2] قوله ساکن الخ احتراز شد از متحرک که حکمش بعد ازین می آید ۱۲

[3] قوله مظهر الخ احتراز است از مدغم، پس خارج شد سَئَّلَ ۱۲

[4] قوله همزه در دیگر کلمه الخ ای متحرک بودن ماقبل شرط است، پس اگر ماقبل همزه متحرک است شرط است که کلمه دیگر باشد، زیراکه اگر وحدت کلمه الیست ابدال ساکن بحرف علت واجب خواهد شد، چنانچه ادم پس خواهد آمد مثالش يَا اَيُّهَا الْقَارِئُ اُئْتُمِنَ که دران الْقَارِئُ اوْتُمِنَ نیز جائز است ۱۲

[5] قوله مطلقا الخ ای کلمه واحد باشد یا متعدد، ومثال متعدد کلمه چون فَلْيُؤَدِّ الَّذِيْ اِيْ الذی اوْتُمِنَ جائز صحیح الذی يُتُمِنَ است و مثال وحدت کلمه چون يُؤْمِنُ که دران يُوْمِنُ نیز جائز است ۱۲

[6] قوله باعث تحریکش الخ احتراز است از يَئُمَرُ دراصل يَاْمُرُ بود اکنون يَاْمُرْ ممتنع وَيَؤُمُّ واجب زیراکه قانون اولین جوازی است وجوبی نیست وثانی وجوبی، ووجوبی مقدم است بر جوازی ۱۲

[7] قوله از ان کلمه الخ احتراز شد از تعدد کلمه که دران جائز است، چنانچه گذشت نه واجب ۱۲

ماقبل بحرف علت بدل[1] کنند وجوبا بشرطیکہ باعث[2] تحریکش موجود نہ باشد، اگر ہمزہ اول وصلی باشد[3] و درج کلام می افتد، و ہمزہ ثانی بصورت خود عود می کند، وجوبا مگر کُلْ[4] و مُرْ و خُذْ شاذ اند،

قانون ہر ہمزہ مفتوحہ کہ ماقبلش مضموم یا مکسور باشد، ہمزہ در[5] دیگر کلمہ باسوائے ہمزہ مطلقاً، ہمزہ مفتوحہ را وفق حرکت ماقبل بحرف علت بدل کنند جوازاً،

قانون ہر دو ہمزہ متحرک اگر جمع شوند، در یک کلمہ اگر یکے از ایشان مکسور[6] باشد، ثانی[7] را بیا بدل کنند وجوبا، سوائے اَئِمَّۃ[8] کہ درین جا جائز است، و اگر ہیچ یکے مکسور نہ باشد[9] ثانی را بواو بدل کنند، وجوبا مگر اُکْرِمَ[10] شاذ است،

---

[1] قولہ بدل کنند وجوباً الخ مثالش اٰمَنَ اُوْمِنَ اِیْمَانًا کہ دراصل اَءْمَنَ اُؤْمِنُ اِءْمَانًا بودند ۱۲

[2] قولہ باعث تحریکش الخ احترازاست از اَءِمَّۃ پس اَءْمِمَۃ ممتنع است، و اُدْمِجَ واجب است، اگرچہ ہر دو واجب اند، اما تخفیف در ثانی پیشتر است چراکہ در اول محض ابدال است، و در ثانی حذف است و خفت در قلت است ۱۲

[3] قولہ اگر ہمزہ اول الخ مراد ازین جملہ این کہ چون بسبب ماقبل بودن ہمزہ مفتوح برائے ہمزہ ساکن و وحدت بودن کلمہ ہمزہ ثانی بحرف علت مبدل خواہد شد پس آیا آن ہمزہ مبدل بصورت اصلی گاہے عود می کند یا نہ، پس حکمش این کہ اگر ہمزہ اولی قطعی است ثانی بصورت اصلی مطلقاً عود نمی کند، اما اگر اولی وصلی است، پس در درج کلام وصلی محذوف خواہد شد، و ثانی بصورت اصلیہ عود خواہد کرد، چنانچہ فَلْیُؤَدِّ الَّذِی ائْتُمِنَ بود، پس ایتمن شد بدرج کلام ای الذی ائتمن وصلی محذوف شد یا ہمزہ ساکن شد الذی ائتمن شد الذی پس اکنون الذی ایتمن خواہد شد و ہمزہ ساکن را بیا بدل کردن جائز خواہد شد، بقانون اول چنانچہ گذشت نہ بقانون وجوبی ۱۲

[4] قولہ کُلْ و مُرْ و خُذْ الخ استثنا است از قولہ بدل کنند وجوبا و قولہ اگر ہمزہ وصلی الخ قولہ عود کنند وجوبا جملہ معترضہ است، یعنی وقت وجود شرائط بدل واجب است لیکن درین صیغہ بجائے ابدال حذف ساکن واجب خلاف قیاس و حذف اولی بہ سبب استثنار ازان۔ اما در کُلْ و خُذْ حذف واجب است، و مُرْ جائز زیراکہ در قرآن مجید وَأْمُرْ اَھْلَکَ بِالصَّلٰوۃِ است و در حدیث شریف مُرُوْا صِبْیَانَکُمْ وارد است، وجہ خلاف قیاس کثرت استعمال فی الیوم واللیل و در صورت جوازی در درج فصیح ابدال است از حذف و در ابتداء افصح حذف است از ابدال زیراکہ از وَأْمُرْ معلوم می شود، کہ چون از تَأْمُرُ بنا کردند اُءْمُرْ شد، و بقانون وجوبی اُوْمُرْ شد، در درج کلام لے وَ اُوْمُرْ واو باز ہمزہ ساکن شد وَأْمُرْ شد۔ اکنون معلوم شد، کہ حذف نہ کردہ اند، بلکہ ابدال کردہ اند، و آن مبدل بسبب درج در حذف اولی باز بصورت اصلی خود عائد گشتہ است، پس قولہ شاذ اند، متعلق بوجوب و جوازی وجوب اولین علی خلاف القیاس شاذ است، لے خلاف قیاس است، و قلیل است نیز زیراکہ محض در این سہ آمدہ است نہ در دیگر ۱۲

[5] قولہ در دیگر کلمہ الخ مثال یَجِیْءُ احمد کہ در آن وجہ جائز است وَجِیْءٌ مِنْ مَجِیْءِ اَحْمَدَ کہ یجیء جائز است و قولہ مطلقاً لے تعدد کلمہ باشد چنانچہ غلام احمد کہ جعل، یجعل جائز است یا تعدد نہ باشد، کلمہ باشد، چنانچہ مِیَرٌ کہ در آن مِیَرٌ جائز است ۱۲

[6] قولہ مکسور باشد الخ جملہ احتمالات ہلت آمد، ہر دو مکسور یا اول مکسور یا مفتوح و مضموم یا ثانی مکسور اول مضموم و مفتوح و مکسور ۱۲

[7] قولہ ثانی را بیا بدل کنند الخ مثالہ جَاءٍ کہ دراصل جَاءِئٌ بود، پس باین قانون جَائِیٌ شد، و بقانون یَرْمِیْ و التقاء جَاءٍ شد ۱۲

[8] قولہ سوائے اَئِمَّۃ الخ زیراکہ دراصل اَءْمِمَۃ بود، بسبب ادغام اَئِمَّۃ شد، اکنون کسرہ ہمزہ ثانی عارضی است، لہذا ہر آنکہ بر آن حرکت عارضی باشد، پس باوجود شرائط قانون ہذا ابدال بیاء جائز است نہ واجب نہ مرفوع شد، تخصیص ائمۃ و عام شد استثنائے جوازی۔

[9] قولہ مکسور نہ باشد الخ ہر دو مفتوح یا ہر دو مضموم، یا اول مفتوح و ثانی مضموم، یا اول مضموم ثانی مفتوح جملہ چہار احتمال اند، درین ثانی واو شد وجوباً، مثالہ اَوَادِمُ کہ دراصل اَءَادِمُ۔ و اَءُمُّ کہ دراصل اَءْمُمُ بود، واحد متکلم مضارع اَمَّ یَؤُمُّ ۱۲

[10] قولہ اُکْرِمَ شاذ است الخ زیراکہ بنابرین قاعدہ اُءَکْرِمُ کردن باید، نہ حذف ہمزہ ثانی، پس حذف کردن ہمزہ ثانی خلاف این قانون وجوبی است لہذا در آن جا گفتہ ہمزہ ثانی را حذف کردند۔ علی خلاف القیاس کما مر ۱۲

قانون ہر ہمزہ[1] متحرک کہ ماقبلش[2] ساکن[3] مظہر قابل[4] حرکت باشد، سوائے یائے تصغیر[5] و نون انفعال و واو[6] و یائے مدہ زائدہ دریک کلمہ، حرکت آن ہمزہ را نقل کردہ بماقبل داده جوازاً ہمزہ را حذف[7] کنند وجوباً، مگر مَرْأَةٌ شاذ[8] است،

قانون ہر ہمزہ کہ واقع شود بعد از یائے تصغیر و واو، و یائے مدہ زائدہ، دریک کلمہ آن ہمزہ را جنس[9] ماقبل کردہ جوازاً ادغام می کنند وجوباً،

قانون ہر ہمزہ کہ جمع شوند در کلمہ غیر موضوع علی التضعیف[10] اول ساکن ثانی متحرک باشد آن[11] را بیا بدل کنند وجوباً،

قانون ہر ہمزہ متحرکہ منفردہ[12] را کہ ماقبلش نیز متحرک باشد بآن حرکت[13] بوفق حرکت ماقبل بحرف علت بدل[14] کنند، جوازاً نزد[15] بعض،

قانون ہر ہمزہ منفردہ مکسور کہ ماقبلش حرکت مضموم[16] باشد و مضموم بعد از کسرہ بواو و یا[17] بدل کردہ شود جوازاً نزد اخفش،

قانون ہر ہمزہ وصلی[18] مفتوح کہ داخل شود بر آن ہمزہ استفہام بالف بدل کردہ شود وجوباً مع[19] باقی داشتن التقائے ساکنین

---

[1] قولہ متحرک الخ خارج شد ساکن کہ حکمش بجمیع انواع فیما سبق مذکور شد، فتذکر ۱۲ [2] قولہ ماقبلش ساکن الخ خارج شد سئل ۱۲

[3] قولہ مظہر الخ خارج شد سئل زیرا کہ اولی یعنی مدغم متحرک نیست و ثانی لے مدغم فیہ ماقبلش متحرک نیست بلکہ ہمزہ ساکن ۱۲

[4] قولہ قابل حرکت الخ خارج شد ساءل و سائل کہ الف قابل حرکت نیست پس مراد او غیر قابل الف است نہ غیر ۱۲

[5] قولہ یائے تصغیر الخ خارج شد تصغیر افئس کہ جمع فؤس است زیرا کہ حکمش در قانون آیندہ مذکور است ۱۲

[6] قولہ واو و یائے مدہ زائدہ دریک کلمہ الخ اگر دو کلمہ باشد نقل کردن جائز و بعد نقل ہمزہ واجب است پس شد درین قاعدہ یاعُوا اَمْوَالَهُمْ خارج شد خَطِیْئَۃٌ و مَقْرُوْءَۃٌ کہ حکم اینہا در قانون آیندہ می آید، و قولہ سوائے نون انفعال پس خارج شد اِنْفَطَوَ کہ واضع وضع نون انفعال بر نون کردہ است و در این جا متحرک خواہد شد علی خلاف الواضع ۱۲

[7] قولہ حذف کنند وجوباً الخ مثل یَسْئَلُ کہ یَسَلُ خواندن جائز است ۱۲

[8] قولہ مرأۃ شاذ است الخ کہ دراصل مَرْأَۃٌ بود حرکت نقل کردہ بماقبل داد ند، پس واجب است بایں قانون کہ مَرَۃٌ خوانند پس درین جا ہمزہ را حذف نہ کردہ اند، بلکہ بقانون رَاْسٌ ہمزہ را بالف بدل کردند این شاذ است و مخالف این قانون ۱۲

[9] قولہ جنس ماقبل الخ چنانچہ در خَطِیْئَۃٌ و اُفَیْئِسٌ و مَقْرُوْءَۃٌ کہ خَطِیَّۃٌ و اُفَیِّسٌ و مَقْرُوَّۃٌ کردن جائز است و بعدہ ادغام در ہر سہ واجب ۱۲

[10] قولہ کلمہ غیر موضوع علی التضعیف الخ پس خارج شدند ہمزتین مستجمع شرائط مذکورہ کہ موجود اند، دو باب تفعیل تفعل کہ ہر دو باب را بعضے وضع بر تضعیف کردہ است زیرا کہ ادغام از یں جا گاہے منفک نمی شود بخلاف باب افعال کہ در مادہ احمرار و امثالہ تضعیف غیر منفک و در ا عدا ادغام منفک و تعلیل واجب است۔ پس بہ تضعیف احتراز از تفعیل و تفعل است نہ غیر آن ہر دو ۱۲

[11] قولہ آن را بیا بدل کنند وجوباً الخ چنانچہ قَوَائِیٌ کہ دراصل قَرَءِءٌ بود بایں قانون قِوْئِیٌ شد ۱۲

[12] قولہ منفردہ الخ لے بیک ہمزہ باشد، دیگر ہمزہ باد جمع نہ باشد ۱۲

[13] قولہ بآن حرکت الخ لے اگر ہمزہ مفتوح باشد، ماقبل نیز مفتوح و ہم چنین ابدال در کسرہ و ضمہ ۱۲

[14] قولہ بدل کنند الخ مثالہ سَئَلَ خواندن جائز است نزد بعض ۱۲ [15] قولہ نزد بعض الخ لے اخفش ۱۲

[16] قولہ مضموم باشد و مضموم بعد از کسرہ الخ عطف است بر مکسور لے ہمزہ منفردہ مکسور باشد و ماقبلش مضموم یا ہمزہ مضموم باشد و ماقبلش مکسور ۱۲

[17] قولہ بواو و یا الخ لف و نشر مرتب است در صورت اول ہمزہ واو شود چنانچہ در سُئِلَ، سُوِلَ جائز است، و در صورت ثانی یا، چنانچہ مُسْتَهْزِءُوْنَ جائز است ۱۲

[18] قولہ وصلی الخ پس خارج شد ءَ اَنْذَرْتَهُمْ زیرا کہ ثانی قطعی است نہ وصلی، قطعی تحقیق ہمزتین و تسہیل ثانی است و نزد ادخال الالف بینہما فی الصورتین کما فی الجلالین ۱۲

[19] قولہ مع باقی داشتن التقائے ساکنین الخ اگرچہ التقائے ساکنین علی غیر حدہ است مگر برائے دفع التباس درمیان خبر و استفہام باقی داشتہ شد، پس آلْاٰنَ وَقَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ استفہام است وَالْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ خبر است، و اگر ہمزہ ثانی را بصورت استفہام الف کردہ بسبب التقائے آن الف را حذف کردندے۔ الآن شدے، پس معلوم نہ شدے کہ آیا این ہمزہ استفہام است، و ہمزہ وصلی الف شدہ بوجہ التقائے محذوف شدہ است یا اصلاً اداۃ استفہام بر و داخل نہ شدہ است۔ لہٰذا التقا علی غیر حدہ اختیار کردہ برائے دفع التباس ۱۲

قانون ہر کلمہ کہ درآن زیادہ[1] از دو ہمزہ جمع شوند تخفیف[2] کردہ می شود، دوم وچہارم[3] باقی برحال باشند،

باب اول، بروزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون اَلْاَءْرُ تراشیدن

باب دوم، بروزن فَعَلَ یَفْعُلُ چون الاَمْرُ حکم کردن

باب سوم، بروزن فَعِلَ یَفْعَلُ چون الاَمْنُ بے غم شدن

باب چهارم، بروزن فَعَلَ یَفْعَلُ چون الِاَلاهِیَۃُ پرستیدن

باب پنجم، بروزن فَعُلَ یَفْعُلُ چون الاَدْبُ ادب شدن واز حَسِبَ یَحْسِبُ نیامدہ

(مزیدات مہموز الفاء)

باب اول، بروزن افعال چون الاِیْمَانُ ایمان آوردن

باب دوم، بروزن تَفْعِیل چون التَّادِیْبُ ادیب دادن

باب سوم، بروزن مفاعلۃ چون المُؤَاخَذَۃُ بگناہ گرفتن

باب چهارم، بروزن تَفَعُّلُ چون التَّادُّبُ ادب گرفتن

باب پنجم، بروزن تفاعُل چون التَّامُرُ مصلحت کردن

باب ششم، بروزن افتِعال چون الِائْتِمَانُ امین شدن

باب هفتم، بروزن انفِعال چون الِانْفِطَامُ بذود برآمدن

باب هشتم، بروزن استِفعال چون الاِسْتِئْجَارُ بمزدوری گرفتن

(ختم شد مہموز الفاء شروع شد مہموز العین)

باب اول، بروزن فَعَلَ یَفْعِلُ چون الزَّئِیْرُ بانگ کردن شیر از سینہ،

باب دوم، بروزن فَعِلَ یَفْعَلُ چون السَّامُ ملول شدن

باب سوم، بروزن فَعَلَ یَفْعَلُ چون السُّؤَالُ پرسیدن

باب چهارم، بروزن فَعِلَ یَفْعِلُ چون البُؤْسُ رسیدن بسختی

باب پنجم، بروزن فَعُلَ یَفْعُلُ چون اللُّوْمُ ناکس شدن واز نَصَرَ یَنْصُرُ نیامدہ

(مزیدات وے)

---

[1] قولہ زیادہ از دو ہمزہ الخ چراکہ اگر زیادہ نیست، دو باشند یا یک باشد وحکمہا پیشتر مذکور شد

[2] قولہ تخفیف کردہ می شود الخ لے فرض کن کہ جملہ پنج ہمزہ اَءْ ءَءُ ءُ بروزن سَفَرْجَلٌ پس قاعدہ تخفیف مذکور است اول ہر دو اولین را یک کلمہ فرض کن، ہر دو مفتوح اند بقانون اَدَادِمُ، اَوَدُءٌ شد، باز چون ثانی واو شود، ثالث ورابع را یک کلمہ فرض کن، کہ اول ساکن، ثانی متحرک است بقانون قَرَءٌ رابع یا شدہ خامس برحال ماند ءَوَدِیٌ شد وہم چنین اگر محض سہ باشد ثانی را واگر صاعد باشد فرد گذاشتہ زوج را تخفیف کن ۱۲

[3] قولہ دوم وچہارم الخ لے درصورتے کہ محض ہمزہ پنج فرض کردہ شود، وحکم ماسوائے اے فیما سبق مذکور شد ۱۲

باب اول، بروزن اِفعال چون الاِسْئَامُ ستودن در آمدن
باب دوم، بروزن تَفعِیل چون التَسْئِیلُ سوال کنانیدن
باب سوم، بروزن مفاعلۃ چون المُسَائَلَۃُ بایک دیگر سوال کردن
باب چهارم، بروزن تَفعُّل چون التَرَؤُّسُ رئیس شدن
باب پنجم، بروزن تفاعُل چون التَسَائُلُ یک دیگر را سوال کردن
باب ششم، بروزن افتِعَال چون الالتِئَامُ پیوستہ شدن
باب هفتم، بروزن انفِعَال چون الانطِئَاسُ واپس شدن
باب هشتم، بروزن استِفعَال چون الاِستِرْءَافُ طلب رحمت کردن، واز باقی نیامده

(شروع شد مهموز اللام)

باب اول، بروزن فَعَلَ یَفعِلُ چون الهِنَاءُ گواریدن کسے راطعام
باب دوم، بروزن فَعِلَ یَفعَلُ چون السَبرَاءُ بیزار شدن
باب سوم، بروزن فَعَلَ یَفعُلُ چون الدَنَاءَۃُ فرومایہ شدن
باب چهارم، بروزن فَعَلَ یَفعَلُ چون القِرَاءَۃُ، وَالقَرءُ، وَالقُرآنُ خواندن
باب پنجم، بروزن فَعُلَ یَفعُلُ چون الجُرَاءَۃُ دلیر شدن، واز حَسِبَ یَحسِبُ نیامده

(شروع شد مزیدات وے)

باب اول، بروزن اِفعَال چون الاِبرَاءُ بری ساختن
باب دوم، بروزن تَفعِیل چون التَبرِءَۃُ بری شدن
باب سوم، بروزن مُفاعلۃ چون المُفَاجَاۃُ کسے را ناگاه گرفتن
باب چهارم، بروزن تَفعُّل چون التَبَرُّءُ بری شدن
باب پنجم، بروزن تفاعُل چون التَوَاطُؤُ موافقت کردن
باب ششم، بروزن افتِعَال چون الاِجتِرَاءُ دلیری کردن
باب هفتم، بروزن انفِعَال چون اَلاِنطِفَاءُ فرومردن چراغ
باب هشتم، بروزن استِفعَال چون الاِستِبرَاءُ طلب بیزاری کردن، واز باقی نیامده

(ختم شد مهموز، وشروع شد مضاعف)

قانون هرگاه دو حرف متجانسین اگر جمع[1] شوند دراول کلمہ ثلاثی مجرد یا رباعی مجرد ادغام ممتنع است

[1] قولہ جمع شوند دراول کلمہ الخ اے درمیان هردو فاصلہ نہ باشد ۱۲

و در اول کلمہ ثلاثی مزید فیہ جائز است مطلقاً[1] سوائے مضارع چرا کہ در مضارع وقتے جائز است کہ حاجت بہ ہمزہ وصلی نیفتد،

قانون واگر ہر دو متجانسین در اول کلمہ[2] نباشند، و اول ساکن ثانی متحرک باشد ادغام واجب است بوجود پنج شرائط، اول اینکہ آن متجانسین دو ہمزہ در کلمہ غیر موضوع[3] علی التضعیف نباشد، چنانچہ قَرَّئٌ کہ دراصل قَرْءِئٌ بود، دوم اینکہ اول متجانسین ہا و قف[4] نباشد، چنانچہ اغزہ ھلال سوم اینکہ اول متجانسین مدہ مبدل ابدال جائز نباشد[5]، چنانچہ رِیْیَا کہ دراصل رِءْیَا بود، چہارم اینکہ اول متجانسین مدہ[6] در آخر کلمہ نباشد، چنانکہ فِیْ یَوْمٍ، پنجم اینکہ ادغام باعث التباس یک وزن قیاسی بدیگر وزن قیاسی نباشد چنانچہ قُوْوِلَ و تَقُوْوِلَ کہ ملتبس می شود بقُوِّلَ و تُقُوِّلَ،

قانون واگر آن متجانسین ہر دو متحرک باشند ادغام واجب است، بوجود نو شرائط اول اینکہ اول متجانسین مدغم فیہ نباشد[7]، چنانچہ جَبَّبَ، دوم اینکہ کسے از متجانسین زائدہ برائے الحاق[8] نباشد چنانچہ جَلْبَبَ و شَمْلَلَ، سوم اینکہ اول متجانسین تائے[9] افتعال نباشد، چنانچہ اِقْتَتَلَ چہارم اینکہ آن متجانسین دو، واو، در باب[10] افعلال نباشد، چنانچہ اِرْعَوَیٰ کہ دراصل اِرْعَوَوَ بود پنجم اینکہ کسے

---

[1] قولہ مطلقاً الخ اے حاجت بطرف ہمزہ وصلی بیفتد یا نیفتد، چنانچہ در تَتَرَّكَ وقت جاری کردن آن بر باب تفعل تَتَرَّكَ خواہد شد این دو متجانسین جمع شدہ اند در اول کلمہ ثلاثی مزید فیہ، پس تاء اول را دوم ادغام کردن و مجال بودن ابتدا بسکون ہمزہ وصلی آوردن جائز است پس اِتَّرَكَ خواہد شد، و اگر تَتَرَّكَ باشد فَتَتَرَّكَ خواہد شد ای حاجت بطرف ہمزہ وصلی نیفتد و این حکم ماضی است، چرا کہ در مضارع وے جائز است کہ حاجت بطرف ہمزہ وصلی نیفتد چنانچہ فَتَتَنَزَّلَ فَتَتَبَاعَدَ فَتَنَزَّلَ فَتَبَاعَدَ جائز است و اگر حاجت بطرف ہمزہ وصلی بیفتد، چنانچہ در تَتَبَاعَدَ و تَتَنَزَّلَ کہ اگر ادغام کردندے ابتدا بسکون شدہ و ہمزہ وصلی آوردندے جائز نیست ۱۲

[2] قولہ در اول کلمہ نباشد الخ اے در وسط باشد یا در آخر، و نیز عام است کہ اولین در آخر یک کلمہ باشد و ثانی در اول کلمہ دوم باشد و نیز ہرگاہ در اول کلمہ نباشند جملہ چہار احتمال عقلی اند، اول اینکہ ہر دو ساکن باشند، و این تقدیر ممتنع است زیرا کہ دریں وقت التقاء علی غیر حدہ خواہد شد، و ہر دو بر حال خواہند ماند بالفرض یک حذف خواہد شد، و بعد حذف اجتماع متجانسین نخواہد شد، و بحث در اجتماع متجانسین است نہ در غیر، دوم اینکہ اول متحرک باشد و ثانی ساکن، دریں صورت نیز ادغام ممتنع است، زیرا کہ ادغام برائے حاصل کردن خفت کردہ می شود، و دریں صورت چونکہ ثانی ساکن است، خفت بدون ادغام حاصل است دوم، سوم اینکہ اول ساکن ثانی متحرک باشد، چہارم اینکہ ہر دو متحرک باشند، و دریں ہر دو تقدیر ادغام کردہ می شود، اما در صورت اول ادغام آنگاہ واجب است کہ پنج شرائط آن یافتہ شوند، و در صورت ثانی ہمان وقت است کہ نہ شرائط آن یافتہ شوند، چنانچہ شرائط ہر دو قسم ماتن خود ذکر کردہ است فاطلب ۱۲

[3] قولہ غیر موضوع علی التضعیف الخ اے در موضع واحد کہ تشدید دراصل وضع او داخل باشد پس احتراز شد مثل سَأَّلَ و سُئِّلَ ماضی معلوم و مجہول از تفعیل ۱۲

[4] قولہ ہائے وقف نباشد الخ اے ہائے سکتہ نباشد و سکتہ عبارت ست از ہائے کہ در وقف آرند، و گاہے در وصل کہ او را حکم وقف دادہ باشند، نیز آرند، چون عَدُوِیَہْ ھَلَكَ وجہ امتناع این کہ در صورت ادغام فائدہ ہا کہ انفصال است باقی نخواہد ماند ۱۲

[5] قولہ نباشد الخ زیرا کہ ابدال ہمزہ بیار در مثل رِیْیَا و مثل آن بر نیت ادغام نہ بودہ است مگر بعضے در رِیُّتی و رِیّ جائز دارند، در قرآن نیز آمدہ است اَثَاثًا و رِئْیًا ۱۲

[6] قولہ مدہ در آخر کلمہ نہ باشد الخ چرا کہ در مثل فِیْ یَوْمٍ و قَالُوْا وَمَالَنَا و مثل آن ادغام نمی کنند وجہش اینکہ ادغام برائے تحصیل خفت است و آن قبل از ادغام حاصل است ۱۲

[7] قولہ مدغم فیہ نباشد الخ چنانچہ جَبَّبَ زیرا کہ یا ثانی مدغم فیہ کہ ادغامش اصلی است، در ثالث مدغم نہ شود، و الا انفکاک ادغام اصلی لازم می آید ۱۲

[8] قولہ برائے الحاق نہ باشد الخ تا ملحق بر صورت ملحق بہ باقی ماند، چون جَلْبَبَ ملحق بہ دَحْرَجَ، وَقَرْدَدَ ملحق بر جَعْفَرَ ۱۲

[9] قولہ تائے افتعال نباشد الخ اے تائے افتعال لیکہ عینش تائے مثناۃ بودہ نباشد، و ہم چنین است باب اِحْوَوَیٰ چرا کہ ادغام درینہا جائز است نہ واجب، تا فک ادغام رافع التباس افتعال و افعلال و بالتفعیل باشد، و لہذا اکثر قاف و تا ریا ہر دو در افتعال و جار و واو یا ہر دو در افعال آمدہ است ۱۲

[10] قولہ در باب افعال نباشد الخ قد مر وجہہ آنفاً ۱۲

از متجانسین مقتضی اعلال[1] نباشد، چنانچه قوی که دراصل قوو بود، ششم اینکه حرکت ثانی عارضه[2] نباشد، چون اُرْدُدُوا القَوْمَ، هفتم اینکه آن متجانسین در دو کلمه نباشد، چون مَکَّنَنِیْ واگر در کلمه باشند پس اگر ماقبل متحرک[3] یالین[4] غیر مدغم باشد، ادغام جائز، ورنه ممتنع، هشتم اینکه آن متجانسین دو یا نباشند چون حَیِیَ[5] ورُمِّیَانِ، نهم اینکه آن متجانسین در اسم بریکے ازیں پنج اوزان[6] نباشد، چون فَعَلٌ، فِعَلٌ، فُعُلٌ، فَعِلٌ، فُعَلٌ، چون سَبَبٌ، دِدَدٌ، سُرُرٌ، عَلَلٌ، دُرَرٌ سوائے مصدر حرف مدعنش را بیا بدل کنند وجوباً، چون دِیْنَارٌ وشِیْرَازٌ که دراصل دِنَّارٌ وشِرَّازٌ بود،

باب اول، (مضاعف) فَعَلَ یَفْعِلُ چون اَلْفَرُّ وَالْفِرَارُ گریختن،

باب دوم، بروزن فَعِلَ یَفْعَلُ چون اَلْعَضُّ چیزے را بدندان گرفتن،

باب سوم، بروزن فَعَلَ یَفْعُلُ چون اَلْمَدُّ وَالْمُدُّ کشیدن،

باب چهارم، بروزن فَعَلَ یَفْعُلُ چون الحُبُّ وَالْمَحَبَّةُ دوست داشتن، واز باقی نیامده

(شروع شد مزیدات مضاعف)

باب اول، بروزن افعال چون الاِمْدَادُ مدد کردن

باب دوم، بروزن مفعیل چون التَّقْلِیْلُ اندک ساختن

باب سوم، بروزن مفاعلة چون المُحَابَّةُ بایک دیگر دوستی داشتن

باب چهارم، بروزن تَفَعُّل چون التَّحَبُّبُ دوستی داشتن

باب پنجم، بروزن تَفَاعُل چون التَّحَابُّ بایک دیگر دوستی کردن

باب ششم، بروزن افتِعَال چون الاِمْتِدَادُ دراز شدن

باب هفتم، بروزن انفِعَال چون الاِنْسِدَادُ بند شدن

باب هشتم، بروزن اِستِفعَال چون الاِسْتِمْدَادُ طلب مدد کردن، واز باقی نیامده

---

[1] قوله مقتضی اعلال نباشد الخ چرا که وقت مزحمة اعلال باادغام اعلال کنند زیرا که تخفیف در اعلال بیشتر است از ادغام پس جائیکه اعلال ممکن بود ادغام نشود ۱۲

[2] قوله عارضه نباشد الخ زیرا که حرکت عارضی در حکم سکون است وشرط برائے وجوب ادغام تحرک ثانی است بحرکت غیر عارضی ۱۲

[3] قوله متحرک باشد الخ چون لَا تَأْمَنَّا که دراصل لَا تَأْمَنُنَا بود بضم نون اول وماقبلش که میم است نیز متحرک ست نون اول را ساکن کرده در ثانی ادغام کردند ۱۲

[4] قوله یالین غیر مدغم باشد الخ چون ثوب بشر که درین جا ادغام جائز است، صاحب فصول اکبری گفته است ادغام متحرک اے اول با متحرک ثانی جائز است، اگر ماقبل اولے ماقبل حرف اول متحرک نیز متحرک است یا مده دوم، والا نه، یعنی اگر ماقبلش متحرک یا مده نه باشد، بلکه حرف صحیح ساکن بود یا دوم متحرک نباشد بل ساکن ادغام جائز نیست، مثل قوم مالك وضرب ابن عمر ۱۲

[5] قوله حَیِیَ الخ صاحب فصول اکبری گفته است، ادغام واجب است، مگر مثل اِقْتَتَلَ وحَیِیَ شارح می گوید، جائیکه دو یا در آخر ماضی معروف ومجهول مجرد باشد، وهم چنین است حال اَحْیِیْ واِسْتَحْیِیْ ۱۲

[6] قوله ازیں پنج اوزان نه باشند الخ اے جائیکه لبس کلام با اسم دیگر باشد، بر تقدیر ادغام چون سَبَبٌ بمعنے رسن. که اگر دراں ادغام کنند القباس باسبّ بمعنے دشنام لازم آید، وهم چنین شَرَرٌ که بر تقدیر ادغام ملتبس شود شَرٌّ بمعنے بدی ۱۲ الحافظ الحاج مولٰنا محمد اکرم انصاری۔

وازرباعی مجرد الدَّحرجۃُ چون الزَّلزلۃُ جنبانیدن، وازرباعی مزیدفیہ بروزن تفعلُل چون التَّسلسُلُ پیوستہ شدن، وازباقی نیامدہ،

(ختم شدند ابواب مضاعف وشروع شد مختلطات ومرکبات)

باب اول، مہموزالفاء واجوف واوی بروزن نصَرَ ینصُرُ چون الاَوبُ بازگشتن

باب دوم، مہموزالفاء واجوف یائی بروزن ضَرَبَ یضرِبُ چون الاَیدُ قوی شدن

باب سوم، مہموزالفاء وناقص واوی بروزن نصَرَ ینصُرُ چون الاُلُوُّ تقصیر کردن

باب چہارم، مہموزالفاء وناقص یائی بروزن ضرَبَ یضرِبُ چون الاَوْیُ منجمد شدن شیر،

باب پنجم، مثال واوی ومہموزالعین بروزن ضرَبَ یضرِبُ چون الوَءدُ زندہ درگور کردن

باب ششم، مثال یائی ومہموزالعین بروزن علِمَ یعلَمُ چون الیَأسُ ناامید شدن

باب ہفتم، مہموزالعین وناقص واوی بروزن ضَرَبَ یضرِبُ ومنَعَ یمنَعُ چون الدَّأدُ فریفتن

باب ہشتم، مہموزالعین وناقص یائی بروزن منَعَ یمنَعُ چون الرَّءیُ دیدن

باب نہم، اجوف واوی ومہموزاللام بروزن نصَرَ ینصُرُ چون البَوءُ بازگشتن

باب دہم، مثال واوی ومہموزاللام بروزن منَعَ یمنَعُ چون الوَباءُ اشارہ کردن

باب یازدہم، اجوف یائی ومہموزاللام بروزن علِمَ یعلَمُ چون الشَّیءُ خواستن

باب دوازدہم، مہموزالفاء ولفیف مقرون بروزن ضرَبَ یضرِبُ چون الاَوِیُّ پناہ گرفتن

باب سیزدہم، مہموزالعین ولفیف مفروق بروزن ضرَبَ یضرِبُ چون الوَءیُ وعدہ کردن

باب چہاردہم، مہموزالفاء ومضاعف بروزن نصَرَ ینصُرُ چون الاَبُّ آمادگی رفتن کردن

باب پانزدہم، مثال واوی ومضاعف بروزن علِمَ یعلَمُ چون الوُدُّ دوست داشتن

باب شانزدہم، مثال یائی ومضاعف بروزن علِمَ یعلَمُ چون الیَمُّ بدریا انداختن

وازمزیدات کثیرالاستعمال مہموزالعین وناقص ازافعال چون الاِراءۃُ نمودن

قد تمت الرسالۃ بفرمائش مولوی **محمد عظیم** نوراللہ مرقدہٗ

المفیدۃ لجمیع طلبۃ التصریف المسماۃ "بارشاد الصرف" المحشاۃ "بامداد الصرف" علی ید الاحقر الضعیف الجریم الاثیم اقل الوریٰ بالندامۃ الندیم، اغبر من الثریٰ **عبدالکریم** ادرکہ اللہ بلطفہ العمیم وفضلہ الجسیم۔ انہ ھوالغفور الرحیم۔

تصحیح شدہ و بعض فوائد وحواشی اضافہ کردہ شدہ ازدست **عبدالعزیز** فارغ شدہ وسند یافتہ، عربی کالج اعظمی ومدرسہ مظہر العلوم کھڈہ کراچی

طریقۂ تعلیم رسالہ "ارشادُ الصَّرف"

حضرات مدرسین کی خدمت میں التماس ہے، کہ مبتدی کو اس کتاب کا پہلا حصہ جس میں محض صرف بہائی کی چند صرفی اصطلاحیں ہیں، برزبان حفظ کرا کے ضَرَبَ یَضْرِبُ کا صرف حفظ کرائیں، اس کے بعد اس کے ماضی سے لے کر فعل تعجب جمیع ابواب کے گردان بلا معنی اچھی طرح سے یاد کرائیں، اس کے بعد ان سب صیغہ جات کے معانی پڑھائیں، جب وہ اچھی طرح ضبط ہو جائیں تو ان کی بنائیں اور بناؤں کے اثنار میں جو جو قوانین آتے رہیں بخوبی یاد کرادیں، اس کے بعد صحیح کے باقی ابواب جاری کرائیں، جب اِفْتِعَال کے قوانین تک پہنچ جائیں پہلے قوانین ضبط کرا کے اس کے بعد افتِعَال خواہ تَفَاعُل کے باب پڑھائیں، جب صحیح کے جمیع ابواب حسب مرقوم بالا ختم ہو جائیں، تو مثال، اجوف ناقص، مہموز، مضاعف ہر ایک کے اول قوانین حفظ کرا کے، قوانین کے قیود احترازی سے انہیں بخوبی واقفیت کرا کے اس کے بعد ہر ایک کے پہلے اول صغیری اس کے بعد کبیری پڑھائیں، اور ہر ایک صرف صغیر، خواہ صرف کبیر میں جو جو تعلیل ہو کر آتے جائیں گے، چونکہ طلبہ کو قوانین بخوبی یاد ہوں گے، جس جس صیغہ میں قانون جاری ہونا ہوگا، قانون کے زور پر خود بخود تعلیل کرتے جائیں گے، اور جب مختلطات کی نوبت آجاوے، تو قوانین مثال، اجوف و ناقص اور مہموز و مضاعف کو دوبارہ تازہ کرا کے مرکبات و مختلطات شروع کرائیں، طلبہ خود بخود گردانوں کے پڑھنے اور قوانین جاری کرنے میں دوڑتے جائیں گے، فقط

وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ اَوَّلًا وَّ اٰخِرًا

فعل ماضی منفی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَاضَرَبَ	نہ زد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی منفی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مَاضَرَبَا	نہ زدند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبُوْا	نہ زدند آن ہمہ مرداں در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبَتْ	نہ زد آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبَتَا	نہ زدند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنثہ غائبتین فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْنَ	نہ زدند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنثہ غائبات فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتَ	نہ زدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتُمَا	نہ زدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتُمْ	نہ زدید شما ہمہ مرداں در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتِ	نہ زدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتُمَا	نہ زدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتُنَّ	نہ زدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْتُ	نہ زدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ متکلم مشترک فعل ماضی منفی معلوم الخ 〃 〃
مَاضَرَبْنَا	نہ زدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی منفی معلوم الخ

فعل ماضی منفی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَاضُرِبَ	نہ زدہ شد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مَاضُرِبَا	نہ زدہ شدند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبُوْا	نہ زدہ شدند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبَتْ	نہ زدہ شد آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبَتَا	نہ زدہ شدند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنثہ غائبتین فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبْنَ	نہ زدہ شدند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبْتَ	نہ زدہ شدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبْتُمَا	نہ زدہ شدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃
مَاضُرِبْتُمْ	نہ زدہ شدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی منفی مجہول الخ 〃 〃

مَاضُرِبْتِ	نہ زدہ شدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی منفی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
مَاضُرِبْتُمَا	نہ زدہ شدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی منفی مجہول الخ ، ،
مَاضُرِبْتُنَّ	نہ زدہ شدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی منفی مجہول الخ ، ،
مَاضُرِبْتُ	نہ زدہ شدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی منفی مجہول الخ ، ،
مَاضُرِبْنَا	نہ زدہ شدیم ما دو مرداں یا دو زناں یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی منفی مجہول الخ

فعل ماضی قریب معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

قَدْ ضَرَبَ	تحقیق زدہ است آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی قریب معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب الخ
قَدْ ضَرَبَا	تحقیق زدہ استند آن دو مرداں در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبُوا	تحقیق زدہ استند آن ہمہ مرداں در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبَتْ	تحقیق زدہ است آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبَتَا	تحقیق زدہ استند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْنَ	تحقیق زدہ استند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتَ	تحقیق زدہ ہستی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتُمَا	تحقیق زدہ ہستید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتُمْ	تحقیق زدہ ہستید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتِ	تحقیق زدہ ہستی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتُمَا	تحقیق زدہ ہستید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتُنَّ	تحقیق زدہ ہستید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْتُ	تحقیق زدہ ہستم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی قریب معلوم الخ ، ،
قَدْ ضَرَبْنَا	تحقیق زدہ ہستیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی قریب الخ

فعل ماضی قریب مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

قَدْ ضُرِبَ	تحقیق زدہ شدہ است آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی قریب مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب الخ
قَدْ ضُرِبَا	تحقیق زدہ شدہ ہستند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی قریب مجہول الخ ، ،
قَدْ ضُرِبُوا	تحقیق زدہ شدہ ہستند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی قریب مجہول الخ ، ،
قَدْ ضُرِبَتْ	تحقیق زدہ شدہ است آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی قریب مجہول الخ ، ،

قَدْ ضُرِبَتَا — تحقیق زدہ شدہ ہستند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی قریب مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب الخ

قَدْ ضُرِبْنَ — تحقیق زدہ شدہ ہستند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی قریب مجہول الخ

قَدْ ضُرِبْتَ — تحقیق زدہ شدہ ہستی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃 〃

قَدْ ضُرِبْتُمَا — تحقیق زدہ شدہ ہستید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃 〃

قَدْ ضُرِبْتُمْ — تحقیق زدہ شدہ ہستید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃 〃

قَدْ ضُرِبْتِ — تحقیق زدہ شدہ ہستی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃 〃

قَدْ ضُرِبْتُمَا — تحقیق زدہ شدہ ہستید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃

قَدْ ضُرِبْتُنَّ — تحقیق زدہ شدہ ہستید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃 〃

قَدْ ضُرِبْتُ — تحقیق زدہ شدہ ہستم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی قریب مجہول الخ 〃

قَدْ ضُرِبْنَا — تحقیق زدہ شدہ ہستیم ما دو مردان یا دو زنان، یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی الخ

فِعل ماضی معلوم بعید، ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

كَانَ ضَرَبَ — زدہ بودند یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی معلوم بعید ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

كَانَا ضَرَبَا — زدہ بودند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كَانُوا ضَرَبُوا — زدہ بودند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كَانَتْ ضَرَبَتْ — زدہ بود آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كَانَتَا ضَرَبَتَا — زدہ بودند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنَّ ضَرَبْنَ — زدہ بودند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنْتَ ضَرَبْتَ — زدہ بودی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنْتُمَا ضَرَبْتُمَا — زدہ بودید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنْتُمْ ضَرَبْتُمْ — زدہ بودید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنْتِ ضَرَبْتِ — زدہ بودی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنْتُمَا ضَرَبْتُمَا — زدہ بودید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنْتُنَّ ضَرَبْتُنَّ — زدہ بودید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی معلوم الخ 〃 〃

كُنْتُ ضَرَبْتُ — زدہ بودم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی بعید معلوم الخ 〃 〃

كُنَّا ضَرَبْنَا — زدہ بودیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی بعید معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ۔

فعل ماضی بعید مجہول، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

صیغہ	معنی و ترکیب
کَانَ ضُرِبَ	زدہ شدہ بود آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی بعید مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
کَانَا ضُرِبَا	زدہ شدہ بودند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃 〃
کَانُوا ضُرِبُوا	زدہ شدہ بودند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃 〃
کَانَتْ ضُرِبَتْ	زدہ شدہ بود آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃 〃
کَانَتَا ضُرِبَتَا	زدہ شدہ بودند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃
کُنَّ ضُرِبْنَ	زدہ شدہ بودند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃
کُنْتَ ضُرِبْتَ	زدہ شدہ بودی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃
کُنْتُمَا ضُرِبْتُمَا	زدہ شدہ بودید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃
کُنْتُمْ ضُرِبْتُمْ	زدہ شدہ بودید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃
کُنْتِ ضُرِبْتِ	زدہ شدہ بودی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃 〃
کُنْتُمَا ضُرِبْتُمَا	زدہ شدہ بودید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی بعید مجہول 〃 〃
کُنْتُنَّ ضُرِبْتُنَّ	زدہ شدہ بودید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃
کُنْتُ ضُرِبْتُ	زدہ شدہ بودم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی بعید مجہول الخ 〃 〃
کُنَّا ضُرِبْنَا	زدہ شدہ بودیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی بعید الخ

فعل ماضی احتمالی معلوم، ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

صیغہ	معنی و ترکیب
لَعَلَّمَا ضَرَبَ	شاید کہ زد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی احتمالی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَعَلَّمَا ضَرَبَا	شاید کہ زدند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبُوا	شاید کہ زدند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبَتْ	شاید کہ زد آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبَتَا	شاید کہ زدند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْنَ	شاید کہ زدند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْتَ	شاید کہ زدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْتُمَا	شاید کہ زدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْتُمْ	شاید کہ زدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃 〃 〃

لَعَلَّمَا ضَرَبْتِ	شاید کہ زدہ بودی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی احتمالی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَعَلَّمَا ضَرَبْتُمَا	شاید کہ زدہ بودید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْتُنَّ	شاید کہ زدہ بودید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْتُ	شاید کہ زدہ بودم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی احتمالی معلوم الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضَرَبْنَا	شاید کہ زدہ بودیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی احتمالی الخ

فعل ماضی احتمالی مجہول، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَعَلَّمَا ضُرِبَ	شاید کہ زدہ شد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی احتمالی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَعَلَّمَا ضُرِبَا	شاید کہ زدہ شدند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ [illegible] غائبین فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبُوا	شاید کہ زدہ شدند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبَتْ	شاید کہ زدہ شد آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبَتَا	شاید کہ زدہ شدند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبتین فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْنَ	شاید کہ زدہ شدند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتَ	شاید کہ زدہ شدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتُمَا	شاید کہ زدہ شدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتُمْ	شاید کہ زدہ شدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتِ	شاید کہ زدہ شدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتُمَا	شاید کہ زدہ شدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتُنَّ	شاید کہ زدہ شدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْتُ	شاید کہ زدہ شدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی احتمالی مجہول الخ 〃 〃
لَعَلَّمَا ضُرِبْنَا	شاید کہ زدہ شدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی الخ

فعل ماضی تمنائی معلوم، ثلاثی مجرد، صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَیْتَ ضَرَبَ	کاشکہ زدے آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی تمنائی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَیْتَ ضَرَبَا	کاشکہ زدندے آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبُوا	کاشکہ زدندے آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی تمنائی معلوم 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبَتْ	کاشکہ زدندے آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃

لَیْتَ ضَرَبَتَا	کاشکہ زدندے آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی تمنائی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب
لَیْتَ ضَرَبْنَ	کاشکہ زدندے آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتَ	کاشکہ زدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتُمَا	کاشکہ زدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتُمْ	کاشکہ زدید شما ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتِ	کاشکہ زدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتُمَا	کاشکہ زدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتُنَّ	کاشکہ زدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْتُ	کاشکہ زدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی تمنائی معلوم الخ 〃 〃
لَیْتَ ضَرَبْنَا	کاشکہ زدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی تمنائی معلوم الخ

فعل ماضی تمنائی مجہول، ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

لَیْتَ ضُرِبَ	کاشکہ زدہ شد آن یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب فعل ماضی تمنائی مجہول ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ
لَیْتَ ضُرِبَا	کاشکہ زدہ شدند آن دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائبین فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبُوا	کاشکہ زدہ شدند آن ہمہ مردان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر غائبین فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبَتْ	کاشکہ زدہ شد آن یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ غائبہ فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبَتَا	کاشکہ زدہ شدند آن دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائبتین فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْنَ	کاشکہ زدہ شدند آن ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث غائبات فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتَ	کاشکہ زدہ شدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ واحد مذکر مخاطب فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتُمَا	کاشکہ زدہ شدید شما دو مردان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر مخاطبین فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتُمْ	کاشکہ زدہ شدی تو یک مرد در زمان گذشتہ صیغہ جمع مذکر مخاطبین فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتِ	کاشکہ زدہ شدی تو یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحدہ مؤنثہ مخاطبہ فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتُمَا	کاشکہ زدہ شدید شما دو زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث مخاطبتین فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتُنَّ	کاشکہ زدہ شدید شما ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع مؤنث مخاطبات فعل ماضی تمنائی مجہول الخ 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْتُ	کاشکہ زدہ شدم من یک مرد یا یک زن در زمان گذشتہ صیغہ واحد متکلم مشترک فعل ماضی تمنائی الخ 〃 〃 〃
لَیْتَ ضُرِبْنَا	کاشکہ زدہ شدیم ما دو مردان یا دو زنان یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ جمع متکلم مع الغیر مشترک فعل ماضی تمنائی الخ

توفیق احمد ولد نور احمد مرحوم مالک ادارہ

مولوی محمد عظیم اینڈ سنز، تاجران و ناشران کتب شاہی بازار شکارپور سندھ